TEDMURİYE AKÎDESİ

[Türkçe]

العقيدة التدمرية

[باللغة التركية]

Şeyhu'l-islâm İbn-i Teymiyye

شيخ الإسلام ابن تيمية

Tetkik: Muhammed Şahin

مراجعة: محمد شاهين

Rabva Semti İslâmî Dâvet Bürosu-Riyad

المكتب التعاوني للدعوة وتوعية الجاليات بالربوة بمدينة الرياض

1429 - 2008

ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARININ İSBATI:

Üstâd, İmâm, âlim, allâme ve Şeyhülislâm Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Teymiyye el-Harrânî -Allah O'ndan razı olsun ve O'nu hoşnut eylesin- der ki:

Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve mağfiret dileriz. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden O'na sığınırız. Allah'ın hidayette kıldığını saptıracak, saptırdığını da doğru yola getirecek yoktur. Tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka hakkıyla kulluk edilecek ma'bûd olmadığına, Muhammed'in de O'nun kulu ve Resulü olduğuna şehadet ederim. -Allah O'na, ailesine ve ashabına rahmet eylesin-.

İmdi: Arzularını yerine getirmeyi görev bildiğim bazı kimseler,bazı meclislerde benden dinledikleri:

- Tevhîd ve Sıfatlar,

- **Ş**er' (dinî emir) ve Kader mevzularındaki konuşmaların muhtevasını yazmamı istediler.

Zira bu iki meselenin tahkikine ihtiyaç ve bunlarda çokça ihtilâf vardı. (Konuların önemi dolayısıyla ve bu hususta birbirini tutmayan çok şey söylendiği için, onlara cevap vermek kaçınılmaz oldu.)

Ayrıca, herkesin buna ihtiyacı olduğu, -bu konulara ilişkin- doğrusunu yanlışından ayırt etmeye muhtaç oldukları bir takım fikir ve sözlerin, tefekkür, irade, ilim ve ibadet ehlinin hatırına kaçınılmaz biçimde geldiği, özellikle de bu mevzua doğru olarak bir, yanlış biçimde bin bir kişinin daldığı ve gönüllere, bu mevzu ile ilgili onları türlü hatalara sevk eden pek çok şüphelerin arız olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. (Özellikle bu konulara giren pek çok kimse hakla bâtılı birbirine karıştırmış, kalblere çeşitli sapıklıkların doğurduğu bir takım şüpheler arız olmuşsa bu konular üzerinde durmak daha bir önem arzetmektedir.)

(Hakikat şu ki, "iman" ve "tevhid" in realite kazanabilmesi için her ikisinde de sevginin kalbin ta derinliklerinden kaynaklandığı gibi amelin de kalpten kaynaklanması gerekir.

Öte yandan dinin tamamen Allah'a has kılınması gerekir.

Amelsiz bir din, din değildir. Çünkü din kavramı ibâdet ve itaati içerir.

Nitekim Cenâb-ı Hak iki sûreyi tamamen bu iki konuyla ilgili olarak indirmiştir. (Bkz. Şeyh'ül-İslâm İbni Teymiye, Tefsîr'ü Sûret'ül-İhlâs. Eser, Dar'üs-Selefiye yayınevi tarafından basılmıştır.)

1 - "Kulhüvellahü ehad" ve

2 - "Kulyâ eyyühelkâfirun sûreleri.

Bu sûrelerden:

- İlki söz ve amelin tevhidini,

- İkincisi ise amel ve iradenin tevhidini anlatır.

Söz edilen birinci sûrede şöyle buyurulmaktadır:

"De ki: O Allah birdir" "Allah sameddir"

"Kendisi doğurmamıştır ve başkası tarafından doğurulmamıştır."

"Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır." (İhlâs, 112 / 1-4)

Cenâb-ı Hak bu tevhidi söylemeyi emrettikten sonra ikinci İhlâs sûresinde de şöyle buyurmuştur:

"De ki: Ey kâfirler!"

"Ben sizin taptıklarınıza ibâdet etmem"

"Siz de benim ibâdet ettiğime, ibâdet edenler değilsiniz."

Ben kesinlikle sizin taptıklarınıza ibâdet edecek değilim."

"Siz de benim ibâdet ettiğime ibâdet edecek değilsiniz."

"Sizin dininiz size, benim dinim banadır." (Kâfirûn, 109/1-6) (Bkz. Şeyh'ül-İslâm İbni Teymiye, İktidau's Sırat'ıl-Mustakim li Muhalefeti Eshab'ıl-Cahîym / Tuhfetu'l-Irakıyye/)

(İhlâs Sûresi ve Kâfirûn Sûresi bir arada İhlâs Sûreleri olarak da anılır. Bu sûreler tevhidin bir nevi özeti olduğu için faziletli görülmüş, Hz. Peygamber'den, "İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine. Kâfirun Sûresi'nin ise dörtte birine denk olduğuna" dair hadîsler rivayet olunmuştur, bk. Buhârî, "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 13; "Tevhîd", 1; Müslim, "Müsâfirîn", 259; Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 9, 10, 11; Nesâ'î, "iftitâh" 69; Dârimî, "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 24; Muvatta', "Kur'ân", 17, 19; Ebû Dâvûd, "Vitr", 18; "Salât", 353; İbn Mâce, "Edeb", 52.)

(Haber ve inşâ, dil biliminde birbirinin karşıtı olarak kullanılan iki ifade kategorisidir. Bir dilde bulunan ifadeler, bu ifadelerin delâlet ettiği şeyle irtibatları açısından iki kısma ayrılmış, bunlardan birincisi, dış dünyada mevcut olan veya mevcut olacak bir şeye delâlet edeni ifade etmek üzere haber olarak isimlendirilmiş, ikincisi "dış dünyada

mevcut olan herhangi bir şeyi ifade etmeyip anlamını telâffuzu ile oluşturan ifadeler" manâsında inşâ olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple bir dildeki bütün ifadeler, doğrulanıp doğrulanamayacağı kriterine bağlı olarak ihbârî ve inşâî olmak üzere ikiye bölünmüş, ihbârî ifadeler, doğrulanabilir - yalanlanabilir ifadeler kategorisini belirten teknik terim olurken inşâî ifadeler, doğrulanıp - yalanlanamaz ifadeler kategorisini belirtmek için kullanılmıştır.)

Allah'ın Sıfatları Konusunda Selefin Tutumu:

Birincisinde -yani sıfatlar konusunda tevhîdde- esas olan:

Gerek nefiy gerekse isbat şeklinde Allah'ın kendisini ve Resûlü'nün O'nu vasıflandırdığı sıfatlarla Allah'ı tavsif etmek (vasıflandırmak), O'nun kendisi hakkında isbat (kabul) ettiği hususları isbat, kendisinden nefyettiği şeyleri de O'ndan nefyetmek / reddedmektir.

Bilinmektedir ki ümmetin selefi ve imamlarının yolu, keyfiyetlendirme (tekyif) benzetme (temsil), değiştirme (tahrif) ve işlevsizleştirme (ta'tîl) olmaksızın Allah'ın kendisi hakkında isbat ettiği sıfatları isbat etmek (kendisine isnad ettiği sıfatları O'na isnad etmek) tir.

Tahrîf: Tahrîf dilde değiştirmek demektir. Terim olarak tahrîf, nassı (âyet veya hadisi) lafız veya anlam olarak değiştirmektir. Lafzı değiştirmeyle beraber anlam ya değişir ya da değişmez.

Tahrîf üç kısımdır:

1. Anlamı Değişen Lafız (Söz, Kelime) Tahrîfi:

Bazılarının sırf konuşan Mûsâ Peygamber olsun diye:

“Ve Allah Mûsâ ile konuştu” (Nisâ, 64) ayetinde Allah lafz-ı celâlini üstün okumaları gibi.

2. Anlamı Değişmeyen Lafız (Söz, Kelime) Tahrîfi:

“Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fâtiha, 2) ayetinde dâl harfini üstün okumak gibi.Bu tür hata, genellikle cahilden kaynaklanan hata olup kasıtlı olarak ard niyetle yapılan bir hata değildir.

3. Anlam Tahrîfi:

Delilsiz olarak bir lafzı (sözü, kelimeyi) açık anlamı dışına çıkarmaktır. Allah’a izâfe (nispet) edilen “iki el” ’in kuvvet, nimet ve benzeri sözlerle anlamını değiştirmek gibi.

Ta’tîl: Dilde ta’tîl, boşaltmak (bir şeyin veya kavramın içini boşaltmak) ve terk etmek demektir. Terim olarak ise, Allah-u Teâlâ için

gerekli olan isim ve sıfatların tamamını veya bir kısmını inkar etmektir. Buna göre ta'tîl iki kısımdır:

1. Tam (Küllî) Ta'tîl: Allah'ın sıfatlarını inkar eden Cehmiyye gibi. Bunların aşırıları, Allah'ın isimlerini de inkar ederler.

2. Kısmî (Cüzî) Ta'tîl: Allah'ın bazı sıfatlarını kabul edip bazılarını inkar eden Eş'ariyye gibi. Bu ümmet içinde ta'tîl fitnesi ile bilinen ilk kişi el-Ca'd b. Dirhem' dir.

Tekyîf: Tekyîf, bir sıfatın niteliğini (keyfiyetini) anlatmaktır. Allah'ın elinin ya da dünya göğüne inmesinin niteliği şöyle şöyledir, demek gibi

Temsîl ve Teşbîh: Temsîl, bir şeye örnek, teşbîh ise benzer vermektir.

Temsîl (iki şey arasında) her bakımdan eşitlik ve denklik bulunmasını, teşbih ise bir çok bakımdan eşitlik ve denklik bulunmasını gerektirir.

Bunların biri diğeri yerinde de kullanılır.

Bunlar ile (temsîl ve teşbîh) tekyîf arasında iki bakımdan fark vardır:

Birincisi: Tekyîf, bir şeyin niteliğini mutlak olarak veya bir benzerle kayıtlayarak anlatmaktır.Temsîl ve teşbîh ise, örnek ve benzerle kayıtlanmış bir niteliği gösterir. Bu bakımdan tekyîf daha geneldir. Çünkü her mümessil (temsil yapan) aynı zamanda mükeyyif (tekyif yapan) dir, tersi olamaz.

İkincisi: Tekyîf sıfatlara özgüdür. Temsîl ise değerde (adet), sıfatta ve zâtta olabilir. Bu bakımdan yani temsîlin zât, sıfat ve değerle olan ilgisi bakımından temsîl daha geneldir.

Sonra insanlar içinde birçok kimsenin sapıtmasına neden olmuş teşbîh de iki kısma ayrılır:

Birincisi: Yaratılmışı yaradana benzetmek.

İkincisi: Yaradanı yaratılmışa benzetmek.

• Yaratılmışı Yaradana Benzetmek:

Allah'a özgü fiiller, haklar ve sıfatlardan herhangi birini yaratılmışa da vermek demektir.

Birincinin yâni Allah'ın fiillerinden herhangi birini yaratılmışa vermenin örneği: Allah ile beraber başka bir yaratıcı bulunduğunu ileri süren kişinin Rubûbiyyet Tevhidinde Allah'a şirk koşması gibi.

İkincinin yani Allah'ın haklarından herhangi birini yaratılmışa vermenin örneği: Müşriklerin, putlarının ilahlık hakkı olduğunu ileri sürerek onlara tapıp kulluk etmeleri gibi.

Üçüncünün yâni Allah'ın sıfatlarından herhangi birini yaratılmışa vermenin örneği: Peygamber -Sallallâhu aleyhi ve sellem-'i övme veya diğer konularda aşırıya kaçanların yaptıkları şeyler gibi.

Örneğin Abdullah b. Yahyâ el-Buhturî'yi öven Mütenebbî'nin:

Ey benzeri olmayan kimse, dilediğin gibi ol.

Ve nasıl istersen öyle ol. Sana benzer bir kimse yaratılmamıştır. sözünde olduğu gibi.

•Yaradanı Yaratılmışa Benzetmek:

Bu ise yaratılmışa ait olan bazı özellikleri Allah'ın zâtına ve sıfatlarına vermektir.

"Allah'ın iki eli yaratıkların elleri gibidir", "Allah'ın arşına istiva etmesi yaratıkların tahtlarına oturup kurulmaları gibidir" ve benzeri sözler gibi.

Bu çeşit sözler söylemekle bilinen ilk kişinin, Râfızî olan Hişâm b. el-Hakem olduğu söylenir. Allah en doğrusunu bilir.

İlhâd: İlhâd, dilde eğilim, terim olarak da inanılması ya da yapılması gerekli olan şeyden başka yana sapmak demektir. İlhâd iki kısımdır:

Birincisi: Allah'ın İsimlerinde İlhâd

İkincisi: Allah'ın Âyetlerinde İlhâd

Allah'ın İsimlerinde İlhâd:

Bu isimler için kaçınılmaz ve gerekli olan gerçekten sapmaktır. Bunun da dört çeşidi vardır:

1 - Ta'tîlcilerin yaptıkları gibi isimlerden herhangi birini veya bunların gösterdiği sıfatları inkar etmek.

2 - Teşbîhcilerin yaptıkları gibi isimleri, Allah'ı yaratıklarına benzetmek için bir kanıt (gösterge) olarak kullanmak.

3 - Allah'ın kendisine vermediği bir takım isimlerle Allah'ı adlandırmak. Çünkü Allah'ın isimleri tevkîfîdir yâni delile dayalıdır. Bu çeşide örnek, Hıristiyanların Allah'ı "baba", filozofların da "ille-i fâile=etkin güç" olarak isimlendirmeleri.

4 - Allah'ın isimlerinden putlara isimler türetmek gibi. el-İlâh isminden "el-lât", el-azîz isminden "el-uzzâ" adları türetmek gibi.

Allah'ın Âyetlerinde İlhâd:

Bu, ya peygamberlerin getirdiği hükümler ve haberlerden oluşan şer'î ayetlerde ya da Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı ve yaratmakta olduğu varlıklar olan kevnî ayetlerde olur.

Şer'î ayetlerdeki İlhâd, ya bu ayetleri tahrîf etmek, yahut bunların bildirdiği haberleri yalanlamak veya da hükümlerine karşı çıkmaktır.

•Kevnî ayetlerdeki ilhâd ise, bu ayetleri, Allah'tan başkasına nispet etmek veya bu ayetlerde bir ortağı ve yardımcısı olduğuna inanmaktır. (İbni Teymiyye el-Fetvâ el-Hameviyye şerhi)

Ayrıca onlar, Allah'ın kendisi hakkında isbat ettiği sıfatları isbat etmenin yanı sıra, kendisinden nefyettiği sıfatları da isim ve âyetlerine dil uzatıp, sapık te'viller yapmaksızın (inkâra sapmadan) O'ndan nefyederler.

Zira Allah Teâlâ isim ve âyetlerine dil uzatanları (isim ve âyetleri hakkında küfre sapanları) yermiş ve şöyle buyurmuştur:

"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola (ilhâda) sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının (yâni ilhâdlarının) cezasına çarptırılacaklardır." (A'râf 7/180).

Yine buyurmuştur ki:

"Âyetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz. O halde, ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! O yaptıklarınızı görmektedir" (Fussilet 41/40).

Şu halde onların yolu, mahlûkâta benzemeyi nefyedip, isim ve sıfatları isbattan (kabul etmekten) ibarettir ki bu; teşbîhsiz bir isbat ve işlevsizleştirmeksizin (ta'tili bulunmayan) tenzihtir. (isbat bilâ teşbih, tenzih bilâ ta'tîl).

Nitekim Allah Teâlâ:

"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şûra 42/11) buyurmaktadır.

- "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" sözünde teşbih ve temsili,

- "O işitendir, görendir" sözünde de ilhâd ve ta'tîli red söz konusudur.

Allah Sübhânehû ve Teâlâ peygamberlerini mufassal (ayrıntılı) bir isbat ve mücmel (Özet halinde) bir nefiy ile göndermiştir.

Bu nedenle onlar, Allah'ın sıfatlarını ayrıntılı biçimde ortaya koymuşlar ve O'na lâyık olmayan teşbih ve temsil gibi hususları da nefyetmişlerdir.

Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O'na kulluk et; O'na kulluk etmek için sabırlı ve metanetli ol. O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?" (Meryem 19/65).

Dilciler:

"O'nun bir adaşı (benzeri / semiyy) olduğunu biliyor musun?",

"O'nun adı gibisine (O'nun adıyla anılmaya) lâyık bir benzer biliyor musun" anlamına gelir demişlerdir. (Bu kısma) "O'nunla boy ölçüşecek ..." anlamını verenler de olmuştur.

İbn-i Abbâs'tan rivayet edilen anlam ise şudur:

"O'na semiyy yani benzer ve misal olacak kimse biliyor musun?".

Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur." (İhlâs 112/3-4);

"Bile bile Allah'a eşler/şirk koşmayın" (Bakara 2/22);

"İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk ilahlar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler, iman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır." (Bakara 2/165);

"Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa ki onları da Allah yaratmıştı. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir. O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur." (En'âm 6/100-101);

"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, hiç çocuk edinmeyen, mülkünde ortağı bulunmayan ... Allah yüceler yücesidir." (Furkân 25/1-2);

"Ey Muhammed! Putperestlere sor: Kızlar Rabbin'in de erkekler onların mı?

Yoksa biz melekleri onların gözü önünde kız olarak mı yarattık?

Dikkat edin, kesinlikle yalan uydurup söylüyorlar,

"Allah doğurdu" diyorlar. Onlar şüphesiz yalancıdırlar.

Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş!

Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz?

Hiç düşünmüyor musunuz?

Yoksa sizin açık bir deliliniz mi var?

Doğru sözlülerden iseniz kitabınızı getirin!

Allah ile cinler arasında da bir soy birliği uydurdular. Andolsun, cinler de kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler.

Allah, onların isnad edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir.

Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları müstesnadır...

Ey inkârcılar! Ne siz ne de taptıklarınız.

Kimseyi Allah'a karşı kandırıp yoldan çıkaramazsınız.

Ancak cehenneme girecek olanları kandırırsınız.

Melekler: "Bizim içimizden herkesin belli makamı vardır. "

"Şüphesiz biz sıra sıra duranlarız. "

"Allah'ı tesbih edenleriz. "

Putperestler şöyle diyorlardı.

Eğer yanımızda evvelkilere gelen bir uyarı kitabı olsaydı.

Elbette biz Allah'ın temiz kulları olurduk.

Ancak o uyarıyı inkâr ettiler, yakında inkârlarının sonucunu bileceklerdir.

Ey Muhammed! Bir süreye kadar onlardan yüz çevir.

Onlara inecek azabı gözetle, onlar da göreceklerdir.

Azabımıza uğramakta acéle mi ediyorlar?

Fakat o azap yurtlarına indiği vakit uyarılmış olanların hali ne kötü olur!

Bir süreye kadar onları kendi hallerine bırak.

Ve bekle de gör, onlar da göreceklerdir.

Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnad etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir.

Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun!

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a da hamdolsun!" (Sâffât 37/149-182).

(Bu âyetlerde) Allah Teâlâ kendisini müşrik iftiracıların ileri sürdüğü (yakıştırdıkları)sıfatlardan tenzîh etmiştir. Dile getirdikleri şirk ve iftiradan

salim (uzak) olduğu için peygamberlerine salât ü selâm etmiş ve kendisine hamd etmiştir.

Zira O'na mahsus isimler, sıfatlar ve yarattığı eşsiz güzellikler sebebiyle hamde lâyık olan yalnız kendisidir.

Ayrıntılı isbat sadedinde, Allah Teâlâ inzal ettiği muhkem âyetlerinde şu isim ve sıfatlarını zikretmiştir:

"Allah, O'ndan başka ibadete layık ilah olmayandır. O, Hayy ve Kayyum'dur. Kendisini uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O' nundur. O'nun izni olmadan katında kim şefaat edebilir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir. (Yarattıkları) O'nun ilminden, kendisinin dilediği dışında hiçbir şeyi kavrayamaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O Aliyy'dir, Azim'dir"(Bakara 2/255);

"De ki: O Allah birdir" "Allah sameddir"

"Kendisi doğurmamıştır ve başkası tarafından doğurulmamıştır."

"Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır." (İhlâs, 112 / 1-4)

"O, Alîm ve Hakim (ilim ve hikmet sahibi)'dir";

"O, Alîm ve Kadir (ilim ve kudret sahibi)'dir";

"O, Semi' ve Basîr (işitici ve görücü)'dür";

"O, Aziz ve Hakîmdir";

"O, Ğafûr ve Rahim (bağışlayıcı ve merhametlidir)";

"O, Gafur ve Vedûd (çok bağışlayan ve çok seven) dir. Şerefli Arş'ın sahibidir. Dilediği şeyleri mutlaka yapandır." (Bürûc 85/14-16);

"O ilk (Evvel)'dir, son (Âhir)dur, Zahirdir, Bâtındır. O her şeyi bilendir. O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş üzerine istiva edendir. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür." (Hadîd 57/3-4);

"Bunun sebebi, onların Allah'ı gazaplandıran şeylerin ardınca girmeleri ve O'nu razı edecek şeylerden hoşlanmamalarıdır. Bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır." (Muhammed 47/28);

"... Allah sevdiği ve kendisini seven, mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir ... " (Mâide 5/54);

"... Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbin'den korkanlar içindir." (Beyyine 98/8);

"Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı Cehennem'dir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiştir." (Nisa 4/93);

"inkâr edenlere şöyle seslenilir: Allah'ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür. Zira siz imana davet ediliyorsunuz, fakat inkâr ediyorsunuz." (Ğâfir 40/10);

"Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler?..." (Bakara 2/210);

"Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: isteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. ikisi de 'İsteyerek geldik' dediler." (Fussilet 41/11);

"... Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu." (Nisa 4/164);

"O'na Tûr'un sağ tarafından seslendik ve O'nu fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık." (Meryem 19/52);

"O gün Allah onları çağırarak: Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede? diyecektir." (Kasas 28/74);

"Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı "Ol" demekten ibarettir. Hemen oluverir." (Yâsîn 36/82);

"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ibadete layık ilah yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O esirgeyen, çok acıyan/bağışlayandır. O öyle Allah'tır ki O'ndan başka ibadete layık ilah yoktur. Melik'tir, Mukaddes(çok kutsaldır)'tir. Selâm (esenlik veren), Mümin (güvenlik veren), Müheymin (gözetip koruyan), Aziz (üstün, galib), Cebbar (istediğini zorla yaptıran), Mütekebbir (çok ulu)'dir! Allah, (müşriklerin) ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O, yaratan, var eden, (varlığa getirdiklerine) şekil veren Allah'tır. En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) O'nundur. Göklerde ye yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedir. O, azîzdir (gâliptir),hikmet sahibi/her şeyi hikmeti uyarınca yapandır" (Haşr 59/23-24).

Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları hakkında buna benzer pek çok âyet ve Hz. Peygamber'den (geldiği) sabit hadîsler (mevcuttur). İşte bunlarda Allah'ın zâtı ve sıfatlarının tafsilâtlı/ayrıntılı bir biçimde isbatı ve temsili nefyederek birliği / vahdaniyetinin isbatı söz konusudur. Allah bunlarla kullarına yolun doğrusunu göstermiştir (dosdoğru yola böyle yöneltmiştir) ve Resullerin yolu da budur. (Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun)

Onların (Resullerin) yolundan sapan ve ayrılan kâfirler, müşrikler ve ehl-i kitab ile bunlara dahil olan Sâbi'îler, filozofluk taslayanlar,

Cehmiyye, Bâtınî Karmatîler ve benzerlerine gelince, bu yolun aksindedirler. Onlar Allah'ı tafsilâtlı/ayrıntılı bir biçimde selbî (yokluk ifade eden) sıfatlarla nitelendirirler. O'nun için sadece (subûti sıfatlar açısından) "mutlak bir varlık" isbat ederler ki, sonuç itibariyle bunun da hakikati yoktur.Oysa, ancak a'yânda (varlıklar âleminde) bulunması imkânsız olan hususlarda zihnî varlığa müracaat edilir.

(Selbî (yokluk ifade eden) sıfatlar:

Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan münezzeh kılan ve O'nun ne olmadığını bildiren sıfatlara selbî (veya tenzihi) sıfatlar, varlığı zorunlu, Allah Teâlâ'nın kendileriyle vasıflanması vâcib olan sıfatlara ise Sübûtî sıfatlar adı verilir.)

Selbî Sıfatlar: Bu sıfatlar, lâyık olmayan nitelikleri Allahü Teâlâ'dan nefyetmeleri nedeniyle verilmiştir. Meselâ, Kıdem sıfatı Allah için bir başlangıcın olmadığını ifade eder. Bunlar Kıdem, Beka, Muhalefetun lil-Havadis. Kıyam bin-nefs ve Vahdâniyet'tir.

Subûti Sıfatlar: Zâti sıfatlar da denilen Subûtî Sıfatlar ezelîdir ve Allah'ın zâtından ayrılmaz.Bunlar Hayat, Kudret, İrade, İlim, Sem', Basar, Kelâm ve Tekvin'dir.)

Binaenaleyh onların görüşü tam bir ta'tîl ve temsîli gerektirir; zira onlar Allah'ı varlığı imkânsız (mümteni') ve yok (ma'dûm) olan şeylere ve (câmid) cansız varlıklara benzetmekte ve isim ve sıfatları zâtın da yokluğunu / nefyedilmesini gerektirecek şekilde muattal kılmaktadırlar.

Hülâsa, onların aşırı olanları (ğulât), birbirinin zıddı olan hususları Allah'tan kaldırmakta ve "O, ne var (mevcûd) ne de yoktur (ma'dûm); ne diri ne de ölüdür; ne âlim ne de câhildir" demektedirler.

Zira Allah için bu sıfatların varlığını kabul ettiklerinde O'nu var olan şeylere, bu sıfatları O'ndan nefyettiklerinde de yok olanlara benzetmiş olacakları iddiasındadırlar; dolayısıyla birbirine zıt olan bu vasıfların her ikisini de O'ndan kaldırmaktadırlar. Bu ise aklın üzerinde fazla düşünmeksizin açıkça hükmedeceği üzere imkânsız bir şeydir.

Bunlar Allah'ın indirdiği Kitab'ı ve Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in getirdiğini (Sünnet) tahrif etmiş ve (Şerden kaçmaya çalıştıkça ona batmışladır.) yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşlardır. Çünkü Allah'ı imkânsız olan şeylere (mümteni') benzetmişlerdir. Zira birbirinin zıddı olan iki hususu da bir şeyden kaldırmak bu iki zıddı bir araya getirmek gibidir ve her ikisi de (mümteni') imkânsızdır.

Zorunlu olarak bilinir ki;

- Varlık için, zâtı gereği zorunlu,

- kendisi dışında bir şeye muhtaç olmayan,

- kadîm (öncesiz) ve ezelî olan,

- kendisi hakkında sonradan varlık alanına çıkma (hudûs) ve

- yokluğun (adem) caiz olmadığı bir var edici gereklidir.

Onlar ise bu (var ediciyi), zorunluluk (vücûb), varlık (vücûd) ve öncesizlik (kıdem) bir yana, varlığı imkânsız olan bir sıfatla nitelemektedirler.

Felsefecilerle onlara tâbi olanlar da bunlarla paralel düşünmüş ve sübûtî sıfatları bir yana bırakıp, Allah'ı selbî ve izafî sıfatlarla vasıflandırmışlardır. O'nu ıtlak suretiyle mutlak bir varlıktan ibaret kılmışlardır. (ıtlak: Her türlü kayıt ve şarttan uzak kılmak.)

Aklen açık biçimde bilinir ki, bu (tür varlık) ancak zihinde bulunur, zihnin dışında var olan varlıklar arasında ise böyle bir şey söz konusu değildir.

Bunlar ayrıca sıfatla mevsûfu (niteleneni) aynîleştirmişler, aklın zarurî ve apaçık hükümlerini görmezden gelerek ilimle âlimi bir ve aynı saymışlardır. Zarurî bilgileri inkâr ederek sıfatları da aynîleştirmişler ve -meselâ- ilim, kudret ve irade/meşiet arasında bir ayırıma gitmemişlerdir.

Yine Mu'tezile kelâmcıları ve onlara tâbi olanlardan müteşekkil bir grup da bunlara yaklaşmış ve Allah hakkında yalnızca isimleri isbat/kabul ederek bunların tazammun / ihtiva ettiği sıfatları dışarıda bırakmışlardır. Bunlardan bir kısmı, "alîm, kadir, semi' ve basir" i aynı anlamı ifade eden salt özel isimler olarak görmüşlerdir.

Bazıları da ilimsiz alîm, kudretsiz kadîr, sem' ve basar olmaksızın semi ve basîr diyerek, bunların ifade ettiği sıfatları almaksızın yalnızca isimleri isbat yoluna gitmişlerdir.

Bunların görüşlerinin yanlışlığı ve sahîh nakle uygunluk arz eden salim aklın verileri ile çelişkili oluşuna dair görüşler, bunun dışındaki (eserlerimizde) dile getirilmiştir.

Bunların tamamı, bir şeyden kaçarken onun benzerine, hattâ daha kötüsüne yakalanmaktadırlar; sürekli içinde bulundukları tahrif ve ta'til / sıfatları inkâr durumu da cabası.

Halbuki daha dikkatli düşünseler, akli delillerin gerektirdiği üzere, birbirinin benzeri olan şeyler hakkında aynı hükümleri verir, farklı olanları da birbirinden ayırırlardı.

Böylelikle, kendilerine ilim verilip de; Resûlüllah'a indirileni Rabbi'nin katından bir hak / hakikat ve Azîz ve Hamîd (mutlak galip ve övgüye lâyık) olan Allah'ın yoluna ulaştıran / hidâyet ettiren bir rehber olarak görenlerden olurlardı.

(İbn Teymiyye, bu ifadesiyle "Kendilerine bilgi verilenler, Rabbin'den sana indirilenin (Kur'ân'ın) gerçek olduğunu bilir; onun, Azîz ve Hamîd (mutlak galip ve övgüye lâyık) olan Allah'ın yoluna ilettiğini görürler." (Sebe' 34/6) âyetine telmihte bulunmaktadır. Âyette sözü geçen "bilgi verilenler" in, sahâbe-i kiram ve onların izinden giden mü'minler veya Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi ehl-i kitabın âlimleri olduğu ifade edilmiştir.)

Fakat onlar, aklî konularda safsataya, naklî meselelerde de Karâmita gibi bâtıl te'villere sapan, her varlığı akledilebilenlere benzeten gerçek câhillerdir.

Şöyle ki, öncesi olmayan ve kendisi dışındaki şeylere ihtiyacı bulunmayan bir varlığın var olması gerektiği aklen zorunlu olarak bilinir. Zira hayvan, maden ve bitki gibi sonradan varlık sahasına çıkan şeylerin meydana gelişini müşahede etmekteyiz. Sonradan meydana gelen şey (hadis), zorunlu (vâcib) veya imkânsız (mümteni') değil, mümkündür.

Yine zorunlu olarak bilinir ki, sonradan var olanın (muhdes) bir muhdisi, mümkinin bir var edicisi olmalıdır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Acaba onlar herhangi bir yaratan olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?" (Tur 52/35).

Şayet yaratıcısız yaratılmamışlarsa ve kendi kendilerinin yaratıcısı değilseler, onları yaratan bir yaratıcının olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

1. İsmen Benzerlik Hakikatte (Zâtta) Bir ve Aynı Olmayı Gerektirmez

1.1. Yaratıcı ve Yaratılmışların İsimde Benzerliği Meselesi

Varlık (mefhumu) içinde hem öncesi olmayan, bizatihi vâcib olanın, hem de muhdes ve varlığa da yokluğa da elverişli mümkin olanın yer aldığı zorunlu olarak bilinince, bunların her ikisinin var olduğu da bilinir.

Bunların ikisine de varlık isminin verilmesi, birinin varlığının diğerinin varlığının benzeri olmasını gerektirmez; bilâkis her birinin varoluş biçimi kendisine özgüdür.

Bu ikisinin genel bir isim altında birleşmesi, izafet, takyîd, tahsis ve benzeri bir şey yapıldığında, birinin yekdiğeri gibi olmasını gerekli kılmaz.

(İzafet: Bir isim veya sıfatın bir başka isme belirlilik veya sınırlama ifade edecek biçimde nisbet edilmesi.)

(Takyîd: Itlâkın aksine ifadenin anlamını belirleme ve kayda bağlama.)

(Tahsis: Genel ve şümullü bir ifadeyi ya da lâfzı, beraberindeki bir delil veya işaretle belirli bir veya birkaç şeye mahsus kılmak.)

Dolayısıyla akıl sahibi bir kimse çıkıp da "Arş var olan (mevcûd) bir şeydir, sivrisinek de var olan bir şeydir; her ikisine de "şey" ve "mevcûd" isimleri verildiğine göre, bu ikisi birbirinin aynıdır" demez.

Zira bu ikisinin, (şey ve mevcûd olmalarından başka) zihin dışında birleştikleri bir başka husus daha yoktur. Ancak zihin, mutlak ismin ifade ettiği anlam olan müşterek ve küllî bir manâ çıkarır. Bu mevcuttur, bu da mevcuttur denildiğinde, isim her biri için (mecaz değil) hakikat ifade ettiği halde, bunların her birinin varlığı kendine özgüdür ve bir diğeri için bu anlama ortak olma söz konusu değildir.

İşte bu nedenle Allah Teâlâ kendisine ve sıfatlarına bir takım isimler vermiştir ve bu isimler O'na özgüdür / O'na hastır; O'na izafe edildiğinde (Allah hakkında kullanıldığında) bir başkası bu isme ortak olmaz. Yarattıklarından bazılarına da onlara izafe edilerek kullanılan, fakat herhangi bir kayıtlama ve izafe olmadığında kendine ait isimlerle aynılık arz eden isimler vermiştir.

Bu isimler ve onların isim olarak kullanıldığı şeylerin, -herhangi bir kayıtlama ve birisine izafe söz konusu olmaksızın mutlak biçimde söylendiğinde- birbirine benzer olması, her isim, sahibine (müsemmâsına) ait olarak kullanıldığında da -bu müsemmâların bir ve aynı olması bir yana- birbirlerine benzer ve mukabil olmalarını dahî gerektirmez.

Nitekim Allah Teâlâ kendisini diri (hayy) olarak isimlendirmiş ve buyurmuştur ki:

"Allah ki O'ndan başka ibadete layık ilah yoktur, daima diri (Hayy) ve yaratıklarını koruyup yönetici (Kayyûm)dir" (Bakara 2/255)

Yine bazı kullarına da diri ismini vermiş ve şöyle buyurmuştur:

"Ölüden diriyi kim çıkarıyor; diriden ölüyü kim çıkarıyor?" (Yûnus 10/31).

İmdi, bu iki "diri" birbirinin aynı değildir. Zira birinci "hayy (diri)" lâfzı Allah'ın kendisine mahsus ismi, "ölüden diriyi çıkarıyor" ibaresindeki "diri" ise yaratılmış bir dirinin kendisine mahsus ismidir.

Bu iki isim mutlak olarak kullanıldığı ve birisine izafe edilmediğinde (tahsis / özelleştirmeden tecrid edilip, ıtlak / genelleştirme üzere söylendiklerinde) birbirine benzer.

Ancak mutlakın (mutlak biçimde kullanılan ismin), hariçte (olgular âleminde) bir müsemmâsı mevcut değildir. Maamâfih akıl, mutlaktan iki müsemmâ için ortak bir anlam çıkarabilir; (isim) birisine izafe edildiğinde ise, yaratıcıyı yaratılmıştan ayırt edecek biçimde kayıtlanmış olur.

Allah'ın tüm isim ve sıfatları için olması gereken budur;

Zira bunlardan hem ismin müşterek olarak delâlet ettiği manâ hem de Yaratıcı'nın kendisine özgü niteliklerinden herhangi birisinde yaratılmışın O'na ortak olmasına engel teşkil eden izafe (ismin kendisine izafe edilmesi) ile delâlet ettiği manâ anlaşılır.

Aynı şekilde Allah kendisine "alîm (her şeyi bilen)" ve "halîm (merhametli, affedici)" isimlerini vermiş, bazı kullarına da "alîm (bilgin)" demiş ve şöyle buyurmuştur:

"O'na bilgin (alîm) bir oğlan çocuğu müjdelediler." (Zâriyât 51/28); burada kastedilen İshâk (a.s.)'dır.

Bazısı için de "halîm" ismini kullanarak:

"İşte o zaman biz O'nu halîm bir oğul ile müjdeledik." (Sâffât 37/101) buyurmuştur; burada da İsmail'i (a.s.) kastetmektedir. Bu iki "alîm (her şeyi bilen)" ve "halîm (merhametli, affedici)" birbirinin aynı değildir.

Yine Allah Teâlâ kendisi için " semi' " ve "basîr" isimlerini kullanmış ve:

"Allah size, mutlaka emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici (semi'), her şeyi görücüdür (basîr)" (Nisa 4/58) buyurmuştur.

Bazı kullarına da " semî' " ve "basîr" ismini vererek:

"Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir (semi) ve görür (basîr) kıldık." (İnsân 76/2) buyurmuştur.

Buradaki iki "Semî" ve "Basîr" de birbirinin aynı değildir.

O, kendisine "Ra'ûf ve Rahîm" diyerek:

"Allah insanlara karşı Ra'ûf (çok şefkatli) ve Rahim (çok merhametlidir)" (Bakara 2/143) buyurduğu gibi kullarından bir kısmına da "Ra'ûf ve Rahîm" ismini vererek:

"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli (ra'ûf) ve çok merhametlidir (rahim)" (Tevbe 9/128) buyurmuştur.

Bu iki "Ra'ûf ve Rahîm" de birbirinin aynı değildir.

O, kendisine "Melik" ismini verip:

"(O) Melik (Hükümrân, mülkün sahibi) , Kuddûs (noksanlığı gerektiren herşeyden pâk ve münezzeh)'tir." (Cuma 62/1)

"el-melikü'l-kuddûs , eksiklikten münezzeh)" buyurmuş, kullarından bazısı için de "melik" diyerek:

"Onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral (melik) vardı" (Kehf 18/79) ve:

"Kral (melik) dedi ki: O'nu bana getirin!" (Yûsuf 12/50) buyurmuştur.

Bu iki "Melik" de birbirinin aynı değildir.

Kendisine "Mü'min (selâmet veren)" ve "Müheymin (gözetip koruyan)" demiş, bazı kullarına da "Mü'min" diyerek:

"Öyle ya, mü'min olan, fâsık (yoldan çıkmış) kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar." (Secde 32/18) buyurmuştur.

Buradaki iki "Mü'min" aynı şeyi ifade etmez.

Kendisi için "Aziz" ismini kullanarak:

"O öyle Allah'tır ki...... Aziz, Cebbar, Mütekebbir'dir" (Haşr 59/23)

"el-azîzü'l-cebbâru'l-mütekebbir" buyurmuş, bazı kullarına da "Aziz" diyerek:

"Azizin karısı da dedi ki..." (Yûsuf 12/51) buyurmuştur. Bu iki "Aziz" aynı anlama gelmez.

Kendisine "el-Cebbâru'l-Mütekebbir" dediği gibi yarattıklarından bazısı için de "cebbar" ve "mütekebbir" ismini kullanmış:

"Allah büyüklük taslayan, kibirli (mütekebbir) her zorbanın (cebbar) kalbini işte böyle mühürler." (Ğâfir 40/35) buyurmuştur.

Söz konusu "Cebbar" ve "Mütekebbir" ler de aynı değildir.

Buna benzer örnekler pek çoktur.

1.2. Yaratıcı ve Yaratılmışların Sıfatlar Açısından Benzerliği Meselesi:

Aynı şekilde Allah Teâlâ kendi sıfatlarına (işaret) için kullandığı isimlerin benzerlerini kullarının sıfatlarına da vermiştir.

"O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler" (Bakara 2/255);

"Onu kendi ilmi ile indirdi" (Nisa 4/166);

"Şüphesiz rızk veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır" (Zâriyât 51/58);

"Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?" (Fussilet 41/15) buyurduğu gibi, yaratılmışların sıfatlarına da "ilim" ve "kudret" isimlerini vererek,

"Size ancak az bir bilgi / ilim verilmiştir" (İsrâ 17/85);

"Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır" (Yûsuf 12/76);

"Onlar kendilerinde bulunan bilgiye güvendiler" (Ğâfir40/83);

"Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren Allah'tır" (Rûm 30/54);

"Kuvvetinize kuvvet katsın" (Hûd 11/52);

"Göğü kendi ellerimizle (bieydin, yani kuvvetimizle) biz kurduk" (Zâriyât 51/47);

"Kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zâtı hatırla" (Sâd 38/17) buyurmuştur ki burada geçen "ilim" ve "kuvvet" ler birbirinin aynı değildir.

Yine şu âyetlerde Allah Teâlâ hem kendisini hem de kulunu "meşîet (isteme, dileme)" ile vasıflandırarak şöyle buyurmaktadır:

"Sizden doğru yola gitmek isteyenler için bir öğüttür. Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" (Tekvîr 81/28-29);

"Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbi'ne bir yol tutar. Sizler ancak Rabbiniz'in dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir" (İnsan 76/29-30)

Aynı şekilde hem kendisine, hem de kuluna "irade" sıfatını atfetmiş ("irade sahibi" olmakla vasıflandırmış) ve:

"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir." (Enfâl 8/67) buyurmuştur.

(Allah Teâlâ) Kendisi ve kulu için "mahabbet / sevmek" sıfatını kullanarak / sevmekle vasıflandırarak şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden irtidat ederse Allah, kendisinin onları sevdiği, onların da kendisini sevdiği, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı izzetli, Allah yolunda cihad eden ve kınayanın kınamasından korkmayan bir kavim getirir. İşte bu, Allah'ın fazlıdır. Onu dilediğine verir. Allah Vasi'dir, Alim'dir." (Mâide 5/54);

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân 3/31);

Allah Teâlâ, kendisini ve kullarını "rıza / razı olma" ile tavsif ederek (vasıflandırarak) de:

"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır." (Mâide 5/119) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın;

- meşîetinin kulun meşîeti (dilemesi),

- iradesinin kulun iradesi,

- mahabbetinin kulun mahabbeti,

- rızasının kulun rızası ile aynı olmadığı malûmdur.

Benzer şekilde Allah Teâlâ kendisini kâfirlere gazaplanmak (makt) ile vasıflandırdığı gibi onlara da aynı sıfatı vermiş ve:

"Küfredenlere şöyle seslenilir: Allah'ın gazabı, sizin kendinize olan kızgınlıktan / öfkenizden elbette daha büyüktür. Zira siz imana davet ediliyorsunuz, fakat küfrediyordunuz. (küfür de ısrar ediyordunuz)" (Ğâfir 40/10) buyurmuştur.

Bu iki "makt (gazaplanmak / kızgınlık)" birbirinin aynı değildir.

Bunların yanı sıra kulunu "mekr (tuzak kurmak)" ve "keyd (hile yapmak)"le vasıflandırdığı gibi kendisine de bu sıfatları atfetmiş (bu sıfatlarla nitelemiş) ve:

"Onlar tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu." (Enfâl 8/30);

"Onlar hileli bir düzen kurarlar, ben de hileli bir düzen kurarım." (Târik 86/15-16) buyurmuştur.

Bu "tuzak" ve "hile" ler aynı anlamda değildir. (Bunlar Allah hakkında kullanıldığında, "hile yapan ve tuzak kuranlara münasip cezayı vermek" anlamına gelir.)

(Allah Teâlâ) kendisini "amel / iş yapmak" ile tavsif edip, niteleyerek:

"Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin eseri olmak üzere onlar için bir çok hayvan yarattık. Bu sayede onlar bunlara sahip olmuşlardır" (Yâsîn 36/81) buyurmaktadır.

ve (Allah Teâlâ) kulunu "amel" ile tavsif edip, niteleyerek:

"Yaptıklarına karşılık olarak ..." (Secde 32/17) buyurmuştur.

Birincideki "amel / iş yapmak" ikincideki gibi değildir. (Allah'ın "ameli iş yapması", kulun "ameli iş yapması" gibi değildir.)

(Allah Teâlâ) kendisini "münâdât (seslenme, sesli konuşma)" ve "münâcât (fısıldama, gizli konuşma)" ile vasıflayarak, niteleyerek:

"O'na Tûr'un sağ tarafından seslendik ve O'nu, fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık" (Meryem 19/52);

"O gün Allah onları çağırarak ..." (Kasas 28/62);

"Rableri onlara ... diye nida etti" (A'râf 7/22) buyurmuştur.

Kullarını da "münâdât (seslenme, sesli konuşma)" ve "münâcât (fısıldama, gizli konuşma)" la vasıflayarak:

"(Ey Muhammed!) Sana odaların arka tarafından bağıranların çoğu aklı ermez kimselerdir" (Hucurât 49/4);

"Peygamber'le gizli bîr şey konuşacağınız zaman ..." (Mücâdele 58/12);

"Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Resule karşı gelmeyi fısıldamayın" (Mücâdele 58/9) buyurmuştur.

Ki bu iki grupta zikredilen "münâdâ (seslenme, sesli konuşma)" ve "münâcât (fısıldama, gizli konuşma)" lar birbirinden farklıdır.

Kendisini şu sözlerinde "teklim (konuşma)" ile tavsif etmiştir:

"Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu" (Nisa 4/164);

"Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi O'nunla konuşunca ... " (A'râf 7/143);

"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş ..." (Bakara 2/253).

Şu sözünde de kuluna "teklim (konuşma)" sıfatını yüklemiştir:

"Kral dedi ki: O'nu bana getirin, O'nu kendime özel danışman edineyim. O'nunla konuşunca (Yûsuf'a): Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin, dedi" (Yûsuf12/54).

Ancak her iki "teklim (konuşma)" birbirinin aynı değildir.

(Allah Teâlâ) Hem kendini hem de yarattıklarından bazılarını "tenbie (haber verme, bildirme)" ile vasıflamış ve:

"Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamberi'ne açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi, dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi" (Tahrîm 66/3) buyurmuştur.

Bu iki haber verme birbirine benzemez. (Allah'ın haber vermesiyle kulun haber vermesi biribirlerinden farklıdır.)

(Allah Teâlâ) kendisini "ta'lîm (öğretme)" ile tavsif etmiş ve (bunun yanında kulunu da "ta'lîm (öğretme)" ile niteleyerek) buyurmuştur ki:

"Rahman Kur'ân'ı öğretti, insanı yarattı. Ona beyânı (açıklamayı) öğretti." (Rahman 55/1-4);

"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip..." (Mâide 5/4);

"Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur" (Âl-i İmrân 3/164).

Buradaki "ta'lim (öğretme)" ler birbirinin aynı değildir. (Allah'ın öğretmesi, kulun öğretmesi gibi değildir.)

Benzer şekilde (Allah Teâlâ) kendisini "gazap" la vasıflayarak:

"Allah onlara gazap etmiş, lânetlemiştir." (Fetih 48/6) buyurmuş, kulu için de şu sözünde "gazap" sıfatını kullanmıştır:

"Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce ... " (A'râf 7/150).

Bu "gazap" da diğer "gazap" gibi değildir. (Allah'ın gazaba, gelmesi, kulun gazaba gelmesi gibi değildir.)

1.3. Yaratıcı ve Yaratılmışların Fiiller Açısından Benzerliği Meselesi:

Kendisini Arşı üzerine istiva etmek (oturma, kurulma, yerleşme, karar kılma) ile vasıflandırmış ve bunu Kitabı'nın yedi yerinde zikretmiştir. (A'râf

7/54; Yûnus 10/3; Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; Furkân 25/59; Secde 32/4; Hadîd 57/4.)

(Bunun yanında) Meselâ şu sözlerinde de bazı yarattıklarını başka şeyler üzerine istiva etmek (oturma, kurulma, yerleşme, karar kılma) ile tavsif etmiş / vasıflandırmıştır:

"...böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince (istiva)..." (Zuhruf 43/13);

"Sen, yanındakilerle birlikte gemiye yerleştiğinde (istiva)..." (Mü'minûn 23/28);

"(Gemi) Cûdî (Dağı'nın) üzerine yerleşti/oturdu. (istiva)" (Hûd 11/44).

Bu "istiva (oturma, kurulma, yerleşme, karar kılma)" diğer istivanın aynı değildir. (Allah'ın "istiva (oturma, kurulma, yerleşme, karar kılma)sı", yaratıklarının istivası gibi değildir.)

(Allah Teâlâ) Kendisi için "eli açık, cömert olma (bastu'l-yedeyn)" sıfatını zikrederek:

"Yahudiler, Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır) dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lanet olasılar! Bilâkis, Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir" (Mâide 5/64) buyurmuş;

Şu sözünde de bazı kulları için eli açık sıfatını kullanmıştır:

"Elini sıkıp boynuna bağlama (Eli sıkı cimri olma) onu büsbütün de açma (büsbütün eli açık da olma); sonra kınanmış ve eli boş kalırsın. (İsrâ 17/29).

Burada ne eller, ne de eli açıklık birbirinin aynıdır. (ne Allah'ın eli, kulun eli gibidir, ne de el açıklığı, kulun el açıklığı gibidir.)

"Bast" ile kastedilen "vermek" ve "cömertlik" olsa bile, Allah'ın vermesi ve cömertliği yarattıklarınınki gibi değildir. Bunun benzeri örnekler (Kur'an'da) çoktur.

Allah'ın kendisi hakkında isbat ettiği şeylerin isbatı (kabul edilmesi) ve O'nun, yarattıklarına benzemesinin nefiy ve reddedilmesi gerekir.

(O halde) Her kim: Allah'ın ilmi, kudreti, rahmeti, kelâmı (konuşması) yoktur; O sevmez, hoşnut olmaz / rıza göstermez, münâdâ (seslenme, sesli konuşma) ve münâcât (fısıldama, gizli konuşma) da bulunmaz, istiva etmez derse, sıfatları işlevsizleştiren, Allah'ı ma'dûmlara ve cemedata (cansızlara) benzeten (muattile) bir münkir/inkarcı olur.

Ve her kim, Allah'ın benim ilmim gibi bir ilmi, benim kuvvetim gibi bir kuvveti, benimki gibi sevgisi ve rızası, benim ellerim gibi elleri veya benimki gibi bir istivası söz konusudur derse, Allah'ı yarattıklarına/canlılara benzeten bir teşbîhçi olur.

Oysa, teşbihe sapmayan bir isbat (kabul) ve işlevsizleştirme olmaksızın tenzih gereklidir. (teşbîhsiz bir isbat ve işlevsizleştirmeksizin (ta'tili bulunmayan) tenzihtir. (isbat bilâ teşbih, tenzih bilâ ta'tîl).

Bu mesele, iki mühim ve kıymetli asıl (kaide), iki misal ve bir de hepsini toplayan bir hatime (son kısım) ile daha iyi anlaşılır.

2. Allah'ın İsim ve Sıfatları Hususunda İki Kaide/ İki Temel Kural

2.1. Birinci Kaide: Sıfatların Tamamı Hakkında Aynı Hükümler Geçerlidir

İki ana kaideden birisi şöyle ifade edilir:

Sıfatların bir kısmı hakkında ileri sürülen görüş, diğerleri için de geçerli olmalıdır.

Eğer muhatap, Allah'ın hayat ile hayy (diri), ilim ile alîm, kudret ile kadir, sem' (işitme sıfatı) ile semî', basar (görme sıfatı) ile basîr, kelâm (konuşma sıfatı) ile mütekellim, irade ile mürîd olduğunu söylüyor ve bunların tamamının (mecaz değil) hakikat olduğunu kabul ediyorsa, fakat buna mukabil mahabbet, rıza, gazap ve kerahet (istememe, hoşlanmama) gibi sıfatlarına itiraz edip bunları mecaz olarak kabul ediyorsa ve ya irade ile ya da nimetler veya cezalar gibi bir takım yaratılmış şeylerle bunları tefsir etme yoluna gidiyorsa, ona isbat ve inkâr ettiğin hususlar arasında bir fark yoktur; bilâkis, birisi için ileri sürülen görüş diğeri için de geçerlidir, denir.

Şayet:

"Allah'ın iradesi yaratılmışların iradesi gibidir; mahabbeti, rızası ve gazabı için de aynı durum söz konusudur" dersen, bu bizatihi teşbih ve temsil (Allah'ı yaratılmışlara benzetmek) olur.

"Allah'ın kendisine uygun bir iradesi vardır; yaratılmışın da kendisine göre bir iradesi vardır" dersen:

"Aynı şekilde O'nun kendisine uygun mahabbeti, rızası ve gazabı, yaratılmışın da kendisine göre mahabbeti, rızası ve gazabı söz konusudur," denir.

Eğer:

"gazap intikam arzusuyla/hırsıyla kalpteki kanın galeyana gelmesidir" dersen:

"irade de nefsin bir menfaati celb (elde) etmeye veya bir zararı defetmeye, uzaklaştırmaya yönelmesi/meyletmesidir", denir.

"Bu (söyledikleriniz) yaratılmışın iradesidir (yaratılmışların iradesiyle ilgili bir şeydir.)" dersen:

"Öteki de (Senin anlattığın gazab da) yaratılmışın gazabıdır (yaratıkların gazabıyla ilgili bir şeydir)", denir.

O'nun kelâm (konuşması), sem' (duyması,işitmesi), basar (görmesi), ilim ve kudret sıfatları için de aynı görüş bağlayıcı olur.

Eğer Allah hakkında gazap, mahabbet, rıza ve yaratılmışlara ait buna benzer sıfatlar inkâr edilirse, sem', basar, kelâm ve diğer bütün sıfatlar da O'ndan nefyedilmiş olur.

Şayet bu sıfatların yaratılmışlara ait olanları dışındakiler hakikî değildir, dolayısıyla Allah'tan nefyedilmesi gerekir derse, aynı şey sem', basar, kelâm, ilim ve kudret için de söz konusudur, denir.

İşte sıfatların bir kısmını diğerlerinden ayıran bu kimseye, nefyettiği hususlarda söylenecek söz, onun karşısındaki kimseye isbat ettiği hususlarda söylediği sözdür.

Mu'tezile'den birisi:

"O'nun kendisiyle kaim ne iradesi, ne kelâmı vardır, çünkü bu sıfatlar ancak yaratılmışlarda bulunur" derse, kendisine şu açıklama yapılır:

Kadîm (varlık) da bu sıfatlarla muttasıf olur ve bu sıfatlar sonradan var olanların sıfatlarına benzemez. Mahabbet, rıza vb. diğer sıfatları isbat edenler de ona aynı şeyi söylerler.

Eğer:

"Ben bu sıfatları akılla isbat ettim. Çünkü meydana gelen fiil / iş kudrete delâlet eder; tahsis (seçenekler arasında tercihte bulunma) iradeyi, hükümler de ilmi gösterir. Bu sıfatlar da hayatı gerektirir. Diri olanda sem', basar ve kelâm sıfatlarının veya bunların zıtlarının bulunmaması söz konusu değildir" derse, diğer isbat taraftarları (Allah'ın bütün sıfatlarını kabul edenler) ona şöyle derler:

Sana verilecek iki cevap vardır.

Birincisi: Belirli bir delilin yokluğu, medlulün (bu delilin işaret ettiği şeyin) de var olmamasını gerektirmez. Farzet ki takip ettiğin aklî delil bunu (n varlığını) isbat etmiyor olsun, fakat aynı zamanda nefiy de etmez.

Bir şeyi reddedenin tıpkı isbat eden gibi -eşit derecede- bir delil getirmesi gerekir. Delil olmadan reddetmen mümkün değildir. Zira isbat eden için olduğu gibi reddedenin de delilinin olması gerekir. Sem' (naklî delil) buna işaret etmiş ve ne aklî ne de sem'î herhangi bir delil buna karşı itiraz sergilemiştir. Şu halde güçlü bir karşı delilden salim olan (kurtulmuş bulunan) delil ile isbat edilen hususun varlığını kabul etmek gerekli / kaçınılmazdır.

İkincisi: Bu sıfatları da diğerlerini isbat ettiğin aklî delillerin benzerleriyle isbat etmek mümkündür. Nitekim denir ki:

Kullara ihsanda bulunarak onları menfaatlendirmek rahmete delâlet eder. Aynı şekilde tahsis, meşîeti, itaatkârlara ikramda bulunmak da onlara duyulan mahabbeti/sevgiyi gösterir; kâfirleri cezalandırmak ise onlara duyulan buğza işarettir. Nitekim müşahede ve haber yoluyla Allah'ın sevdiklerine ikramı, düşmanlarını ise cezalandırması sabit olmuştur.

Fiil ve emirlerindeki güzel hedefler -ki bunlar O'nun fiil ve emirlerinin vâsıl olduğu güzel neticelerdir- O'nun sonsuz hikmetine delâlet eder. Bu delâlet, tahsisin meşîete delâleti gibi, hattâ -illet-i gâiyyenin kuvveti sebebiyle- ondan daha açık bir delâlettir, işte bu nedenle, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın kullarına olan nimet ve hikmetlerini beyan eden âyetler, salt meşîete delâlet eden âyetlerden daha çoktur.

Şayet muhatap "Allah hayydır, alîmdir, kadirdir" deyip de O'nun hayat, ilim ve kudretle muttasıf olduğunu inkâr eden Mu'tezilîler gibi sıfatları inkâr edip isimleri kabul eden kimselerden olursa, ona "isimleri isbat etmekle sıfatları isbat etmek arasında bir fark yoktur" denir.

Eğer:

"Hayat, ilim ve kudreti isbat etmek teşbih veya tescîmi (cisimleştirmeyi) gerektirir, zira görünürler âleminde cisim olan şeyler dışında bu sıfatları taşıyan bir şey görmüyoruz" dersen:

"Görünürler âleminde cisim olan şeyler dışında hayy, alîm, kadîr isimlerini alan bir şey de görmüyoruz; reddettiğin şeyleri görünürler âleminde ancak cisimlerde gördüğün için reddediyorsan, o zaman isimleri, hattâ her şeyi inkâr et" denir. Çünkü bunları da görünürler âleminde yalnızca cisimlerde bulabilirsin.

Binaenaleyh, sıfatları reddeden kimsenin ileri sürdüğü her delili, esmâ-i hüsnâyı reddeden kimse de ileri sürebilir. Buna cevap olan her şey, sıfatları (n varlığını) kabul eden kimsenin de vereceği cevap olur.

Muhatap isim ve sıfatları inkâr edip:

"Ne O mevcuttur, ne de hayydır, alimdir, kadîrdir diyorum. Bilâkis bu isimler O'nun yarattıklarına aittir, dolayısıyla mecazîdir; çünkü bunları isbat etmek diri ve alim olan (yaratılmış) varlığa benzetmeyi gerektirir" diyen aşırılardan (gulattan) ise:

"Aynı şekilde, 'O ne mevcut, ne de hayy, alîm ve kadirdir' dediğinde, bu da var olmayanlara (ma'dûmlar) benzetmek olur. Bu ise varlıklara benzetmekten daha kötüdür/çirkindir." denir.

"Nefyi (reddetmeyi) de isbatı (kabul etmeyi) da reddediyorum" derse:

"Birbirine zıt olan iki hususun bir araya geldiği imkânsızlara benzetmiş olursun. Zira bir şeyin "hem var hem yok" veya "ne var ne de yok" olması imkânsız olduğu gibi, bu şeyi, varlık ve yokluğun, hayat ve ölümün, ilim ve cehaletin bir arada bulunması ile veya kendisinde ne varlık ne yokluk, ne hayat ne ölüm ve ne ilim ne de cehalet bulunması ile tavsif etmek de mümkün değildir" denir.

Eğer:

"Birbirine zıt olan hususlar, ancak bunları taşıması mümkün olan şeylerden nefyedilebilir; bu ikisi selb ve îcâb (olumlama ve olumsuzlama, varlığını kabul etme veya etmeme) karşıtlığıyla değil, adem ve meleke (yok olma veya var olma [sahip olma]) karşıtlığıyla birbirine mukabildir.

Nitekim duvar için "ne kör ne de görücü" veya "ne diri ne de ölü" denemez, zira duvarın bu iki (sıfatı da) taşıması mümkün değildir" dersen, sana şunlar söylenir:

1 - Varlık (var olma) ve yokluk (yok olma) hususunda bu doğru değildir. Akıl sahiplerinin ittifak ettiği üzere bu ikisi selb ve îcâb (olumlama ve olumsuzlama, varlığını kabul etme veya etmeme) karşıtlığıyla birbirine mukabildir; dolayısıyla birisi kaldırıldığında diğerinin var olması gerekir.

Hayat ve ölüm, ilim ve cehalet nev'inden söylediklerine gelince: bunlar Meşşâî filozof müsveddelerinin kullandığı (terimleştirdiği) ıstılahlardan ibarettir. Lâfzî ıstılahlar ise, aklî hakikatler (in reddi) için delil teşkil etmez.

Nitekim Allah Teâlâ:

"Allah'ı bırakıp da taptıkları (putlar), hiçbir şey yaratamazlar. Çünkü onlar kendileri yaratılmışlardır. Onlar diriler değil, ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler." (Nahl 16/20-21) buyurarak, cansız

varlıkları "ölü" olarak isimlendirmiştir ki bu gerek Arap dilinde gerekse diğer dillerde meşhur bir kullanımdır.

(Meşşâî filozoflar: Aristocu filozoflara verilen bir isim olup Şark-İslâm dünyasında el-Kindî, Farâbî, İbn Sînâ gibi filozoflarla, Endülüs'te İbn Bâcce ve İbn Rüşd tarafından temsil edilmiştir Metod olarak Aristoculuğu seçtikleri için bazı mes'elelerin yorum ve tefsirinde Ehl-i Sünnet itikadına aykırı görüşler ileri sürmüşlerdir. (S. Hayri Bolay, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, S. 182-183)

2 - Hayat ve ölüm, körlük ve görme vb. gibi birbirinin mukabili olan sıfatları taşımaya elverişli olan şey, bunları taşımaya elverişli olmayandan daha kâmildir. "Görme" ile vasıflanmaya elverişli olan kör, bunların her ikisini de kabul edemeyecek olan cansız varlıktan daha kâmildir.

İmdi, sen Allah'ı kemal sıfatlarını taşımaya elverişli canlılara benzetmekten kaçtın fakat bu sıfatları taşıyamayacak olan cansız varlıkların vasıflarıyla tavsif ettin.

Aynı şekilde, varlık ve yokluğu kabul etmeyen şey, bu ikisini kabul eden şeyden daha büyük bir imkânsızlık ifade eder. Hattâ varlık ve yokluğun bir arada bulunması ve aynı anda ikisinin de söz konusu olmamasından bile daha imkânsızdır. Varlık ve yokluğu kabul etmesini inkâr ettiğin şey de kendisi hakkında bizzat varlık ve yokluğu reddettiğin şeyden daha ziyade imkânsızdır. Bu, aklın sarahati ile imkânsız (mümtenî) olduğundan, daha büyük bir imkânsızlık arz eder. Sen ise yokluğu (ademi) kabul etmesi söz konusu olmayan vâcib (zorunlu) varlığı imkânsızların (mümtenilerin) en büyüğü yaptın. Bu çelişki ve çarpık düşünüşün son haddidir.

(Bâtınîlere gelince: Onlardan kimi her iki karşıtın da, yâni var olmanın da, yok olmanın da bulunmadığını söylerler. Oysa ki karşıtın bulunmadığını iddia etmek, bir anda her ikisinin mevcut olduğunu iddia etmek gibidir. Kimileri de, onlardan hiçbirini isbat etmiyorum der. Oysa birini isbat etmekten kaçınması, aslında ikisinden birinin gerçekleşmesine engel değildir. Gerçekte bu kimsenin tavrı, cahilin bilgisizliği ve hakkı söylemekten kaçıp susanın sükûtu gibi bir tavırdır. Hem varlığı, hem de yokluğu kabul edemeyen - varlık da, yokluk da kendisi hakkında nefyedilmekle birlikte- ikisini de kabul eden şeyden daha imkân dışı olunca, hayatı da sağırlığı da; kudreti de aczi de; konuşmayı da dilsizliği de; körlüğü de görmeyi de kabul edemediği varsayılan şey, mümtenî ma'dûma, -kendisi hakkında nefyedilmiş olsalar bile- onların her ikisini kabul edenden daha yakındır. O halde, her ikisine

elverişli olmakla birlikte onları nefyetmek, vücûd ve imkâna daha yakındır. Ayrıca varlığı zorunlu (vacibü'l-vücûd) bir varlığın kabullenmeye elverişli bulunduğu şey, onun hakkında vâcib olur. Çünkü onun sıfatları başkasına verilemez. Netice olarak bir şeyi kabullenmesi caiz oldu mu, artık o şey onun hakkında vâcib olur. Bu konuyu başka bir yerde etraflıca anlattık ve hiçbir şekilde eksikliği bulunmayan kemâl sıfatlarıyla Allah'ın muttasıf bulunduğunun vücûbiyetini orada açıkladık.)

Yine ona denir ki:

İki müsemmânın bazı isim ve sıfatlarının müşterek olması, aklî ve naklî delillerin reddettiği teşbih ve temsil değildir. Bu delillerin reddettiği, vâcib, caiz veya muhal olarak Yaratıcı'ya mahsus olan bir hususta başkasının O'na ortak olmasıdır. Bu hususta hiçbir yaratılmışın O'na ortak olması caiz değildir ve hiçbir yaratılmış da Allah'a mahsus olan sıfatlarda O'na ortak değildir.

Senin reddettiğin ise din ve akıl ile (hem naklen, hem de aklen) sabittir. Bunu teşbih ve tecsîm diye isimlendirmen, bu ismin kendisine takıldığı her manânın nefyedilmesi (reddetmek) gerektiğini zanneden câhilleri aldatan bir söz oyunudur.

Eğer bu mümkün olsaydı, her bâtıl meslek sahibi; insanların akıl ve nakille bilinen hakk'ı, hakikati kabul etmemeleri için ona onların nefret edeceği isimler takıverirdi. (Allah'ı kimi insanların sevmediği isimlerle isimlendirirdi.) Zaten bu yolla mülhidler bir çok kimsenin akıl ve dinini ifsad etmiş, onları küfür ve cehaletin en büyüğüne, sapıklık ve yanılmanın en son haddine itmişler (sürüklemişler) dir.

Eğer sıfatları inkâr edenler:

"İlim, kudret ve iradeyi isbat (kabul) etmek, sıfatların birden fazla olmasını gerektirir; bu ise (Allah için) imkânsız olan bir terkiptir" derlerse, siz:

"Allah zorunlu varlıktır (varlığı kaçınılmaz mevcuddur), o akıldır, âkildir (akleden) ve ma'küldür (akledilen), dediğinizde, bundan anlaşılan diğerinden anlaşılan şey gibi değil midir? Bunlar zihinde birden fazla ve birbirinden ayrı manâlar değil midir? Size göre bu bir terkiptir; bunu isbat ediyorsunuz ve buna tevhîd diyorsunuz" denir.

"Bu hakikî tevhîddir ve imkânsız bir terkip değildir" derlerse:

"Zâtın kendisi için zorunlu olan sıfatlarla tavsif edilmesi (Allah'ın zâtının lâzimî sıfatlarla muttasıf bulunması) hakikî tevhîddir ve imkânsız bir terkip değildir. Bu yaklaşım, aynı minval üzere devam eden, tutarlı bir bakış açısıdır.

(Ayrıca aklın apaçık kurallarıyla bilinen bir gerçektir ki, bir şeyin âlim oluşunun anlamı, kudretli olması demek olmadığı gibi, zâtının kendisi âlim ve kudretli olmasının kendisi demek değildir. Bu sıfatın mevsufun kendisi olduğunu öngören, insanların en safsatacısıdır. Ayrıca o, çelişki içerisindedir de. Çünkü bunu caiz görüyorsa, sıfatın varlığı mevsufun varlığının kendisi demek olur. Böylece varlık, tür olarak değil, bizzat kendisi olarak tek olur. O zaman mümkünün varlığı zorunlunun varlığının kendisi olursa, her yaratılmışın varlığı, varlığının yok olmasıyla yok olur ve yok olduktan sonra da, yokluğu kabul etmeyen ezelî ve ebedî olan Allah'ın varlığının kendisi olarak var olurdu. Bu durum kabul edilseydi, o zaman Allah, her teşbih, tecsim ile, her eksiklik ve kusurla muttasıf olurdu.

Nitekim bu bozuk düşünceyi kendilerine temel ilke seçen Vahdet-i Vücûdçular açık açık bunu söylemişlerdir. Artık sıfatları reddedenlerin görüşleri her halükârda yanlış oluyor.)

Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın bildirdiği sıfatları reddedenlerin her biri, kendilerince bir mahzurdan kaçmak için hangi sıfatı inkâr etseler, kaçtıklarının eşi olması lâzım gelen bir sıfatı isbat etmek zorunda kalırlar. Sonuç itibariyle de, zorunlu ve kadîm, kendisini diğerlerinden temyîz eden sıfatlarla muttasıf ve bu sıfatların hiçbirinde yarattıklarına benzemeyen bir varlığı isbata mecbur olurlar" denir.

Ve yine denir ki:

Tüm sıfatlar için söylenecek söz budur, isbat ettiğiniz her bir isim ve sıfatta, kaçınılmaz biçimde birkaç müsemmânın müşterek olduğu bir manâ bulunacaktır. Zaten böyle olmasaydı anlaşma mümkün olmazdı. (Böyle olmasaydı, hitab (Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili nasslar) da anlaşılmazdı.)

Maamâfih (şunu da kesin olarak) biliyoruz ki: Allah'a mahsus olan ve yarattıklarından ayrıldığı (sıfatlar), akla gelen veya tahayyül edilebilenlerden çok daha yücedir. Bu da ikinci temel kaide ile anlaşılacaktır ki o da şu şekildedir:

2.2. İkinci Kaide: Zât Hakkında da Sıfatlar İçin Söylenenler Geçerlidir

Zât hakkında söylenecek söz, sıfatlar hakkında söylenenlerin aynısıdır.

Allah'ın ne zâtında, ne sıfatlarında ve ne de fiillerinde kendisine benzeyen bir şey söz konusudur. O'nun nasıl diğer zâtlara benzemeyen hakikî bir zâtı varsa, bu zât diğer sıfatlara benzemeyen hakikî sıfatlarla da muttasıftır.

Şayet birisi "Allah Arş'a nasıl istiva etti?" diye sorarsa ona şöyle denir:

"Tıpkı Rabîa, Mâlik ve diğerlerinin (r.a.) dedikleri gibi:

"İstiva malûmdur, bunun nasıl olduğu bilinemez (keyfiyeti meçhuldür), ona iman etmek vaciptir, nasıl olduğunu sormak da bid'attir; zira bu insanların bilmediği ve cevap vermeleri de mümkün olmayan bir şeyi sormaktır."

(Mâlik b. Enes (v. 179/795) ve Rabiatü'r-Re'y adıyla da bilinen hocası Rabîa b. Ferrûh (v. 132/749 veya 143/760). İbn Teymiyye ileride ismi Rabia b. Abdirrahmân olarak vermektedir.)

Yine "Rabbimiz dünya semâsına nasıl iner?" diye sorulursa; ona:

"O (O'nun zâtı) nasıldır?" diye sorulur;

"O'nun (O'nun zâtının) nasıl olduğunu bilmiyorum" derse:

"Biz de O'nun inişinin nasıl olduğunu bilmiyoruz" denir.

Çünkü bir sıfatın nasıllığını bilmek, o sıfatı taşıyanın keyfiyetini bilmeyi gerektirir. Sıfatın keyfiyetini (nasıllığını) bilmek diğerinin fer'idir ve ona bağlıdır. (Sıfat, mevsufun ayrıntısıdır ve ona tâbidir.)

Sen O'nun zâtının nasıl olduğunu bilmeden, benim O'nun sem'i (duyması), basarı (görmesi), teklimi (konuşması), istivası (oturması) ve nüzulünün (inişinin) keyfiyetini bilmemi nasıl istersin?

Sen O'nun gerçekten var olan ve hiçbir şeye benzemeyen kemal sıfatlarını gerektiren bir zâtının olduğunu kabul ediyorsan, O'nun işitmesi, görmesi, konuşması, inmesi ve istivası da gerçekten vardır; O, yaratılmışların işitmesine, görmesine, konuşmasına, inmesine ve istivasına benzemeyen kemal sıfatlarına sahiptir.

Bu söz onlar için aklî deliller hususunda da, naklî delillerin te'vilinde de bağlayıcıdır. Akılla bir şeyi isbat edip bir başkasını reddeden kimse için, Kitap ve Sünnet'in isbat edip de kendisinin reddettiği hususlarda geçerli olan hususun bir benzeri, onun isbat ettiği hususlarda da geçerlidir. Bu ikisi arasında mahzur açısından ne fark olduğunu göstermesi istense, bir fark bulamayacaktır.

Dolayısıyla, sıfatlardan bir kısmını bırakıp diğer bir kısmını reddeden ve reddettikleri hususta ya sorumluluğu üzerinden atan ya da lâfzın gereğine muhalif te'vile sapan kimseler için genel geçer bir kaide söz konusu değildir. (takip ettikleri tutarlı bir metodları yoktur.)

"Her ikisi hakkındaki sual de bir olduğu halde, niçin birini kabul edip diğerini te'vil yoluna gittiniz?" denirse; verecekleri bir cevap yoktur.

İşte bu hem nefiy hem de isbat konusundaki çelişkileridir. Çünkü nassları kendi isbat ettikleri manâlardan birisiyle te'vil eden kimseler, nassı (lâfzın) gereği olan manâdan bir başka anlama çektiklerinde, uzaklaşılan ilk manâda onları bağlayan (husus veya hüküm) nassın çekildiği bu (ikinci) manâda da bağlayıcı olur.

(Burada kastedilen şudur: Reddettiklerini hangi gerekçeyle reddediyorlarsa, aynı gerekçe kabul ettikleri şey için de geçerlidir. Bunu tersine çevirecek olursak: Kabul ettikleri için ileri sürdükleri gerekçe, reddettikleri için de geçerlidir, diyebiliriz.)

Birisi çıkıp da:

"Muhabbeti (sevgisi), rızası, gazabı ve hiddetinin te'vili, O'nun sevap verme veya cezalandırma iradesi şeklindedir" derse:

"irade" hususunda ona lâzım gelen ne ise; "muhabbet, gazap, rıza ve hiddet" için de lâzım gelen aynısıdır.

Şayet bunları O'nun fiilleri olarak -ki bunlar yarattığı sevap ve cezadır- te'vil ederse, bunda da kendisine, kaçtığı şeyin aynısı lâzım gelir. Çünkü fiil her şeyden önce bir fail ile kaim olmalıdır; sevap ve ceza verme de sevap veren ve cezalandıran zâtın sevdiği ve razı olduğu ya da gazaplandığı ve buğz ettiği şeylerin işlenmesi üzerine vuku bulur. (Verilen mükâfat ve ceza da ancak mükâfatlandıran ve cezalandıranın sevip rızâ gösterdiği ve kızıp buğzettiği şeyi yapmasıyla meydana gelir.)

Eğer onlar fiili görünürler âleminde kul için anlaşılan tarzda isbat ederlerse temsil yoluna gitmiş olurlar; bunun aksi tarzda isbat ederlerse, işte sıfatlar da böyledir.

(Böylece Allah'a, kul için söz konusu olduğu şekliyle bir fiil isnad edecek olsalar, yine Allah'ı yaratıklara benzetmiş olurlar. Ama Allah'ın fiili, kulların fiiline benzemez, diyeceklerse o zaman aynı durum sıfatları için de söz konusudur deriz.)

2.3. İsim ve Sıfatlar Konusunda İki Örnek

Verilen iki misale gelince:

a) Cennet:

Allah Teâlâ Cennet'te yiyecek, giyecek, eş ve meskenlerin ikram ve ihsanı gibi yaratılmış hususları bize bildirmiş, orada süt, bal, şarap, su, et, ipek, altın, gümüş, meyve, hûrî ve köşkler bulunduğunu haber vermiştir.

İbn-i Abbâs (r.a.) da: "Dünyada, Cennet'te olan şeylerin ancak isimleri vardır" demiştir.

İmdi, Allah'ın bildirdiği bu hakikatlerin isimleri dünyada mevcut hakikatlerin isimleri ile aynı, fakat kendileri dünyadakilere benzemez ise, bilâkis aralarında Allah'tan başka kimsenin bilmediği farklılıklar bulunmaktaysa, Allah Teâlâ iki yaratılmış varlığın birbirinden farklı oluşundan çok daha fazla derecede yaratılmışlara benzemez, onlardan farklıdır. O'nun yarattıklarından farklılığı, ahirette bulunanların dünyada bulunanlardan farklılığından çok daha büyüktür. Zira bir yaratılmışın, isim bakımından kendisine benzer olan bir başka yaratılmışa yakınlığı, Yaratıcının yaratılmışa olan yakınlığından daha fazladır. Bu açık ve aşikârdır. Bu nedenle insanlar bu konuda üç gruba ayrılmışlardır.

1 - Selef, imamlar ve onlara tâbi olanlar; dünyada bulunanların ahirette bulunanlardan farklı olduğunu ve Allah'ın yarattıklarından farklılığının daha büyük olduğunu bilerek Allah Teâlâ'nın kendisi ve ahiret günü hakkında bildirdiklerine iman etmişlerdir.

2 - İkinci grup; Allah'ın ahiretteki sevap ve ceza gibi bildirdiği hususları kabul eden, fakat kendisi hakkında haber verdiği sıfatların pek çoğunu nefyedenlerdir. Kelâmcılardan bir çok grup gibi.

3 - Üçüncü grup; bunların her ikisini de reddetmiştir. Allah'ın kendisi ve ahiret günü hakkında bildirdiği hususların gerçekliğini inkâr eden Karmatîler, Bâtınîler, Meşşâîler'e tâbi olan filozoflar gibi mülhidler bunlardandır.

Sonra bunların çoğu emir ve yasakları da aynı kapsama dahil etmekte, emredilen ve yasaklanan dinî kaideleri, Müslümanlar'ın anladığından farklı Bâtını te'villere tâbi kılmaktadırlar.

Nitekim beş vakit namazı, Ramazan orucunu ve Hacc'ı, "beş vakit namaz, kendi sırlarını bilmektir; Ramazan orucu, kendi sırlarını gizlemektir; Hacc, şeyhlerini ziyaret etmektir vb." gibi yalan ve Peygamberler'e iftira olduğu, Allah'ın ve Resûlü'nün sözlerini asıl yer ve manâlarından saptırma niteliği taşıdığı ve Allah'ın âyetlerini inkâr anlamına geldiği zorunlu olarak bilinen bir takım te'villerle açıklamışlardır.

Bazen de "şeriatler (Dinî emirler) havâssı değil avamı bağlar" diyerek, bir kimse onların arifleri, muhakkıkları ve muvahhidlerinden ise ondan dinî vazifeleri kaldırır ve yasakları mubah kılarlar. Bu mezheplere bağlı olanların bazıları tasavvuf ve sülük mensuplarının arasına da girerler.

Bu Bâtınîler, Yahudiler ve Hristiyanlar'dan daha kâfir oldukları hususunda Müslümanlar'ın icmâ ettikleri mülhidlerdendir.

İman ve isbat ehlinin bu mülhidlere karşı kullandığı tüm delilleri, iman ve isbat ehlinden olan herkes, bazı ilhad ve inkârlarında bunlara iştirak edenlere karşı kullanabilir. Apaçık âyetlerin delâlet ettiği üzere Allah Teâlâ kendisi için sıfatları isbat etmiş ve yaratılmışlara benzemeyi kendisinden nefyetmiştir. Nitekim akla ve nakle uygun olan hak, hakikat budur ve bu, sapkınlıklarla inkârın temellerini yerle bir eder.

Allah Teâlâ için yarattıklarına benzerlik ifade eden meseller verilemez. Zira O'nun benzeri yoktur, en yüce kemal Örneği de O'dur ("En yüce sıfat (mesel) O'nundur"). O ve yaratılmışların ne **kıyas-ı** temsilde ne de fertleri birbirine eşit olan **kıyas-ı şümulde** ortak olmaları mümkündür. Ancak Allah hakkında en yüce sıfatlar (mesel) kullanılır. Bu ise şu anlama gelir:

Yaratıcı, yaratılmışın vasıflandığı her türlü kemal sıfatına daha lâyıktır; yaratılmışın tenzih edildiği her türlü eksiklik vasfından tenzih edilmesi de daha önceliklidir. Eğer -isimleri bir olmasına rağmen- yaratılmış bir başka yaratılmışa benzemekten münezzeh ise, -isimler konusunda bir benzerlik olsa bile- Yaratıcıyı yaratılmışa benzemekten tenzih etmek daha da öncelikli ve elzemdir, ikinci misalde de söylenecek şey aynıdır.

(Analoji (kıyas-ı temsil): Mantıkta bir akıl yürütme yolu olarak, İki şey arasındaki benzerliğe dayanıp birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir. Zihnin özelden özele yürüyüşüdür. Meselâ: "Dünya'nın atmosferi vardır ve üzerinde canlılar yaşar. Merih'te de atmosfer vardır. O halde Merih'te de canlıların bulunması gerekir." Bu, İslâm Fıkh'ında çok kullanılan bir akıl yürütme yoludur.)

(Tümevarım (kıyas-ı şümul): Mantıkta zihnin tikilden tümele (özelden genele) gidiş yoludur. Bir bütünün parçalarına dayanarak bütün hakkında hüküm vermektir.)

b). Ruh

Bu (ikinci misal) bizdeki "ruhtur."

Bunun, kendisiyle vasıflandığı bir takım sübûtî (varlık ifade eden) ve selbî (yokluk ifade eden) sıfatları söz konusudur.

Nasslar onun bir semâdan diğerine çıktığını ve yükseldiğini; (Me'âric70/4.) Hamurdan (tereyağından) kıl çeker gibi bedenden alınıp sıyrıldığını bildirmiştir. (Buhârî, "Edeb", 91; "Megâzî", 34; Müslim, "Fedâ'ilü's-sahâbe", 156,157; İbn Mâce, "Mukaddime", 7.)

İnsanlar ruh hakkında ihtilâf halindedir. (biribirinden farklı şeyler söylerler.) Kelâmcılardan bazı gruplar onu bedenin bir cüz'ü veya sıfatlarından biri olarak görmüşlerdir. Bazılarının:

"o, bedende gidip gelen nefes veya yeldir", diğer bazılarının da:

"o, hayat veya mizaçtır ya da bedenin nefsidir" şeklindeki görüşleri bu kabildendir.

Bazı filozof grupları ise: ruhu, zorunlu varlığı (vâcibü'l-vücûd) tavsif ettikleri sıfatlarla vasıflandırmıştır ki bunlarla ancak varlığı imkânsız olan şey tavsîf edilebilir. Demişlerdir ki:

O bedenin ne içinde, ne dışındadır; ne bedenden ayrı, ne de içredir; hareketli (müteharrik) de sakin (hareketsiz) de değildir; ne iner, ne çıkar; cisim de araz da değildir.

Bazen de onun muayyen şeyleri ve olgular âleminde mevcut hakikatleri idrâk edemeyeceğini, yalnızca küllî ve mutlak şeyleri idrâk edebileceğini söylemişlerdir. Bazen onun âlemin ne içinde ne dışında, ne âlemden ayrı ne de içre olduğunu ifade etmiş, zaman zaman da cismi:

"hissî işareti kabul etmeyen şey" olarak tefsir edip ruhu ise:

"işaret edilmeye elverişli olmayan" şeklinde tavsif etmelerine rağmen onun:

"âlemin cisimlerinin ne içinde ne de dışında olduğunu" ileri sürmüşlerdir ki, bu gibi selbî sıfatlar, ruhu var olmayan ve varlığı imkânsız olan şeyler arasına dahil eder.

Onlara: "böyle bir şeyi isbat etmek, akıl açısından zorunlu olarak imkânsızdır" denildiğinde:

"Bilâkis, küllilerin var fakat işaret edilemez oluşlarının da gösterdiği gibi bu mümkündür" demişler, küllilerin külli olarak görünürler âleminde değil ancak zihinde var oldukları gerçeğini gözden kaçırmışlardır.

Mebde' (yaratılış, başlangıç) ve meâd (ahiret) ile ilgili söylediklerinde de, bâtıl olduğunu câhillerin büyük kısmının bile bildiği bunun gibi bir hayale dayanmışlardır.

Ruhun varlığını inkâr ve kabul edenlerin ihtilâf (ettiği noktalar da) çoktur. Bunun sebebi, filozofların nefs-i natıka adını verdiği ruhun, bu beden veya basit unsurlar ve onlardan doğan şeyler cinsinden değil, bunlardan farklı bir başka cinsten olmasıdır. Dolayısıyla onlar ruhu ancak görülen cisimlerden farklılığı söz konusu olan selbî (olumsuz) sıfatlarla tanırlar.

Diğer bir grup ise: ruhu görülen cisimler cinsinden addeder. Bu her iki görüş de yanlıştır. Ruha "cisimdir" veya "cisim değildir" diyebilmek, daha geniş bir incelemeyi gerektirir.

İnsanlar, cisim lâfzına lügat manâsından farklı pek çok ıstılahi anlamlar vermişlerdir.

Dilciler; cismin "ceset" ve "beden" olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre ruh cisim değildir; dolayısıyla Allah Teâlâ'nın da:

"Onları gördüğün zaman kalıpları (cism) hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin." (Münâfikûn 63/4) ve

"... ilimde ve bedende (cism) O'na üstünlük verdi." (Bakara 2/247) buyurduğu gibi:

"ruh ve cisim (beden)" denir.

Kelâmcılara gelince: onlar arasında:

"cisim var olandır",

"cisim kendi başına var olandır (kendisiyle kaim)",

"cevher-i ferdlerden mürekkeb olandır",

"madde ve suretlerden mürekkeb olandır" diyenler vardır; bunların tamamı:

"cisim hissî işaret ile kendisine işaret olunabilendir" görüşündedir.

Cisim için:

"bunlardan mürekkeb değildir, fakat kendisine işaret olunabilen şeylerdendir",

"o şurada ve buradadır" diyenler de söz konusudur. Buna göre eğer ruh işaret edilebilen ve Hz. Peygamber'in:

"Ruh çıkınca basar (görme) da onu takip eder" (Müslim, "Cenâiz", 7; İbn Mâce, "Cenâiz", 6; Ahmed b. Hanbel, IV, 125; VI)

"Ruh yakalanır ve göğe çıkarılır" (İbn Mâce, Zühd, 31; İbn Hanbel, VI. 364.) buyurduğu üzere ölünün görme duyusunun kendisini takip ettiği bir şey ise kabzedilir ve semâya çıkarılır. Bu kullanıma göre ruh cisimdir.

Esas maksada gelince:

Ruh mevcut, diri, bilen, güç sahibi, işiten, gören, çıkan ve inen, gidip gelen vb. bir şey olduğuna ve akıl da onu tavsif edemeyeceğine ve tanımlayamayacağına göre -ki akıl bunun bir benzerini görmüş değildir; bir şeyin hakikati ise ancak onu veya bir benzerini görmekle idrâk edilir-, yani ruh bu sıfatlarla muttasıf olup, görülen yaratılmışlara da

benzer olmayınca, Yaratıcı'nın kendisine lâyık olan isim ve sıfatlarla muttasıf olup yaratılmışlara benzememesi daha önceliklidir. Akıl sahipleri de O'nu tanımlama ve tavsif etme noktasında, ruhu tanımlama ve tavsif etme hususunda olduklarından daha âcizdirler.

- Ruhun sıfatlarını reddeden onu inkâr ve iptal etmiş olduğuna,

- Onu müşahede ettiği yaratılmışlara benzeten de onu bilemediğine ve kendi şeklinden başkasına benzetmiş olduğuna göre: -ki ruh hakikî isbat ile sabit olduğu üzere kendine ait sıfatlara lâyıktır- :

- Allah Teâlâ'nın sıfatlarını nefyeden kimse evleviyetle O'nu inkâr etmiş ve sıfatsız bırakmış,

- O'nu yarattıklarına kıyas eden kimse de O'nu bilmemiş ve teşbihe sapmış olur.

Halbuki Allah Teâlâ'nın varlığı hakikî isbat ile sabittir ve O, kendisine ait isim ve sıfatlara lâyıktır.

3. İsîm ve Sıfatlar Bahsine Hatime

Konuyu toparlayıcı netice kısmına gelince: burada da faydalı esaslar mevcuttur: (Bu hatime kapsamlı ve önemli yedi kuralı ihtiva etmektedir)

3.1. Allah Hem İsbat Hem de Tenzih Yoluyla Tavsif Olunabilir

Birinci Kural: Allah'ın Sıfatlarının Kabulü ve İnkârı

Birinci esas: Allah Teâlâ hem isbat (kabul) hem de nefiy (red) yoluyla tavsif olunabilir.

İsbat (kabul) yolu: O'nun; "her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, işiten ve gören vs." olduğunu bildirmesi gibi hususlardır.

Nefiy (red) yoluna ise: "Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama" (Bakara 2/255) sözü örnek teşkil eder.

Bilinmesi gerekir ki, bir isbat (kabul) içermedikçe nefiyde (red) medih (övgü) veya kemal ifadesi söz konusu değildir. Tek başına nefiy (red), mutlak yokluktan ibarettir; mutlak yokluk da bir şey değildir. Bir şey olmayan ise, ifade edildiği gibi; "medih veya kemal olmak bir yana "hiçbir şey" dir".

Nitekim mutlak nefiy (red) ile "var olmayan" ve "imkânsız olan" (mümtenî) şeyler tavsif edilir. Yok ve imkânsız (olmayan ve mümtenî) olan şey de medih veya kemal (övgü ve üstünlükle) ile vasıflanamaz.

İşte bu nedenle, Allah'ın nefiy yoluyla kendisini tavsif ettiği şeyler genellikle bir methin (övgünün, isbatın) varlığını da içinde barındırır.

Meselâ:

"Allah, O'ndan başka ibadete layık ilah yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama ... onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez" sözü gibi.

Uyuklama ve uyumanın nefyedilmesi (reddi) hayat ve kıyam (diri ve ayakta tutma) sıfatlarının kemalini de zımnen ifade eder. Bu O'nun Hayy ve Kayyûm olma kemalini beyan etmektedir.

Aynı şekilde "Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez", yani O'na güç ve ağır gelmez sözü de kudretinin kemali ve tam oluşunu gerektirir. Aksine güç sahibi olan yaratılmışın, bir tür zorluk (külfet) ve meşakkatle bir şeye güç yetirmesi onun kudretinin kusuru ve eksikliğindendir.

Aynı şekilde:

"Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz" (Sebe' 34/3) sözünde "gizli kalma" nın nefyi, Allah'ın göklerde ve yerdeki her zerreyi bilmesini gerektirir. (her zerreye ilminin ulaştığını göstermektedir.)

"Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir bitkinlik çökmedi (hiçbir yorgunluk dokunmadı)" (Kâf 50/38) sözünde -yorgunluk ve halsiz düşme anlamına gelen- bitkinlik çökmesinin reddi (nefyedilmesi), kudretin tam ve kuvvetin had safhada oluşuna (kudretinin kemâline ve kuvvetinin sonsuzluğuna) delâlet eder. Yaratılmışa ise bunun aksine bir yorgunluk ve bitkinlik arız olur. (dâima yorgunlukla karşı karşıyadır.)

"Gözler O'nu idrâk edemez" (En'âm 6/103) sözü de bu kabildendir.

Burada Allah Teâlâ yalnızca görmeyi (mücerret rü'yet) değil, âlimlerin çoğunluğunun kanaatine göre "ihata etme" anlamına gelen "idrâk"i reddetmiştir. (nefyedilmiştir). Zira yok olan da görülmez; onun görülmemesinde ise bir medih (övgü) söz konusu değildir. Şayet öyle olsaydı, yok olan (ma'dûm), övülen bir şey olurdu. Medih (övgü), O'nun görülse bile idrâk edilememesi hususundadır.

Aynı şekilde O bilinse bile ihata edilemez. Nasıl ki bilinmesine rağmen ilmen ihata edilemiyorsa, görülse bile görüş O'nu ihata edemez.

Şu halde idrâkin nefyinde O'nun için bir medih (övgü) ve kemal sıfatı olan azametinin isbatı söz konusudur. Bu ise O'nu görmenin (rü'yetin) nefyi değil, isbatı konusunda bir delil teşkil eder. Şu kadarı var ki, ihata olmaksızın görmenin (rü'yetin) isbatı noktasında delildir.

Ümmetin selefi ve önde gelenlerinin üzerinde ittifak ettiği hakikat de bizatihi budur.

(Bu anlattıklarımızı) iyice düşünürsen görürsün ki:

Bir isbatı gerektirmeyen her nefiy, Allah'ın kendisini tavsif etmediği bir şeydir. Dolayısıyla Allah'ı ancak selbî sıfatlarla (redlerle) tavsif edenler, aslında övülen ve hattâ var olan mevcud bir ilâhı isbat etmiş olmamaktadır.

Bazı noktalarda bunlara iştirak ederek meselâ "Allah konuşmaz, görmez" veya:

"O, âlemin üstünde değildir; Arş'a istiva etmemiştir; âlemin içinde de dışında da değildir; âlemden ayn veya onun yanında değildir" diyenler de bunlara benzer.

Zira yok olanın (ma'dûm'un) da bu sıfatlarla vasıflanması mümkündür ve bunlar sübûtı bir sıfatı da zorunlu kılan sıfatlar değildir.

İşte bu nedenle Mahmud b. Sebük Tegin Yaratıcı hakkında (yukarıdaki) sıfatları ileri süren bir kimseye:

"İsbat ettiğin bu Rab'le yok olanı (ma'dûmu) birbirinden ayır (farkını bize anlat) bakalım" demiştir.

(Mahmud b. Sebük Tegin; Ebü'l-Kâsım Yemînü'd-devle ve emînü'l-mille Kehfü'l-İslâm Nizâmüddîn Gâzî Mahmûd b. Sebük Tegin (v. 421/1030). 998-1030 yılları arasında hüküm süren Gazneli hükümdarıdır. Alimlerle oturup tartışmayı severdi. Hatta döneminin fakîhlerinden sayılır.)

Aynı şekilde "konuşmaz" veya "inmez" oluşunda da bir medih (övgü) veya kemal sıfatı söz konusu değildir; bilâkis bu sıfatlarda O'nun eksik ve yok olanlara (ma'dûm şeylere) benzetilmesi vardır. Bu sıfatlardan bazılarıyla yalnız yok (ma'dûm) olanlar, bazılarıyla da sadece cansızlar (cemadât) ve eksik olanlar vasıflanır.

(Allah için) "O ne âlemden ayrı ne de âlemin içindedir" diyenler:

"O ne kendi başına ne de başka bir şeyle kaimdir; ne kadîm ne de sonradan var olmuştur; ne âlemden önce ne de onunla birliktedir" diyenler gibidir.

"O diri, işitici, görücü ya da konuşucu değildir" diyen kimseye göre O'nun (hâşâ) ölü, sağır, kör ve dilsiz olması gerekir. Eğer:

"körlük, görme sıfatını taşımaya elverişli olan şeyde bu sıfatın bulunmamasıdır; duvar gibi görme sıfatını taşımaya elverişli olmayan şeylere kör veya görücü denmez" derse:

"Bu sizin kullanım tarzınızdır (yakıştırdığınız terimlerdir), yoksa hayat, işitme, görme ve konuşmanın yokluğuyla vasıflanan şey, ölüm, körlük ve dilsizlikle tavsif edilebilir. Aynı şekilde her varlık da bu sıfatlar ve bunların zıtları ile vasıflanmaya elverişlidir. Zira Allah Teâlâ, Musa'nın asasını iplerle değnekleri yutan bir yılana çevirdiği gibi cansız varlıkları canlandırmaya kadirdir" denir.

Ayrıca, bu sıfatları taşımaya elverişli olmayan şey, bunların tersi sıfatlarla vasıflanmakla birlikte bu sıfatları taşımaya elverişli olan şeyden daha eksiktir.

Dolayısıyla, ne görme ne körlük, ne konuşma ne de dilsizlikle vasıflanabilen cansız varlık (cemadât), kör ve dilsiz olan canlıdan daha eksiktir.

Bari Teâlâ'nın bunlarla vasıflanması imkânsızdır demekte, O'nun dilsizlik, körlük ve sağırlıkla tavsif edilmesinden daha büyük bir eksiklik söz konusudur. Bununla birlikte, O'nun bu sıfatların hiçbirini taşımaya elverişli olmamakla tavsif edilmesi, O'nu bu sıfatları taşıyamayan cansız varlıklara (cemadâta) benzetmek olur. Bu canlılara değil, cansızlara benzetmektir. O'nu canlıya benzetme iddiasıyla başkalarına yukarıdaki ithamı yönelten kimsenin durumu nasıldır?!

İşte bu sıfatları isbat etmek kemal olduğu gibi reddetmek (nefyetmek) de doğrudan doğruya eksikliktir. Sıfat olarak verildiği şey bir yana hayatın kendisi bizatihi bir kemal sıfatıdır. İlim, kudret, sem', basar, kelâm ve diğerleri de böyledir. (tıpkı hayat gibi, bizzat kendileri kemâl sıfatlarıdır.) Allah Teâlâ da kemal sıfatı olan şeylerle vasıflanmaya yaratılmışlardan daha lâyıktır. Şayet yaratılmış varlık bu sıfatlara sahip olup Allah bunlarla vasıflanmasaydı, yaratılan O'ndan daha kâmil olurdu. (Bunlar kemâl sıfatları oldukları ve yaratılmışın onlarla vasıflandığı halde Allah'ın onlarla vasıflanmaması, yaratılmışın, Allah'tan daha mükemmel olduğu sonucunu doğurur.)

Bilinmelidir ki, saf Cehmiyye -Karmatîler ve benzerleri gibi- Allah'ın birbirinin zıddı olan hususların her biriyle vasıflanmasını (sıfatlanmasını) reddeder ve "O var olan (mevcut) değildir, var olmayan da (mevcut) değildir; diri olan değildir, diri olmayan da değildir" derler. Ancak iki zıddın bir arada bulunması gibi, birbirine zıt olan iki hususu da taşımamanın imkânsız olduğu aklen apaçık biçimde bilinmektedir.

(Cehmiyye, Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizi'nin (v. 128/745-46) itikadı görüşlerinden oluşan mezhebe ve bu mezhebi benimseyenlere verilen addır. Cehm b. Safvân dışında önemli bir sîmâsı tanınmamakla birlikte, Bişr b. Gıyâs el-Merisi'nin (v. 218/833)

Cehmiyye'nin görüşlerini savunanlardan birisi olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Cehmiyye, kökleşmiş bir itikadı mezhep olmaktan çok hür bir akılcılıkla iman esaslarını yorumlama çığırını açan ve çeşitli ekollere tesir eden bir akımdır. Cehm b. Safvân, Allah'ın yaratıklara nisbet edilen alîm, hayy, semî', basîr gibi sıfatlarla nitelenemeyeceğini -zira O'nu bu sıfatlarla tavsif etmenin teşbih ve temsile yol açacağını-, yaratıklar için kullanılmayan kadir, mûcid, fail, hâlık, muhyî ve mümît gibi isimlerin Allah'a verilebileceğini savunmuştur.)

(Karmatîler (Kanhnita) ise, aşırı Şiî İsmâiliyye mezhebine mensup, Kûfe'deki İsmâilî dâîsi Hamdan b. Eş'as b. Karmat'a (v. 293/906) nispetle ismini alan bir zümredir. Bunların dinî doktrini, genellikle Fatımî İsmâilîliği'nin ortaya çıkışından önceki Bâtıniyye'nin dinî anlayışıyla paralellik arz eder. Bunlara göre Allah'ın zâtı ulvî bir nurdur. Allah'a hiçbir sıfat nispet edilemez. Görüldüğü gibi Cehmiyye ile Karmatîler birbirinden farklı İki akımdır ve bunlar arasında bir devamlılık ilişkisinden söz etmek mümkün değildir, İbn Teymiyye, -yukarıda bu ikisini ayrı gruplar olarak zikretmekle beraber- burada, Cehmiyye'nin kısmî ta'tîl görüşünü Karmatîler'in Allah tasavvurlarıyla benzer görmesi nedeniyle toptancı bir yaklaşım sergileyerek Karmatîler'in saf Cehmiyye'nin bir kolu veya devamı olduğu izlenimini verecek bir ifade tarzı kullanmış görünmektedir.)

Bir başka grup da Allah'ı yalnızca nefiy ile tavsif etmiş ve "O diri, işiten veya gören değildir" demişlerdir. Bunlar bir yönüyle diğerlerinden daha büyük bir küfür içindedir. Bunlara "Bu (dediğiniz) Allah'ın bu sıfatların ölüm, sağırlık, dilsizlik gibi zıtlarıyla vasıflanmasını gerektirir" denildiğinde, "Eğer bunları taşımaya elverişli olsaydı bu gerekirdi" derler ki bu özür beyanı onların görüşlerini daha da hatalı hale getirir. (Oysa ileri sürdükleri bu mazeret onları daha da tutarsızlığa sürüklemektedir.)

Bunlara benzeyenler de aynı şekildedir. Onlar:

"O, âlemin içinde de dışında da değildir" diyenlerdir. Bunlara:

"O kadîm de sonradan var olmuş da değildir; vâcib de mümkün de değildir; ne kendi kendine ne de başkasıyla kaimdir denmesi gibi bu dediğiniz de aklen zorunlu olarak imkânsızdır" denildiğinde,

"Şayet bunları taşımaya elverişli olsaydı dediğiniz gibi olurdu; bunları taşımak ancak yer kaplayan şey (mütehayyiz) için mümkündür; yer kaplama (tehayyüz) söz konusu olmayınca bu birbirine zıt iki hususu kabul de söz konusu olmaz" cevabını verirler.

(Kelâmcılara göre hayyiz, ya cisim gibi boyutlara sahip bir şeyin ya da cevher-i ferd (atom) gibi boyutları olmayan bir şeyin doldurduğu,

itibari (varsayılan) boşluktur. Felsefecilere göre ise, kapsayan şeyin, kapsananın dış yüzeyine temas eden iç yüzeyidir. Bâkıllânî, hayyiz için "kendisinde bir şey bulunan mekân veya mekân takdirinde olan" ifadesini kullanır.)

İnsanların, birbirine zıt bu iki husustan da hâli olma hakkındaki bilgisi, mutlak bir bilgidir; hiçbir varlık bundan müstesna değildir. Eğer söz konusu "yer kaplama" ile mevcut mekânların O'nu ihata etmesi kastediliyorsa, bu âlemin içinde demektir. Şayet yaratılmışlardan uzak, onlardan ayrı ve farklı olduğu kastediliyorsa bu da dışarıda olmak demektir.

"Yer kaplayan" ile bazen âlemin içinde olan bazen de dışında olan şey kastedilir, imdi "yer kaplayan değildir" denince bu "âlemin ne içinde ne de dışındadır" anlamına gelir.

Onlar, sözlerinin aslını (asıl manâsını) anlamayanlara bunun başka bir anlam olduğunu vehmettirmek için ibareyi değiştirmektedirler ki bu, yanlışlığı aklen zorunlu olarak bilinen bir manâdır. Onlar "O, ölü de diri de değildir; ne vardır ne yoktur; ne âlim ne de câhildir" sözleriyle de bunu yapmaktadırlar.

3.2. Anlamını Bilmeye Bağlı Olmaksızın, Peygamber'in Allah Teâlâ Hakkında Bildirdiklerine İman Etmek Zorunludur

İkinci Kural: Nasslara Olduğu Gibi İnanmak Gerekir

İkinci esas:

Rasûlün Rabbi'nden haber verdiklerine, manâsını bilsek de bilmesek de iman etmek gereklidir; zira O doğru ve doğrulanmış olandır. Kitab ve Sünnet'te varit olan hususlara, her mü'minin manâsını anlamasa da iman etmesi zorunludur.

Ümmetin selefi ve önde gelenlerinin (müctehid imamların) ittifakıyla sabit olan hususlar için de aynı şey geçerlidir ki zaten bunların büyük bölümü Kitab ve sünnette nassla sabittir ve selef arasında ittifakla (görüş birliği içinde) kabul edilmiştir.

Sonraki (Müteahhirîn âlimlerin) kabul (isbat) veya red (nefiy) ederek ihtilâfa düştükleri hususlara gelince:

Hiç kimse bu sözlerle ne kastedildiğini anlamadıkça (söyleyenin neyi amaçladığı açığa çıkmadıkça) bunları kabul veya reddederek onlara uyamaz. Eğer doğru bir şey (hakkı) kastediliyorsa kabul eder, yanlış bir şey kastediliyorsa da reddeder. Şayet söylenen söz hem doğru hem de yanlışı (hem hak, hem de bâtılı) ihtiva ediyorsa, bunu ne mutlak olarak kabul eder ne de tamamen reddeder. Sözü olduğu gibi bırakır

ve manâyı tefsir eder. (söyledikleri teker teker ele alınarak incelenir ve ne demek istediği belirlenerek ayıklanır.) İnsanların cihet, yer kaplama vb. hususlarda ihtilâfı bu kabildendir.

"Cihet" lafzıyla bazen Allah'ın dışında mevcut bir şey kastedilir ki bu durumda o yaratılmıştır (mahlûk). "Cihet" le bizzat Arş'ın veya göklerin kastedilmesi buna örnektir.

Bazen de Allah'ın dışında mevcut olmayan bir şey kastedilir ki, âlemin üstünün (fevkinin) kastedilmesi de buna örnektir.

Bilinmektedir ki, nasslarda yüce olma (ulüvv), istiva, üstünde olma (fevkiyyet) ve yükselmenin (urûc) isbat edildiği gibi "cihet"in isbat (kabul) veya red (nefiy) edilmesi söz konusu değildir.

Yine bilinmektedir ki, Yaratan ve yaratılmış olan dışında bir varlık da mevcut değildir. Yaratıcı, yarattıklarından farklı ve yücedir. Yarattıklarında O'nun zâtından bir şey bulunmadığı gibi, O'nun zâtında da yarattıklarına ait bir şey yoktur.

İmdi, "cihet"i reddeden kimseye:

"Cihetle, yaratılmış bir varlığı mı kastediyorsun?

Eğer öyleyse, Allah yaratılmışlara dahil değildir. Yoksa âlemin ötesini mi kastediyorsun? Şüphesiz Allah âlemin fevkindedir ve yaratılmışlara benzemez" denir.

Aynı şekilde "Allah bir cihettedir" diyen kimseye de:

"Bununla Allah'ın âlemin fevkinde olduğunu mu yoksa O'nun yaratılmış bir şeyin içinde olduğunu mu kastediyorsun?

Eğer birincisi ise, bu doğrudur. Yok eğer ikinciyi kastettiysen bu da yanlıştır" denir.

Benzer tarzda, "yer kaplama (tehayyüz)" lafzıyla, "yaratılmışların Allah'a mekân teşkil ettiği" ni kastediyorsa, Allah büyük ve yücedir, bundan münezzehtir; bilâkis O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır.

Nitekim Allah Teâlâ:

Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla takdir edemediler. Oysa kıyamet günü yer, bütünüyle O'nun avucundadır; gökler de sağ eliyle dürülüp-bükülmüştür. O, onların şirk koşmakta olduklarından münezzeh ve yücedir. (Zümer 39/67) buyurmuştur.

Sahih hadîs kitaplarında da Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)den naklen şu hadîsler varit olmuştur:

"Allah yeri avucuna alır (kavrar) ve sağ eliyle gökleri dürer, sonra şöyle buyurur: Hükümdar benim, hani o yeryüzünün hükümdarları nerede?" (Buhârî, "Rikâk", 44; "Tevhîd", 6; "Tefsîru sûre 39", 2; Müslim, "Münâfikîn", 23; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Dârimî, "Rikâk", 80; Ahmed b. Hanbel, II, 274.)

Bir başka hadîste:

"(Allah) çocukların topu kavradığı gibi yeri kavrar".

İbn-i Abbâs'ın bir hadîsinde:

"Yedi gök ile yedi yer ve onlarda bulunanların Rahmân'ın elindeki durumları, sizden birinizin elinde bir hardal danesinin durumundan başka birşey değildir".

Eğer (tehayyüzle) "Allah'ın yaratılmışlardan ayrı, yani onlardan farklı ve onlara hulul etmemiş olduğunu (onların içinde olmamasını)" kastediyorsa, Ehl-i Sünnet imamlarının da dediği gibi:

Allah Teâlâ göklerinin fevkinde, Arş'ının üstünde ve yaratılmışlardan ayrıdır.

3.3. Zâhir / Zâhiri Anlam Nedir?

Üçüncü Kural: Nassın Zahirine İtibar Edilir mi?

Üçüncü esas:

Birisi kalkıp da "nassların zahiri kastedilir" veya "bunların zahiri kastedilmez" derse, ona denir ki:

"Zahir" kelimesinde icmal (manâya delâletinde kapalılık) ve iştirak (birden fazla anlama gelme) söz konusudur. Eğer bu sözü söyleyen kimse nassların zahirinin yaratılmışların sıfatlarına veya onların özelliklerinden birine benzetmeyi ifade ettiğine inanıyorsa, şüphesiz kastedilen bu değildir.

Nitekim Selef ve imamlar buna nassın zahiri demez ve Kur'ân ve hadîsin zahirinin küfür ve bâtıl olmasını hoş karşılamazlardı.

Allah Teâlâ, kendisini tavsîf ettiği sözü zahiren bizzat küfür ve sapkınlık anlamına gelmeyecek biçimde ilim ve hikmet sahibidir.

Nassın zahirini bu şekilde görenler iki yönden hataya düşmektedirler:

Bazen yanlış anlamı nassın zahiri kabul edip (kelimenin zahirini bozuk bir mânâya hamledip), bu mânâyı zahire uymayan bir te'vile muhtaç hale getirmektedirler ki bu böyle olmaz. (Oysa zahirine yakıştırdıkları mânâ doğru değildir.) Bazen de lâfzın zahiri olan doğru manâyı, yanlış olduğuna inandıkları için reddetmektedirler.

Birinciye örnek şunlardır:

"Ey Kulum, acıktım ama sen beni doyurmadın." (Müslim, "Birr", 43; Ahmed b. Hanbel, II, 404.);

Bir başka hadîs:

"Hacer-i Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir: her kim (onu tutar) onunla musafaha eder, ya da onu öperse Allah'la musafaha etmiş ve sağ elini öpmüş gibidir" (Heysemî, Mecma'u'z-zevâ'id, III, 242; Müttaki el-Hindî, Kenzü'l-'ummâl, XII, 215 - 217.);

Bir diğer hadîs:

"Kulların kalpleri, Rahman'ın parmaklarından ikisi arasındadır." (Müslim, "Kader", 17; İbn Mâce, "Duâ", 2; Ahmed b. Hanbel, II, 168; III, 112,255)

Bunlar hakkında:

"Kalbimizde Allah'ın parmaklarının olmadığı bilinmektedir." derler. Biz de deriz ki:

Eğer nasslara hakkı olan delâleti verseydiniz, onların yalnız gerçeğe delâlet ettiğini anlardınız.

Hadîslerden birisi şudur:

"Hacer-i Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir: her kim (onu tutar) onunla musafaha eder, ya da onu öperse Allah'la musafaha etmiş ve sağ elini öpmüş gibidir"

Açık biçimde anlaşılmaktadır ki: Hacer-i esved Allah'ın bir sıfatı veya bizzat O'nun sağ eli değildir; zira:

"Allah'ın yeryüzündeki sağ eli" ve "kim onu tutar musafaha eder veya öperse, tıpkı Allah'ın sağ elini tutmuş ve öpmüş gibidir" demektedir. Benzeyen (müşebbeh) ile benzetilenin (müşebbehün bih) aynı şey olmadığı malûmdur.

Bizzat hadîste de (Hacer-i esved'e) dokunan kimsenin Allah'ın elini tutmuş olmayacağının (musafaha etmiş olmadığı) ve onun bizâtihî Allah'ın sağ eli olmadığının beyanı söz konusudur. Öyleyse te'vile ihtiyaç gösterdiği için bu hadîsin zahiri nasıl küfür kabul edilebilir.? Kaldı ki hadîsin İbn Abbâs'tan geldiği bilinmektedir.

Diğer hadîse gelince, Sahih'de ayrıntılı olarak şöyle geçmektedir:

Allah Teâlâ buyurur ki:

"Ey kulum, acıktım fakat beni doyurmadın / yedirmedin?".

Kul der ki:

"Yâ Rabbi! Seni nasıl doyurayım; sen âlemlerin Rabbi'sin". O zaman Allah Teâlâ:

"Bilmiyor musun, filânca kulum aç kaldı, eğer onu doyursaydın (yaptığın hayrı) nezdimde bulurdun. Ey kulum, hastalandım, fakat sen beni ziyaret etmedin" buyurur.

Kul der ki:

"Yâ Rabbi! Seni nasıl ziyaret edeyim; sen âlemlerin Rabbi'sin".

Yine Allah Teâlâ buyurur ki:

"Bilmiyor musun, filânca kulum hastalandı, eğer onu ziyaret etseydin beni onun yanında bulurdun". (Müslim, Birr, 43.)

İmdi, Allah Teâlâ'nın hastalanmadığı ve aç kalmadığı açıktır. Bilâkis kulu hastalanmış ve aç kalmıştır. Allah ise:

"eğer onu doyursaydın (yaptığını) benim nezdimde bulurdun; onu ziyaret etseydin beni onun yanında bulurdun" şeklinde açıklayarak onun hastalığını ve açlığını kendisinin gibi göstermiştir. Böylelikle hadîste te'vile gerek gösteren bir lâfız kalmamıştır.

"Kulların kalpleri, Rahman'ın parmaklarından ikisi arasındadır" sözünün zahirinde kalbin parmaklara bitişik olduğu, onlara temas ettiği ya da parmakların kalbin içinde olduğu gibi bir manâ yoktur.

"Bu, iki elimin arasındadır (yani önümdedir)" diyen kimsenin bu ifadesinde de, söz konusu varlığın bu şahsın ellerine dokunuyor olması gerekmez.

Keza, "yer ile gök arasında emre âmâde bulutlar" denildiği zaman bulutların göğe veya yere temas halinde olması gerekli değildir. Buna benzer örnekler çok sayıdadır.

Buna benzeyen bir görüş de, lâfzı (aslında) kendisine benzemeyen bir başka ibarenin benzeri gibi telâkki etmektir. Meselâ:

(خَلَقْتُ بِيَدَيَّ)

"İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?" (Sâd 38/75) ibaresinin,

(مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا)

"Şunu da görmediler mi: Biz onlar için ellerimizin yaptıklarından kendileri için nice hayvanları yarattığımızı görmüyorlar mı? Böylece onlar, bunlara malik oluyorlar." (Yâsîn 36/71) ibaresinin benzeri olduğunu söylemek bu kabildendir.

Oysa bu ikisi (iki nass) birbirinin benzeri değildir. Zira birinde Allah Teâlâ fiili ellere izafe etmiş ve böylelikle ibare:

(فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ)

"yapmış oldukları sebebiyle " ibaresinin bir benzeri olmuş, diğerinde (diğer âyette) ise fiili kendisine izafe ederek "yarattığım" buyurmuş ve başında "ellerimle" ibaresini kullanmıştır. Burada mukaddes zâtını müfred (tekil) sıygasıyla zikretmiş: "iki el" de ise:

"bilâkis O'nun elleri (iki eli) açıktır." (Mâide 5/64) ibaresinde olduğu gibi tesniye (ikil) sıygasını kullanmıştır.

Âyette "eller"i cem' (çoğul) sıygasına nispet etmiş ve bu, çoğul olarak:

"gözlerimizin önünde akıp giden" (Kamer 54/14) sözünün, tekil olarak da:

"mutlak hükümranlık elindedir." (Mülk 67/1) ve

"Her türlü iyilik senin elindedir." (Âl-i İmrân 3/26) sözlerinin benzeri olmuştur.

Allah Teâlâ zâtını bazen -açık olarak isimle ya da zamirle- müfred sıygasıyla, bazen de:

"Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik." (Fetih 48/1) sözü ve benzerlerinde olduğu gibi cem' sıygasıyla zikretmiştir. Zâtını asla tesniye sıygasıyla zikretmemiştir. Zira cem' sıygası O'na lâyık olan (hak ettiği) tazimin bir gereğidir; bazen de isimlerinin anlamlarına delâlet (işaret) eder.

Tesniye sıygası ise belirli bir sayıya delâlet eder; Allah ise bundan münezzehtir:

"iki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?" (Sâd 38/75) deseydi:

(مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا)

"ellerimizin yaptıklarından" (Yâsîn 36/71) sözü gibi olmazdı.

Bu, "mutlak hükümranlık elindedir" ve "Her türlü iyilik senin elindedir" sözlerinin benzeridir.

Müfred sıygasıyla "yarattığım" deseydi, bu da ondan farklı olacaktı. "İki elimle yarattım" deyince nasıl farklı olmaz? (bunun farklılığı daha belirgindir.)

Bu (anlattıklarımızın böyle olduğuna) -yeri geldiğinde geniş biçimde açıklandığı üzere- Kur'ân'ın delâlet ettiği gibi meşhur ve mütevatir hadîsler ile selefin icmâı da delâlet etmektedir. Hz. Peygamber'in:

"Hüküm vermede, aileleri ve idarelerine verilen kimseler hakkında âdil davranan adaletli kimseler, Allah katında Rahmân'ın sağındaki nurdan minberler üzerindedir. O'nun her iki eli de sağdır" sözü de buna Örnek teşkil eder. (Müslim, "İmâre", 18; Nesâ'î, "Âdâbü'l-kudât", 1; Ahmed b. Hanbel, II, 159, 160, 203.)

Eğer bir kimse manâsı konusunda ihtilâf edilen nassların zahirinin, manâsı üzerinde ittifak edilen nassların zahiri cinsinden olduğuna inanıyorsa, bunların hepsinde kastedilen zahirdir. Allah Teâlâ her şeyi bildiği ve her şeye gücü yettiğini haber verdiğinde ve Ehl-i Sünnet ve Müslümanların önde gelenleri bunun zahiri üzere olduğu ve zahirin de kastedilen şey olduğu konusunda ittifak ettiklerinde, zâhiri anlamın "Allah'ın ilminin bizim ilmimiz ve kudretinin kudretimiz gibi olduğu" nu kastetmedikleri malûmdur. Benzer şekilde, onlar Allah'ın gerçek anlamda diri, bilen ve güç yetiren olduğu konusunda ittifak ettiklerinde kastettikleri, "O'nun diri, bilen ve güç yetiren yaratılmış varlığın bir benzeri olduğu" değildir. Aynı şekilde:

"Allah onları sever, onlar da O'nu severler" (Mâide 5/54),

"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır" ve

"Sonra Arş'a istiva etti" (Furkân 25/59) âyetlerinin zahiri üzere olduğunu söylediklerinde bu, (âyetlerin) zahirinin "O'nun istivası, sevgisi ve rızasının, yaratılmışın istivası, sevgisi ve rızası gibi olduğu" şeklinde olmasını gerektirmez.

Eğer işiten kimse zahirin yaratılmışların sıfatlarına benzeyen sıfatlar olduğunu zannediyorsa, bu ifadelerin zahirinden (anlaşılan) hiçbir şeyin kastedilmemiş olması gerekir. Zahirin, Yaratıcıya uygun ve O'na mahsus hususlar olduğuna inanıyorsa, bu zahirî anlamı ve kastedilenin de bu olduğunu -inkâra işaret eden bir delil bulunmadığı müddetçe- reddetmesi söz konusu değildir. Diğer sıfatları da redde götüren (deliller) dışında ne aklî ne de naklî bir (delil) mevcuttur. Dolayısıyla bunların

tamamı hakkında söylenecek şey bir ve aynıdır. (Böylece tüm sıfatlar hakkında söylenecek söz aynıdır.)

Bunun açıklaması şudur:

Bizim sıfatlarımızın bir kısmı cevher ve cisim olanlardır ki bunlar yüz ve el gibi parçalarımızdır. Bir kısmı da manâ ve araz kabîlindendir; bunlar bizimle var olurlar. İşitme, görme, konuşma, bilme ve güç yetirme gibi.

Malûmdur ki, Rab Teâlâ kendisini diri, bilen ve güç yetiren olarak tavsif ettiğinde Müslümanlar bunun zahirinin kastedilmediğini söylememişlerdir. Zira bunlardan Allah hakkında anlaşılan, bizim için anlaşılanın bir benzeridir. Aynı şekilde, kendisini "Âdem'i iki eliyle yaratmak" la tavsif ettiğinde, "bundan Allah hakkında anlaşılan, bizim için anlaşılan manâ gibidir" diye bunun zahirinin kastedilen manâ olmaması da gerekmez. Bilâkis tavsif edilenin sıfatı kendisine uygundur.(sıfat mevsûfa uygun olmalıdır).

Allah'ın mukaddes zâtı yaratılmışların zâtlarının benzeri ve yine sıfatları da zâtı için olduğu gibi yaratılmışların sıfatlarının benzeri değildir. Yaratılmışın sıfatının kendisine nispeti, Yaratıcının sıfatının kendisine nispeti gibidir ve nispet edilen sıfatlar da, kendisine sıfat nispet edilen iki varlık da birbirinin aynı değildir.

Nitekim Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"Şu güneşi ve ayı gördüğünüz gibi Rabbiniz'i göreceksiniz" buyurarak iki görmeyi birbirine benzetmiş fakat görülenleri birbirine benzetmemiştir. (Buhâri, "Mevâkît", 16, 26; "Ezan", 129; "Tefsîru sûre 50", 2; "Rikâk", 52; "Tevhîd", 24; Müslim, "İmân", 81; "Zühd", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 19; Tirmizî, "Cennet", 15-17; Ahmed b. Hanbel, III, 16,17, 26, 27.)

Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hadîsinde görüleni görülene değil, görmeyi görmeye benzetmiştir. Bu ise, dördüncü kaideyle daha iyi açıklığa kavuşur.

3.4. Nassların Teşbih İfade Ettiğini Öne Sürenlerin Hataları

Dördüncü Kural: Allah'ın Sıfatları Kulların Sıfatlarına Benzemez

Dördüncü esas; ile bu açıklığa kavuşur. Şöyle ki:

İnsanların pek çoğu bazı sıfatların -veya çoğunun, ekseriyetinin ya da tamamının- yaratılmışların sıfatlarına benzediğini zanneder, sonra da bu anlayışını nefyetmek ister ve dört tür yanlışa (sakıncalı duruma) düşer.

Birisi: Nasslardan anladığını yaratılmışların sıfatlarına benzetmesi ve nassların delâlet ettiği hususun teşbih ve temsil olduğunu zannetmesidir.

İkincisi: kendi anladığını nassların manâsı olarak telâkki edip bunları nefyedince (sıfatları bu anlama alıp ta'tile sapınca), nasslar, delâlet etmekte oldukları Allah'a lâyık olan sıfatların isbatı konusunda işlevsiz kalmaktadır. Bu kimse de, nasslara karşı işlediği suçun (cinayetin) yanısıra, Allah ve Resûlü'nün sözlerinden anlaşılanın bâtıl bir temsil olduğunu zannetmek ve onların sözlerinde geçen "Allah için sıfatların ve kendi yüceliğine uygun ilâhî manâların isbatı" nı işlevsiz kılmak (ta'til etmek) suretiyle Allah ve Resulü hakkında kötü zan beslemiş olmaktadır.

Üçüncüsü: bu kimse herhangi bir bilgisi olmaksızın (bir ilme dayanmaksızın) bu sıfatları nefyetmekte ve Allah'a lâyık olan hususları işlevsiz kılmış olmaktadır. (ta'til etmektedir.)

Dördüncüsü: Rabb'ı ölülerin ve cansızların ya da var olmayan (ma'dûm) şeylerin sıfatlarını temsil etmekle vasıflanmaktadır. Bu şekilde, Allah'a lâyık olan kemal sıfatlarını işlevsiz kılmış (ta'til etmiş) ve O'nu eksik ve var olmayan şeylere benzetmiş olmaktadır. Nassların delâlet ettiği sıfatları işlevsiz kılıp, bunların delâletini (Allah'ın) yaratılmışlara benzetilmesi olarak görmekle Allah'ın kelâmında ta'tîl (işlevsizleştirme) ve temsili (benzetme) bir araya getirmekte ve dolayısıyla Allah'ın isimleri ve âyetleri hususunda mülhid konumuna düşmekte (ilhada (küfre) sapmakta) dir.

Meselâ, nassların tamamı Allah'ın yüceliği, yaratılmışların üstünde oluşu ve Arş'a istiva etmesi ile vasıflanmasına delâlet eder. O'nun yüce ve yaratılmışlardan ayrı oluşu nassa uygun olan akıl ile bilinir.

Arş'a istiva etmenin bilinmesinin yolu ise bizzat nasstır. Kitap veya Sünnet'te, O'nun âlemin içinde veya dışında, âlemden ayrı veya içre oluşuyla vasıflanması söz konusu değildir. Vehme düşen kimse, Allah Arş'a istiva etmekle tavsif edildiğinde O'nun istivasının:

"Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir." (Zuhruf 43/12-13) âyetinde geçtiği üzere insanın gemi veya hayvan üzerine oturup yerleşmesi gibi olduğunu zanneder. Ona, Allah Arş'a istiva etmişse, gemiye veya hayvana binen kimsenin bunlara muhtaç olduğu gibi, Allah da Arş'a muhtaç imiş gibi gelir.

Nitekim gemi batarsa gemiye binen kimse de (denize) düşer; hayvanın ayağı tökezlerse ona binen de yere kapaklanır. Buna kıyasla şayet Arş yok olursa -hâşâ- Allah Teâlâ da düşer, işte söz konusu kişi zannına binaen bunu reddetmek ister ve "O'nun istivası oturmak veya yerleşmek şeklinde değildir" der.

İstiva denen şey için söylenenlerin, oturma ve yerleşme (istikrar bulma) için de söyleneceğini bilmez. Eğer ihtiyaç duyma söz konusu ise istiva ile oturma ve yerleşme arasında fark yoktur; bu manâda O ne istiva eden, ne yerleşen ne de oturandır. Şayet bunlar için yalnızca istiva için geçerli olan hususlar geçerliyse, birini isbat edip diğerini reddetmek delilsiz ve yersiz bir hükümdür.

İstivâ, yerleşme ve oturma (istikrar bulma) arasında genel kabul görmüş bazı farkların olduğu bilinmektedir. Ancak burada gaye, bir şeyi reddettiği halde onun benzerini isbat eden kimsenin hatasının bilinmesidir. Herhalde buradaki hata "Arş üzerine istiva" mefhumu üzerindeki hatasından kaynaklanmaktadır; zira o bu istivanın, insanın hayvana veya gemiye binip yerleşmesi (anlamındaki istiva) ile aynı olduğunu zannetmiştir. Oysa bu lâfızda buna delâlet eden bir şey yoktur; çünkü Allah tıpkı diğer fiil ve sıfatları gibi istivayı da kendi zâtına izafe etmiştir.

Nitekim O, kendisinin "takdir edip yol gösterdiğini", gökyüzünü elleriyle bina ettiğini, Musa ve Harun ile birlikte işittiğini ve gördüğünü zikrettiği gibi yarattığını sonra da istiva ettiğini buyurmuştur.

Diğer sıfatlarında da olduğu gibi, yaratılmışlara da uyan mutlak bir istiva ya da yaratılmışı da içine alan genel bir istivadan bahsetmemiştir. Ancak kendi yüce zâtına izafe ettiği bir istivayı zikretmiştir.

-Farz-i muhal kabilinden- Allah'ın, yarattığı varlıklar gibi olduğu düşünülse idi -ki Allah bundan yüce ve münezzehtir- O'nun istivası yaratılmışların istivasının benzeri olurdu. Ancak, O'nun yarattıklarına benzemediği ve bilâkis O'nun yaratılmışlardan müstağni olduğu, Arş'ın ve sair şeylerin Yaratıcısı olduğu ve kendisinin dışındaki her şeyin O'na muhtaç bulunduğu bilindiğine göre Allah kendisi dışındaki her şeyden müstağnidir. Ancak kendisine mahsus bir istivadan bahsetmiş, başkasını da kapsamına alan veya başkasına uyan bir istivayı zikretmemiştir.

Aynı şekilde ilmi, kudreti, görmesi, işitmesi ve yaratmasında da ancak kendisine mahsus (sıfatlardan) bahsetmiştir. O halde, şayet Allah Arş'a istiva etmişse ona muhtaç olacağı ve Arş çökerse üzerinde bulunanın da yere kapaklanacağı nasıl düşünülebilir.? Bütün eksiklerden arınmış ve yüce olan Allah zalimlerin ve münkirlerin söylediklerinden münezzehtir. (çok çok yücedir.)

Bunlar, böyle anlayan, böyle vehmeden, lâfzın zahiri ve delâlet ettiği hususun bu olduğunu zanneden veya yaratılmışlardan müstağni olan Âlemlerin Rabbi için bunları caiz gören kimsenin salt cehalet ve sapkınlığından başka bir şey değildir. Bir câhilin böyle anladığı ve bunu

vehmettiği farz edilirse, ona bunun caiz olmadığı, Allah'ın zâtını vasıfladığı diğer sıfatlarda buna benzer hususlara delâlet etmediği gibi burada da lâfzın kesinlikle buna delâlet (işaret) etmediği açıklanır.

Allah Teâlâ:

"Göğü kendi ellerimizle biz kurduk,bina ettik" (Zâriyât 51/47) buyurduğunda, bu inşanın inşaat malzemelerine (kovaya, küreğe, kerpice ve çamurla çalışmaya) ihtiyaç duyan insanoğlunun inşası gibi olduğu düşünülebilir mi?

Allah'ın âlemin bazı kısımlarını diğerlerinin üstünde (tabaka tabaka) yarattığı ve üstte olanı alttakine muhtaç kılmadığı bilinmektedir. Meselâ; Hava yerin üstündedir ve yerin kendisini taşımasına muhtaç değildir; bulut yerin üstündedir ve onun kendisini taşımasına muhtaç değildir; gökler yerin üstündedir ve onun tarafından taşınmaya muhtaç değildirler. Yücelerin Yücesi her şeyin Rabbi ve sahibi, hâkimi olan Allah, yarattığı her şeyin üstünde (yukarısında) olunca bu, yarattıklarına ve Arş'ına muhtaç olmasını nasıl gerekli kılar?

Ya da yarattıklarından yüce olması, yaratılmışlar hakkında bile zorunlu olmadığı halde O'nun için bu ihtiyacı nasıl zorunlu kılar?

Kaldı ki, yaratılmışlar hakkında bile söz konusu olan "kendisi dışındakilerden müstağni olma" ya Allah daha lâyıktır ve O'nun için bu daha önceliklidir. (Şurası bilinen bir gerçektir ki bir yaratığın başka birine muhtaç olmamasının kesin olduğu bir mes'elede, Allah'ın hiç de muhtaç olmayacağı açıklamaya bile ihtiyaç göstermeyen bir konudur.)

Yine bunun gibi:

"Gökte olanın, sizi yere batırıvermeyeceğinden emin misiniz? O zaman yer sarsıldıkça sarsılır" (Mülk 67/16) âyetine göre Allah'ın göklerin içinde olması gerektiğini vehmeden kimse ittifakla câhil ve sapkındır (sapıktır).

"Güneş ve ay göktedir" demiş olsaydık bunu gerektirirdi; zira " fî (içinde)" edatı öncesi ve sonrasına bağlıdır ve izafe edildiği şeye göre değişir. Dolayısıyla bir şeyin bir mekânda olması, cismin bir hayyizde olması, arazın cisimde olması, yüzün aynada olması, sözün kâğıtta olması birbirinden farklıdır. Her ne kadar hepsinde " fî=de/da" edatı kullanılıyorsa da bunların her birinin diğerlerinden ayrıldığı kendine has bir durum ve özelliği vardır.

Birisi "Arş gökte midir yerde mi?" diye sorsa, "Göktedir" denir; yine "Cennet gökte midir yerde mi?" dese, "Göktedir" cevabı verilir ve

bundan ne Arş'ın ne de Cennet'in göğün içinde olması gerekir. (bu cevap ne Arş'ın, ne de cennetin göğün içinde olmalarını gerektirmez.)

Sahîh hadîste varit olduğu üzere Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurmuştur ki:

"Allah'tan Cennet'i istediğinizde Firdevs'i isteyiniz. Çünkü O, Cennet'in en üstünüdür. Cennet'in ortası ve tavanı, çatısı Rahmân'ın Arşı'dır" (Buhârî, "Cihâd", 4; Tirmizî, "Cennet", 4; İbn Mâce, "Zühd", 39.)

Tavanı, çatısı Arş olan bu Cennet feleklerin üstündedir; maamâfih, feleklerin üstünde de altında da olsa "Cennet'in gökte olmasıyla" O'nun yüce olması kastedilmektedir.

Allah Teâlâ:

"... bir çare bulup göğe yükselsin... " (Hac 22/15) ve:

"Gökten tertemiz su indirdik." (Furkân 25/48) buyurmuştur.

İmdi, Allah'ın Yücelerin Yücesi ve her şeyin üstünde olduğu muhatapların zihninde yerleştiğine göre, "Allah göktedir" sözünden anlaşılan O'nun yüceliklerde ve her şeyin fevkinde (üstünde) olduğudur.

Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"Allah nerededir?" diye sorduğunda:

"Göktedir" diyen cariyenin ifadesi de buna benzer; O, özellikle yaratılmış cisimlere ve bunlara hulul etmeye işarette bulunmaksızın yalnızca yüksekte oluşu kastetmiştir. (Müslim, "Mesâcid", 33; Ebû Dâvûd, "Eymân", 16; Muvatta', "Itk", 8; Ahmed b. Hanbel, V, 447, 448, 449.)

"Yükseklik" denince bu bütün varlıkların fevkine şamildir; bütün bunların üstünde olan da göktedir. (yaratılmışların yukarısı göktedir.) Bu, orada O'nu içine alan bir varlığın bulunmasını gerektirmez. (Ayrıca bu, Allah'ı çevreleyen bir mekânın bulunmasını gerektirmez.) Zira âlemin fevkinde (üstünde) Allah'tan başka bir varlık mevcut değildir.

Aynı şekilde, "Arş göktedir" denildiğinde bu da Arş'ın mevcut ve yaratılmış bir başka şeyin içinde olmasını gerektirmez. Gökten kastedilenin felekler olduğu farz edilse bile o zaman da kasıt "onun üstünde" şeklinde olur.

Nitekim:

"... sizi hurma dallarına asacağım" (Tâhâ 20/71)

"Yeryüzünde gezin dolaşın" (Âl-i İmrân 3/137) ve

"Yeryüzünde dolaşın" (Tevbe 9/2) âyetlerinde de (" fî " edatının kullanımı ile ilgili) aynı hususlar geçerlidir.

Nitekim kişi en üst noktasında (en yükseğinde) olsa bile "Filân kişi dağdadır" veya "damdadır (yüzeydedir)" denilir. (ve bununla o şahsın, dağın veya damın içinde olduğu kastedilmez).

3.5. Allah'ın Kendisini Tavsif Ettiği Hususların Manâsı Bilinir Fakat Keyfiyeti Bilinmez

Beşinci Kural: Sıfatlarla İlgili Nasslar Mecaz mı?

Beşinci esas:

Biz Allah'ın bize haber verdiklerinin bir yönünü bilip bir diğer yönünü bilemeyebiliriz.

Nitekim Allah Teâlâ:

"Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer O, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı O'nda bir çok tutarsızlık bulurlardı" (Nisa 4/82);

"Onlar bu sözü (Kur'ân'ı) hiç düşünmediler mi?" (Mü'minûn 23/68);

"Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik" (Sâd 38/29);

"Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?" (Muhammed 47/24) buyurarak bütün Kitab'ı derinlemesine düşünmeyi emretmiştir. Ve yine:

"Sana Kitab'ı indiren O'dur. O'nun (Kitab'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde zeyğ (eğrilik) olanlar, fitne çıkarmak (yaymak) ve O'nu te'vil etmek için O'ndaki müteşabih âyetlerine uyar (peşine düşer) ler. Halbuki O'nun te'vilini ancak Allah bilir (Allah'tan başkası bilmez), ilimde derinleşenler (yüksek payeye erişenler) ise: O'na inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp öğüt alır." (Âl-i İmrân 3/7) buyurmuştur.

Ümmetin selef ve halefinin çoğunluğu:

"O'nun te'vilini ancak Allah bilir. (Allah'tan başkası bilmez)" ibaresinde vakıf (durak) olduğu kanaatindedir.

Übeyy b. Ka'b, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve diğerlerinden rivayet edilen görüş budur.

İbn-i Abbâs'ın:

"Tefsir dört şekilde olur:

1 - Araplar'ın kendi dilleri sayesinde bildikleri tefsir;

2 - Kimsenin bilmemekte mazur görülemeyeceği tefsir;

3 - Ancak âlimlerin bildiği tefsir ve

4 - Allah'tan başka kimsenin bilmediği tefsir ki kim bunu bildiğini iddia ederse, yalan söylemektedir" dediği rivayet olunur.

Mücahidve bir grup âlimin de:

"İlimde derinleşmiş (râsihûn) olanlar (yüksek payeye erişenler) Kitab'ın te'vilini bilirler" dedikleri rivayet edilir. (Mücahid b. Cebr (v. 103/721), tabiîlerdendir.)

Nitekim Mücahid demiştir ki:

"Mushafı başından sonuna kadar İbn Abbâs'a arz ettim (okudum). Her âyette durup tefsirini soruyordum".

İyice düşünüldüğünde iki görüş arasında tezat (çelişki) bulunmadığı görülür.

Te'vil'in Anlamı

Zira "te'vil" kelimesi, çok sayıda ıstılah olduğu için üç manâda kullanılır olmuştur.

1 – Birincisi: Fıkıh ve fıkıh usûlünde söz sahibi olan müteahhirînin pek çoğunun görüşüdür ki buna göre te'vil "bir delil sebebiyle, lâfzı râcih (tercihe şâyân) olan manâdan mercûh (tercih edilmeyen zayıf) manâya çekmektir".

Sıfatlara ilişkin nassların te'vili veya te'vilin terk edilmesi, bunun iyi mi kötü mü, hak mı yoksa bâtıl mı olduğu konusunda görüş beyan eden müteahhirînin çoğunluğu da te'vil ile bunu kasteder.

2 – İkincisi: tefsir anlamındaki te'vildir. İbn Cerîr ve tefsir konusunda eser veren diğerlerinin "te'vil âlimleri bu konuda ihtilâf etmişlerdir" derken kastettikleri, "tefsir" dir. (Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (v. 310/922). İslâm tarihçisi ve müfessir.)

Kur'ân'ı tefsir edenler ile müfessirlerin öncüsü olan Mücahid'in ıstılahlarına hâkim olan manâ budur. Sevrî:

"Mücahid'den bir tefsir geldiğinde, bu sana yeterlidir" demiştir.

(Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'îd es-Sevrî (v. 161 /778). Hicrî II. asrın meşhur kelâm âlimi, muhaddis ve sûfîsidir.)

Şâfi'î, Ahmed ve Buhari ve daha başka kimseler O'nun tefsirine itimat ederler. O'nun, müteşabihin te'vilini bildiği söylendiğinde bununla kastedilen tefsirini bildiğindir.

3 - Te'vilin üçüncü anlamı: Sözün sonuç itibariyle işaret ettiği (sözün kendisine döndüğü) hakikattir.

Nitekim Allah Teâlâ:

"Onun (Kitab) te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar. Te'vili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimiz'in elçileri gerçeği getirmişler." (A'râf 7/53) buyurmuştur.

Buna göre Kur'ân'daki meâdla (âhiretle) ilgili haberlerin te'vili, Allah'ın meâdda olacağını haber verdiği kıyamet, hesap, ceza, Cennet, Cehennem ve benzeri hususlardır.

Nitekim Allah Teâlâ:

"Yusuf kıssasında, ebeveyni ve kardeşleri O'na secde ettikleri zaman" (Hz. Yusuf'un)

"Ey babacığım! işte bu daha önce (gördüğüm) rüyanın yorumudur." (Yûsuf 12/100) dediğini buyurmuştur.

Görülüyor ki O, hakikatte vuku bulan şeyi rüyanın yorumu olarak değerlendirmiştir.

(Yukarıda geçen) ikincisi sözün tefsiridir ki bu, manâsının bilinmesi veya illeti ve delilinin anlaşılması için lâfzın tefsir edildiği ifadelerden ibarettir.

Üçüncü tür (ıstılahî anlamıyla) te'vil: Bizzat dış dünyada (hariçte) mevcut olan şeydir. (Pratikleri vakıadır). Hz. Aişe'nin şu sözü bu kabildendir:

"Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) rükû ve secdesinde, "Ey Rabbimiz olan Allah! Seni tesbîh ve sana hamdederiz. Allahım, bana mağfiret et!" der ve bununla Kur'ân'ı te'vil ederdi".

(Buhari, "Ezan", 123,139; "Meğâzî", 51; "Tefsîru sûre 110", 1; Müslim, "Salât", 2,6, 217, 223; "Müsâfirîn", 187; Tirmizî, "Salât", 79; Nesâ'î, "İftitâh", 77; "Tat-bîk", 9, 25, 63,86; İbn Mâce, "İkâmet", 20; Ahmed b. Hanbel, V, 283, 284, 289; VI, 35, 43, 94; Ebû Dâvûd, "Salât", 147,148.)

Hz. Aişe'nin kastettiği:

"Rabbin'e hamdederek O'nu tesbîh et ve O'ndan mağfiret dile" (Nasr 110/3) âyetidir.

Süfyân b. Uyeyne'nin sözü de böyledir:

"Sünnet, emir ve nehyin (yasağın) te'vilidir".

Zira emredilen fiilin kendisi, emrin te'vilidir; haber verilen varlığın kendisi, haberin te'vilidir. Söz ise ya haber ya da emirdir.

Bu sebeple Ebû Ubeyd ve diğer bazıları, "es-samma" sarınması (اشتمال الصماء)" nın tefsiri konusunda ifade ettikleri gibi "fakîhlerin te'vili dilcilerden daha iyi bildiğini" söylerler.

Zira Hipokrat ve Sîbeveyh'in tabileri bunların sırf lügatle bilinemeyecek maksatlarını nasıl biliyorlarsa, fakîhler de Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in maksadını (ne demek istediğini) bildikleri için emir ve nehyedilen şeylerin tefsirine vâkıftırlar.

Ancak şu da var ki, emir ve nehyin te'vilinde, haberin te'vilinin aksine (maksadın) bilinmesine ihtiyaç vardır.

(Süfyân b. Uyeyne (v. 198/813). Etbâu't-tâbiînden müfessir.)

(Ebû Ubeyd Alî b. el-Hüseyn b. Harb el-Kâdî el-Bağdâdî (v. 319/931). Şafiî müctehididir.)

(Pek çok hadiste, Hz. Peygamber'in sammâ' sarınmasını yasakladığı ifade edilmektedir. Örneğin bk. Buharı, "Salât", 10; "Mevâkît", 30; "Libâs", 20; Tirmizî, "Libâs", 24; "Edeb", 20; Nesâ'î, "Zînet", 106,107; Ibn Mâce, "Libâs", 3; Dârimî, "Salât", 100; Ahmed b. Hanbel, II, 496,503, 510, 529; III, 6,13, 46, 66,95, 293, 297, 322, 331, 344, 349.)

Sammâ', vücudun, el, kol çıkacak bir aralık bırakılmadan sarılmasıdır. Kişi gerektiğinde elini kullanamayacağı gibi, zarar ihtimalinin de söz konusu olması sebebiyle bu tarz bir giyinme yasaklanmıştır. Dilciler, sammâ'ı "vücudun, kollardan birini kaldıramayacak ve elin de çıkmasına imkân tanıyan bir delik bulunmayacak şekilde sarılması" diye tarif etmişlerdir. Bu tarz giyinmeye sammâ' denmesi, "bütün menfezlerin kapanması sebebiyle hiçbir çatlağın bulunmadığı kayaya benzemesi" ile açıklanmıştır. Zira sammâ'ın kelime anlamı "sert kaya"dır.

Fakîhler ise sammâ'ı, "kişinin bir kumaşla sarındıktan sonra bunun bir tarafını kaldırıp omuzlarına koyması ve fercini açık bırakması" olarak tarif etmiştir. Dilcilerin açıklama tarzına göre kişinin ihtiyaç anında elini çıkarması mümkün olmayıp zarara uğraması muhtemel bulunduğundan sammâ' mekruh olurken, fakîhlerin açıklama tarzına göre ise, avret yeri açıkta kalacağı için haramdır. Hadîsin Buhârî'de geçen şekli, fakîhlerin açıklama tarzının daha doğru olduğunu göstermektedir: "Resûlullah, sammâ' sarınmasını ve kişinin avret yeri üzerine başka bir örtü almadan tek bir elbise içine ayaklarını toplayıp oturmasını yasakladı".)

İmdi bu böyle bilinince; Allah Teâlâ'nın hakikî isim ve sıfatlarla muttasıf mukaddes zâtı hakkında haber verdiği hususların te'vili, hakikî sıfatlarla muttasıf mukaddes zâtı için sabit bir hakikattir. O'nun va'd ve va'îd (cennetin nimetleriyle cehennem cezaları) hususunda haber verdiği şeylerin te'vili, bizzat vukû bulacak va'd ve va'id (mükâfat ve cezanın kendisi) dir.

İşte bu sebeple, hadîsin bildirdiği hususlardan muhkem olanlarla amelde bulunur, müteşabih olanlara da iman ederiz. Çünkü Allah'ın zâtı ve ahiret günü hakkında verdiği haberlerde, anlamı bizim dünyada bildiklerimize benzeyen müteşabih lâfızlar söz konusudur. Nitekim O, Cennet'te et, süt, bal, şarap vb. bulunduğunu haber vermiştir. Bunlar lâfız ve manâ olarak dünyadakilere benzemektedir. Fakat onlar bunlar gibi değildir ve hakikatleri de bir değildir.

(Cennetteki bu şeyler dünyadakinin aynı olmadığına göre) Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları için, bu daha öncelikli olarak geçerlidir. Bunlarla kulların isim ve sıfatları arasında benzerlik olsa bile bu sebeple Yaratıcı yaratılmışlara, bunların hakikatleri de birbirine benzemez. (ne Yaratan yaratılan gibidir, ne de O'nun hakikati, onların hakikati gibidir.)

Gayb hakkında verilen haberler de, görünür âlemdeki anlamı bilinen isimlerle ifade edilmezse anlaşılmaz. Aralarındaki fark da göz önünde bulundurularak, görünür âlemdekilere dair bilgi vasıtasıyla gaybda olanlar bilinir. (Ama hiçbir zaman onların biribirlerinin aynı olduğunu söyleyemeyiz.)

Yine bilinir ki, Allah'ın gayb âlemi hakkında haber verdiği hususlar, görünür âlemde bilinenlerden daha yücedir. (çok daha muazzamdır). Gayb âleminde hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler vardır. Biz de Allah kendisine mahsus kıldığı -Cennet ve Cehennem gibi- gayb hakkında bir şeyi bize haber verdiği zaman, bunun manâsını biliriz, bu hitapla bizden anlamamız istenen şeyi anlarız ve bunu tefsir ederiz. Henüz vuku bulmamış, fakat ancak kıyamet gününde meydana gelecek şeyler gibi haber verilen hususun hakikatine gelince, bu yalnızca Allah'ın bildiği te'vil nev'indendir. (Onun hakikati ancak Allah'ın bildiği bir şeydir).

Bu yüzden İmam Mâlik ve diğer Selef âlimlerine Allah Teâlâ'nın:

"Rahman Arş'a istiva etti." (Tâhâ 20/5) âyeti hakkında soru sorulduğunda onlar:

"İstiva malûmdur (bilinen bir şeydir), bunun nasıl olduğu bilinmez (keyfiyeti meçhuldür), buna iman etmek vaciptir, bunun hakkında soru sormak ise bid'attir" cevabını vermişlerdir.

Aynı şekilde İmam Mâlik'in hocası Rabîa b. Abdurrahmân da daha önce:

"İstiva malûmdur (bilinen bir şeydir), bunun nasıl olduğu bilinmez (keyfiyeti meçhuldür); bunu açıklamak (beyân) Allah'a, bize bildirmek de Resûl'e aittir. Bize ise iman etmek düşer" diyerek istivanın bilindiğini, nasıllığının ise meçhul olduğunu (keyfiyetinin bilinemediğini) ifade etmiştir.

Selef ve (müctehid) imamların sözleri arasında buna benzer pek çok şey bulunur. Onlar kulların Allah'ın sıfatlarının keyfiyetini bilmesini reddeder ve Allah'ın keyfiyet ve mahiyetini ancak kendisinin bileceğini ifade ederler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem):

"Ben seni sena edemem; sen kendini sena ettiğin (övdüğün) gibisin" buyurmuştur ki bu hadîs Müslim'in Sahîh'i ve diğer eserlerde geçmektedir.

(Müslim, "Salât", 222; Tirmizî, "Da'avât", 75, 112; Ebû Dâvûd, "Salât", 148; "Vitr", 5; İbn Mâce, "Duâ", 3; "İkâmet", 117; Nesâ'î, 'Taharet", 119; "Tatbik", 47, 71; "Kıyâmü'l-leyl", 51; Ahmed b. Hanbel, I, 96,118,150; VI, 58, 201; Muvatta', "Messü'l-Kur'ân", 31.)

Yine bir başka hadîste:

"Allahım senden,kendini isimlendirdiğin,Kitab'ında indirdiğin, yarattıklarından herhangi birine öğrettiğin veya gayb ilminde kendine seçip ayırdığın (başkasına bildirmediğin) bütün isimlerinle istiyorum." buyurmuştur. (Ahmed b. Hanbel, I, 391, 452.)

Bu hadîs de, İbn Mes'ûd'dan naklen Ebû Hâtim'in Müsned'i ve Sahîh'inde yer almaktadır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hadîste Allah'ın gayb ilminde kendine ayırdığı isimlerinin bulunduğunu ve bu isimlerin manâlarını kendisinden başka kimsenin bilmediğini haber vermektedir.

Bütün eksiklerden münezzeh olan Allah Teâlâ kendisinin alim, kadîr, semî', basîr, ğafûr, rahim ... olduğunu haber vermiştir. Biz bunların manâsını anlarız; ilimle kudreti, rahmetle sem' ve basarı birbirinden ayırt ederiz. Çeşitli manâlara sahip olsalar da bütün isimlerin ittifakla Allah'ın zâtına delâlet ettiğini biliriz. Bunlar zât bakımından müşterek, sıfatlar açısından ise birbirinden ayrıdırlar. (Yâni zât yönünden müttefik ve birdirler, sıfat yönünden farklıdırlar.)

Aynı şekilde, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in Muhammed, Ahmed, el-Mâhî, el-Haşir, el-Âkıb gibi isimleri, Kur'ân'ın

Kur'ân, el-Furkân, el-Hüdâ, en-Nur, et-Tenzil, **eş-Ş**ifâ vb. isimleri de böyledir.

(**İ**bn Teymiyye, Cübeyr b. Mut'im'den rivayet edilen şu hadîse atıfta bulunmaktadır: "Benim be**ş** ismim vardır: Ben Muhammed'im ve Ahmed'im; ben Mâhî'yim, Allah benimle küfrü yok edecektir; ben Hâ**ş**ir'im, kıyamet günü insanlar arkamdan gelerek ha**ş**rolacaklardır ve ben Akıb'ım". bk. Buhârî, "Menâkıb", 17, "Tefsiru sûre 61", 1; Müslim, "Fedâ'il", 124. Hadiste geçen Akıb kelimesi de, "kendisinden sonra peygamber gelmeyen kimse" şeklinde açıklanmıştır.)

İnsanlar bu isimlerin -zât bir olduğu için- müteradif kabilinden (eşanlamlı) mi yoksa -sıfatlar birden fazla olduğu için- birbirinden ayrı mı oldukları hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Nitekim, (kılıca) "seyf (سيف)", "sârim (صارم)" ve "mühenned (مهند)" denilir.

Fakat "sârim" denilirken keskinlik (sarm, صرم), "mühenned" denilirken de Hind ülkesinde yapılmış olma kastedilir. (Gerçek şu ki: bunlar zât açısından bir, ama sıfat yönüyle biribirlerinden farklıdır.)

Muhkem – Müteşâbih:

Bunu açıklayan başka bir misal de şudur:

Allah Kur'ân'ın tamamını muhkem ve müteşabih olarak vasıflamıştır. Başka bir yerde ise, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih olan kısımlarının bulunduğunu bildirmiştir. Bu durumda Kur'ân'ın tamamına şamil olan ihkâm ve te**ş**abüh ile bazı kısımlarına mahsus olan mezkûr sıfatların bilinmesi gerekir. Allah Teâlâ,

"Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen) ... âyetleri sa**ğlamlaştırılmış** / muhkem **kılınmış**, sonra da açıklanm**ış** bir kitaptır" (Hûd 11/1) buyurarak tüm âyetleri muhkem kıldığını haber verdiği gibi,

"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu (مُّتَشَابِهاً) ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi." (Zümer 39/23) buyurarak Kur'ân'ın tamamının müteşabih olduğunu haber vermiştir.

"Hüküm": iki şeyin arasını ayırmak demektir;

"Hâkim" de: iki hasmı birbirinden ayıran (iki hasım arasında karar veren) kimsedir.

Müteşabihleri ilim ve amel bakımından birbirinden ayırmak, hak ve bâtılı, doğru ve yalanı, yararlı ve zararlıyı birbirinden ayırmak da "hükümdür."

Yararlı olanı yapıp, zararlı olanı terk etmek de "hüküm" kapsamındadır.

Fiilde bulunmaktan men ettiğin zaman (Saçıp savuran, dengesiz (sefih) kişiyi bu davranışlarından alıkoyup onu kontrol altına aldığın zaman):

(حكمت السفيه و أحكمته)

"Sefîhe hükmettim"

Yine hayvana gem vurduğunda:

(حكمت الدابة و أحكمتها)

"hayvana hükmettim" denir.

"İhkâm", "bir şeyi mükemmel ve eksiksiz (sağlam) yapma" demektir.

Sözün muhkem olması ise: haber söz konusu olduğunda doğruyu yalandan, emir söz konusu olduğunda da isabetli olanı yanlıştan ayırması suretiyle sağlam ve mükemmel olmasıdır. Kur'ân'ın tamamı bu manâda muhkemdir. Allah:

"Elif. Lâm. Râ. işte bunlar hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir" (Yûnus 10/1) âyetinde Kur'ân'ı "hakîm" olarak isimlendirmiştir.

"Hakîm", hâkim anlamındadır. Benzer şekilde O'nu:

"Doğrusu bu Kur'ân, İsrailoğulları'na, hakkında ihtilâf edegeldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır." (Neml 27/76) âyetinde "anlatmak" la:

"De ki, onlara ait hükmü size Allah açıklıyor: Kitap'ta ... size okunan âyetler (Allah'ın hükmünü apaçık ortaya koymaktadır)" (Nisa 4/127) âyetinde de "hükmü ortaya koymak (müftî olmak)" la tavsif etmektedir.

"Şüphesiz ki bu Kur'ân en doğru yola iletir (hidâyet ettirir) ; iyi davranışlarda bulunan mü'minlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler" (İsrâ 17/9) âyetinde ise Kur'ân'ı "doğru yola ileten (hidâyet ettiren)" ve "müjdeci" olarak nitelemektedir.

Kur'ân'ın tamamına şamil olan teşabühe (müteşâbih olduğu mes'elesine) gelince bu:

"Eğer O (Kur'an), Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı O'nda bir çok tutarsızlık (biribirini tutmaz çok şey) bulurlardı." (Nisa 4/82) âyetinde reddedilen "tutarsızlığın (biribirini tutmamanın)" zıddıdır. Söz konusu olan,

"Siz çelişkili (biribirini tutmayan) sözler söylüyorsunuz. Ondan ancak döndürülebilen döndürülür." (Zâriyât 51/8-9) âyetinde zikredilen "tutarsızlık (biribirini tutmama)"tır.

Burada teşabüh (benzeme), sözün bir kısmı diğerlerini tasdik edecek (doğrulayacak) biçimde ahenkli ve birbirinin benzeri olmasıdır.

Dolayısıyla, bir şeyi emrettiğinde bir başka yerde onun zıddını emretmez, bilâkis aynı hususu, benzerini veya bunun gereği bir başka hususu emreder. Bir şeyi yasakladığında da başka bir yerde bunu emretmez, (Birşeyi reddediyorsa başka bir yerde onu kabul etmez) aksine -nesih söz konusu olmadığı müddetçe- aynı hususu, benzerini veya buna bağlı diğer hususları yasaklar.

Aynı şekilde bir şeyin varlığını haber verdiğinde, başka bir yerde bunun zıddını haber vermez, ancak yine bunun veya bunun gereği olan sair şeylerin varlığını haber verir. Bir şeyi reddettiğinde bunu isbat etmez, yine aynı hususu veya buna bağlı başka hususları reddeder. Kendi kendini nakzeden tutarsız sözde ise bunun aksi geçerlidir; bir şeyi bazen isbat bazen de reddeder ya da bir şeyi aynı anda hem emreder hem de yasaklar; birbirinin benzeri olan iki hususu ayrı tutup birini methederken diğerini kötüler.

Burada bahsi geçen tutarsız sözler birbirinin zıddı olanlar, müteşabih sözler ise birbirine uygunluk arz edenlerdir. Bu teşabüh, lâfızlar farklı olsa bile manâda carîdir. Şayet manâlar birbirine uygunluk sergiliyor, birbirini destekliyor, birbiriyle tutarlılık arz ediyor, birbirini tasdik ediyor ve birbirini gerektiriyorsa kendi içinde tezat gösteren tutarsız sözün aksine söz müteşabihtir.

Bu genel teşabüh, genel muhkemliğe ters değildir, bilâkis onu destekler. Zira muhkem ve eksiksiz söz, parçaları birbirini tasdik eden ve birbirini nakzetmeyen sözdür. Bundan farklı olarak özel muhkemlik ise özel teşabühün zıddıdır. Özel teşabüh, bir şeyin bir başka şeye bir yönden benzeyip diğer yönlerden farklı olmasıdır. Bazı insanlara bu ikisi aynıymış veya birbirinin benzeri imiş gibi gelir ki aslında böyle değildir. Muhkemlik, bu iki şeyi, ikisi birbirine karışmayacak biçimde birbirinden ayırmaktır.

Söz konusu teşabüh bazen iki şeyi birbirinden ayıracak bir husus var olmasına rağmen başka bir noktada birbirine benzemeleriyle olur.

İnsanlardan bir kısmı bu ayırımı fark edemez ve bu ikisini birbirine karıştırır. Bir kısmı da bu ayırımın farkına varır.

İki şeyin ayırt edilemediği bu teşabüh bazen de nisbî ve izafî olur ki bazı kimseler için (iki husus) benzerlik arz ederken başkaları için böyle değildir, ilim sahipleri bu benzeşmeyi izale edecek şeyi bilirler. Muselâ bazı insanlara ahirette vaat edilen şeyler dünyada gördüklerinin benzeri gibi gelir ve onların bunlara benzediğini zannederler. Oysa, bazı yönlerden benzerlik sergileseler bile bu ikisinin birbirinin benzeri olmadığını âlimler bilirler.

Bazı insanları yanlışa düşüren şüpheler de yine bu kabildendir. Zira bu gibi hususlarda hak ile bâtıl birbirine karışmıştır. Bu yüzden de bazı insanlar bunları ayırt edemezler. Bu ikisi arasındaki ayırımın bilgisine sahip olanlar için ise hak ile bâtıl birbirine karışmaz.

Kıyas-ı fasit de bu tür şüphelerdendir. Zira bu, bir şeyin bazı yönlerden, aslında kendisine benzemeyen başka bir şeye benzetilmesidir. İki şey arasındaki farkı bilen kimse, bu benzerlik ve kıyas-ı fasidi ortadan kaldıran ayrımı bulabilir. Bir hususta birleşip bir başka hususta birbirinden ayrılan iki şey arasında bir yönden benzerlik bir yönden de ayrılık vardır, iki şey arasındaki bu benzerlik insan için yanıltıcı olabilmektedir. Zaten kıyas-ı fasit de sağlam ve düzgün bir kıyas değildir.

Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel demiştir ki:

"İnsanlar en çok te'vil ve kıyas açısından hataya düşerler. Te'vil naklî delillerde, kıyas ise aklî delillerde olur."

Aslında dediği doğrudur. Hatalı te'vil müteşabih (benzeşen) lâfızlarda, hatalı kıyas ise müteşabih manâlarda söz konusu olur.

İnsanlar burada söz konusu olan yanlışlıklara (hatalı te'vil ve fasit kıyas) düşmüşlerdir. Hattâ tahkik, tevhîd ve irfan iddiasında bulunan bazılarının durumu öyle bir noktaya varmıştır ki, bunlar Rabb'in varlığını diğer bütün varlıkların varlığıyla karıştırmış ve ikisinin aynı olduğunu zannetmişler, yaratılmışların varlığını Yaratıcının varlığıyla bir ve aynı görmüşlerdir. Oysa, Yaratıcı'nın yaratılmışa benzemesi, o olması, onunla birleşmiş veya ona hulul etmiş olması kadar imkânsız bir şey yoktur.

Yaratıcının varlığıyla tüm yaratılmışların varlığını birbirine karıştıran -ve hattâ onların varlığını Yaratıcının varlığı zanneden- kimseler, insanların bu benzerlik yönünden en büyük yanlışlığa sapanlarıdır. (karıştırma yönünden insanların en sapıklarıdır.)

Bunlar, varlıkların varlık ismini taşımakta müşterek olmaları sebebiyle varlığı bir zannetmişler ve bizâtihî bir ve aynı olan (vâhid bi'l-'ayn, özdeş)

ile nevi bakımından bir ve aynı olanı (vâhid bi'n-nev', türdeş) birbirinden ayırmamışlardır.

Diğer bazı insanlar, "Varlıklar müşterek olarak varlık ismini taşırlar" denildiğinde, teşbih ve terkîb (Bir şeyin bir başkasına katılıp görünüş itibariyle bir ve aynı hale gelmeleri.) ortaya çıkacağı vehmine kapıldılar ve "varlık" lâfzının bir müşterek lâfız (İki veya daha fazla birbirinden farklı hakiki (mecazî olmayan) manâya delâlet eden tek lâfız.) olarak kullanıldığını söyleyerek, -her ne kadar bir kısmı karşı çıksa da- akıl sahiplerinin ittifak ettiği "Varlığın kadîm ve hadis (sonradan olma) gibi kısımlara ayrıldığı" hususuna muhalefet ettiler.

Bir başka grup, varlıklar müşterek olarak "varlık" ismini aldığında, zihnin dışındaki haricî âlemde müşterek bir varlık bulunması lâzım geldiğini zannetmişler ve zihinde bulunan külli mefhumların haricî âlemde de aynen var olacağını, meselâ "mutlak bir varlık", "mutlak bir hayvan", "mutlak bir cismin" var olacağını iddia etmişlerdir. Bu şekilde, hem duyulara, hem akla hem de nassa aykırı düşmüşlerdir. Zihinde var olan hususları görülür âlemde de (dış dünyada, a'yanda) var kabul etmişlerdir. Bunların tamamı kafa karışıklığına sebep olan şeyler nev'indendir. (Bütün bunlar bir nevi karıştırma (iştibah) dır.)

Allah'ın doğruya ulaştırdığı (hidâyet bahşettiği) kimseler ise: her ne kadar bazı yönlerden müşterek olsalar da bu hususları birbirinden ayırırlar ve ikisi arasındaki müştereklik ve ayrılığı, benzerlik ve farklılığı bilirler. Bunlar müteşabih ifadelerle hataya da düşmezler. Çünkü onlar, müteşabih ifadelerle, iki husus arasındaki farklılık ve ayrılığı açıklayan muhkem ifadeleri bir arada mütalâa ederler.

Meselâ (biz anlamına gelen) "innâ" ve "nahnü" gibi çoğul sıygaları hem yaptığı işte ortakları olan tek kişi tarafından hem de her sıfatı bir diğerinin yerine kaim olan sıfatlara sahip yüce zât tarafından kullanılır; bunun ise ortaklan değil kendisine tâbi olan yardımcıları vardır. Bir Hristiyan, ilâhların birden fazla olduğu hususunda Allah Teâlâ'nın:

"O Zikri (Kur'ân'ı) kesinlikle biz indirdik" (Hicr 15/9) sözüne dayandığında, ancak tek anlama ihtimali bulunan:

"İlâhınız bir tek Allah'tır" (Bakara 2/163) gibi muhkem âyetler buradaki müteşabihliği ortadan kaldırır. Söz konusu çoğul sıygası da, O'na lâyık olan azamet, isim ve sıfatlar ile melekler ve diğer yaratılmışların O'na itaatinin bir açıklaması olur. Bunun delâlet ettiği isim ve sıfatlar ile fiillerinde kullandığı yardımcılarının hakikatini ise ancak Allah'ın kendisi bilir:

"Rabbin'in ordularını / askerlerini ancak kendisi bilir." (Müddessir 74/31)

Bu, te'vilini Allah'tan başka kimsenin bilmediği müteşabihat nev'indendir. Bunun aksine, insan olan bir hükümdar "Sana bir ihsan (da bulunulmasını) emrettik" dediğinde, onun ve kâtibi, hâcibi, hizmetkârı gibi yardımcılarının emrettiği bilinir. Bu fiilin ortaya çıkmasına sebep olan kanaatler, istekler vs. de bilinir.

Allah Teâlâ, haber verdiği sıfatlarının ve ahiret gününe dair hususların hakikatini kullarına bildirmez; onlar da Allah'ın bu yaratması ve emriyle gözettiği hikmetin ve bu fiilin ortaya çıkmasına sebep olan irade ve kudretin hakikatini bilmezler.

Böylece ortaya çıkmaktadır ki, müteşabihlik, aynı anlamı taşımayan müşterek lâfızlarda olabileceği gibi, mütevâtı' (şekil ve manâ bakımından bir ve aynı olan) lâfızlarda da olabilir. Şu kadarı var ki, iki husustan birini diğerinden ayıran izafet veya ta'rîf (marife kılma) gibi bir şeyle müteşabihlik ortadan kalkmamış olsun. Meselâ:

"İçinde sudan ırmaklar vardır." (Muhammed 47/15) sözünde Allah Teâlâ bu suyu Cennet'e mahsus kılmış ve bununla dünyadaki su arasındaki fark ortaya çıkmıştır. Ancak bu suyu diğerinden ayıran hususların hakikati bizim tarafımızdan bilinmez. Bu, Allah'ın sâlih kulları için hazırladığı hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiç kimsenin aklına gelmeyen (hiçbir insanın tahayyül edemediği) diğer şeylerle birlikte ancak Allah'ın bildiği te'vil kabîlindendir.

Allah'ın, kendisine mahsus ve hakikatini ancak O'nun bildiği isim ve sıfatlarının delâlet ettiği anlam da bunun gibidir.

Bu sebeple İmam Ahmed b. Hanbel gibi imamlar, sözü tahrif eden Cehmiyye ve diğerlerinin, Kur'ân'da kendilerine müteşabih görünen hususları yanlış biçimde te'villerini reddetmişlerdir.

Nitekim, Ahmed b. Hanbel, zındıklar ve Cehmiyye'yi, Kur'ân'ın şüpheye düşüp yanlış biçimde te'vil ettikleri müteşabih âyetleri hususunda red amacıyla yazdığı (er-Red 'ale'z-zenâdıka ve'l-Cehmiyye.) eserinde bunu dile getirmiş ve onları yanlış tefsirler yapmakla eleştirmiştir.

Bu eserde, başkalarına öyle gelmese bile kendilerine manâsı müteşabih görünen hususları zikretmiş, mutlak "te'vil" lâfzını reddetmeyerek, onları yanlış tefsirlerde bulunmakla eleştirmiştir. Oysa daha önce geçtiği üzere "te'vil" lafzıyla Allah'ın maksadını açıklayan tefsir kastedilir ki bu ayıplanmaz, bilâkis methedilir. Te'vil sözüyle ayrıca,

Allah'ın bilgisini kendine sakladığı hakikat kastedilir ve bunu da O'ndan başkası bilmez. Bunu başka yerlerde genişçe ele aldık.

"Te'vil bâtıldır, lâfzın zahiri üzere bırakılması gerekir" diyen ve te'vilin iptali için:

"Bunun te'vilini Allah'tan başkası bilmez. (te'vilini ancak Allah bilir)" (Âl-i Imrân 3/7) âyetini delil getiren grup gibi bunu bilmeyen kimselerin sözleri çelişkili olacaktır. Bu onların bir çelişkisidir; zira bu âyet, Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir te'vilin bulunmasını gerektirir. Onlar ise te'vili mutlak olarak reddetmektedirler.

İşin hataya düşülen yönü şudur:

(Yanıldıkları husus, bunu mutlak olarak tüm te'villere teşmil etmeleridir.) Allah'ın, bilgisini kendine sakladığı te'vil, O'ndan başka kimsenin bilmediği hakikattir;

Yerilen ve bâtıl olan te'vil ise; nassı te'vil edilmesi gerekenden farklı biçimde tefsir eden tahrifçi ve bid'atçilerin yaptığı te'vildir. Bunlar, lâfzı -bunu gerektiren herhangi bir delil bulunmadığı halde- delâlet ettiği manâdan delâlet etmediği bir başka manâya çekerler. Lâfzın zahirinin, kendilerinin akılla isbat ettikleri hususta ortaya çıkan mahzura benzer bir sakınca teşkil ettiğini iddia ederek, lâfzı Allah hakkında reddettikleri manâlara benzeyen başka manâlara çekerler. Böylelikle reddettikleri şey isbat ettikleri şey cinsinden olur ve dolayısıyla şayet var olan husus gerçek ve mümkin ise, reddedilen husus da bunun gibi olur; reddedilen husus bâtıl ve imkânsız ise var olan husus için de aynı şey geçerlidir.

Te'vili mutlak olarak reddedip; "Onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez (te'vilini ancak Allah bilir)" (Âl-i Imrân 3/7) âyetini de buna delil getiren bu kimseler, Kur'ân-ı Kerîm'de hiç kimsenin anlamadığı veya bir anlamı olmayan ya da kendisinden hiçbir şey anlaşılmayan şeylerle bize hitap olunduğunu zannetmektedirler. Bu -bâtıl olmakla birlikte- kendi içinde de çelişkilidir. Çünkü Kur'ân'dan hiçbir şey anlamıyorsak, (zahirin) doğru bir manâsının bulunması imkân dahilinde olduğundan:

"Bunun zahire uygun düşmeyen ve ona muhalif olan bir te'vili vardır" dememiz caiz olmaz. Bu doğru manâ bizce bilinen zahire muhalif değildir. Onların dediğine göre bunun zahiri yoktur ve bu manâya delâleti de ne zahire muhalif bir delâlet ne de te'vil olur. Bu durumda, bizim bilmediğimiz bir takım manâlara delâleti de caiz olmaz. Onun delâlet ettiği bu manâları biz bilemeyiz, zira lâfzı ve bunun delâlet ettiği mefhumu anlamıyorsak, lâfzın delâlet etmediği manâları haydi haydi anlayamayız. Çünkü lâfzın kendisiyle kastedilen şeyi bildirme

yönü, kendisiyle kastedilmeyen bir hususu bildirme yönünden daha kuvvetlidir.

Dolayısıyla şayet lâfzın herhangi bir manâyı bildirmesi söz konusu değilse ve ondan hiçbir manâ anlaşılmıyorsa, o halde kendisiyle kastedilen mefhumu bildirmiyor demektir ve kendisiyle kastedilmeyen bir manâyı bildirmemesi ise daha kuvvetle muhtemeldir. Te'vil ile yaratılmışlara verilen zahire muhalif olan şeyin kastedilmesi hali dışında:

"Bunun te'vilini Allah'tan başkası bilmez" demek bir yana, -tercihe şâyân olan manâdan, tercih edilmeyen zayıf manâya çekildiği anlamında- "bu lâfız te'vil edilmiştir" demek bile caiz değildir. Zahir ile bunu kasteden kimsenin, zahirden farklı bir te'vilde bulunmasının gerekliliği şüphe götürmez. Ancak bunlar:

"bunun zahirden farklı bir te'vili yoktur" veya

"bu zahiren ifade ettiği manâ üzere bırakılır" dediklerinde kendi içlerinde çelişkiye düşmüş olurlar. Şayet zahir ile herhangi bir açıklamada bulunmaksızın farklı bağlamlar içinde farklı manâlar kastederlerse bu da bir aldatmaca olur.

Eğer zahir ile manâsı anlaşılmaksızın görünen mücerred lâfzı kastederlerse, te'vili iptal veya isbat etmeleri bir çelişki olur, zira te'vili isbat veya inkâr eden kimse muhtemel manâlardan birisini anlamış demektir.

Bu taksim ile sıfatları inkâr veya isbat eden pek çok kimsenin tenakuzları (çelişkileri) ortaya çıkmıştır

3.6. Nefiy ve İsbat Konusunda Allah Hakkında Caiz Olan ve Olmayan Hususlar

Altıncı Kural: Sıfatlar Konusunda Teşbihi Reddetmek Yeterli Değildir

Altıncı esas:

Birisi şöyle diyebilir:

Nefiy ve isbat konusunda Allah hakkında caiz olan ve olmayan şeyleri bilmeye yarayan bir kural gereklidir. Zira bu konuda yalnızca teşbihin reddine ya da teşbih olmaksızın mutlak isbata dayanmak yeterli değildir. Çünkü her iki şey belli noktalarda birleşir, belli noktalarda da ayrılırlar.

Reddeden kimse reddettiği hususlarda bunun teşbih olduğunu dayanak gösteriyorsa, ona şöyle denir:

Eğer (teşbih ile) birinin diğerine her yönüyle benzer olduğunu kastediyorsan, bu doğru değildir (bâtıldır). Şayet belli yönlerden benzer

olduklarını veya isimlerinin müşterek olduğunu kastediyorsan, isbat ettiğin diğer hususlarda da bu seni bağlayıcı olur.

Birisi için caiz olan şeyin diğeri için de caiz, birisi için imkânsız olanın diğeri için de imkânsız ve birisi için vâcib olan şeyin diğeri için de vâcib olması şeklinde açıkladığınız teşbih ve benzerliğin iptali konusunda deliller ortaya koydunuz. Bu şekilde açıklanan bir teşbihin ne dediğini bilen akıl sahibi bir kimsenin kanaati olmayacağı malûmdur. Bunun imkânsız olduğu aklen zorunlu olarak bilinir. Ancak bunun reddedilmesiyle, şekil ve manâ bakımından birbirinin aynı olan isim ve sıfatlarda olduğu gibi, bazı yönlerden birbirinin benzeri olmanın da reddi gerekmez. Ancak insanlar arasında teşbihi farklı anlamlarda yorumlayanlar vardır. Kendi ileri sürdükleri bu manâyı isbat eden herkese "teşbîhçi" derler; karşılarındaki ise bu manâ teşbih değildir, cevabını verir.

Zaman zaman "teşbih" ve "temsîl" lâfızları birbirinden farklılık arz eder. Mu'tezile ve sıfatları inkâr eden diğerleri:

"Allah için kadîm bir sıfatın varlığını kabul eden herkes teşbîhçi (müşebbihe) ve temsilci (mümessile) dir" derler.

Dolayısıyla her kim:

"Allah'ın kadîm bir ilmi ve kudreti vardır" derse onların gözünde teşbîhçi (müşebbihe) ve temsîlci (mümessile) olur. Zira onların çoğunluğuna göre "kadîm" Allah'ın en kendine has olan sıfatıdır. Buna binaen, Allah hakkında kadîm bir sıfatın varlığını kabul eden herkes, O'nun kadîm bir denginin (misl) varlığım kabul etmiş olur ve bu sebeple onu "temsîlci (mümessil)" olarak isimlendirirler.

Sıfatları isbat (kabul) edenler ise bu konuda onlarla hem fikir olmayıp şöyle derler:

"Allah'ın en kendine has sıfatı, kendisinden başka kimsenin vasıflanmadığı 'âlemlerin Rabbi olması, her şeyi bilen olması, her şeye güç yetiren olması, tek İlâh olması' gibi vasıflarıdır".

Sıfat ise bu mezkûr vasıflardan hiçbirisini taşımaz.

Sıfatların varlığını kabul eden (sıfatıyye) bu kimseler arasında da, sıfatların kadîm olduğunu söylemeyen fakat:

"Rabb Teâlâ sıfatlarıyla kadîmdir" diyen,

"O ve sıfatları iki ayrı kadîmdir" demeyip

"O kadîmdir, sıfatı da kadîmdir" diyen,

"O ve sıfatları iki ayrı kadîmdir; ancak bu Allah'ın sıfatlarının O'na herhangi bir özelliğinde ortak olmasını gerektirmez" diyen kimseler mevcuttur, imdi kadîm olmak, mücerred bir zâtın Özelliği değil, Aksine, belli sıfatlarla vasıflanan bir zâtın özelliğidir. Zaten onlara göre "kadîm" sıfatını tek başına taşımak bir yana, mücerred zâtın varlığı bile söz konusu değildir.

Onlar derler ki:

Zât da sıfatlar da kadîm olmakla muttasıftır, ancak sıfatlar ilâh veya rab değildirler; bu tıpkı nebînin de sıfatlarının da hadis olması fakat sıfatların nebî olmaması gibidir. Dolayısıyla şayet bu kimseler sıfatların varlığını kabul edenlere teşbîhçi (müşebbihe) ve temsîlci (mümessile) isimlerini yakıştırıyorlarsa bu, onlarla mücadele halinde oldukları inançları sebebiyledir.

Sonra bu (sıfatları kabul edenler) diğerlerine der ki:

Varsayalım ki, bazı insanların ıstılahında buna "teşbih" denilsin.

Yine de bu akıl ve naklin reddettiği bir husus değildir.

Zarurî olan ise, naklî (şer'î) ve aklî delillerin reddettiği hususların reddidir.

Kur'ân-ı Kerîm (Allah'a) benzer (misl), denk (küfv) ve eş (nidd) gibi mefhumları (müsemmâları) reddetmiştir. Ancak onlar (sıfatları reddedenler):

"Sıfat Arap dilinde mevsûfun benzeri, dengi veya eşi değildir, dolayısıyla da nassta yer almaz" derler.

Akla gelince, o da Mu'tezile'nin kullandığı tarzdaki teşbih mefhumunu reddetmez.

Yine (sıfatları reddedenler) derler ki:

"Sıfatlar ancak yer kaplayan cisimlerle birlikte var olurlar, cisimler ise birbirinin benzeridir. Şayet sıfatlar Allah ile kaim olsaydı, Allah'ın diğer cisimlere benzer olması gerekirdi; (Eğer Allah'la kâim sıfatları varsa, sair cisimlerin mümasili olması gerekir ki) bu da teşbihin ta kendisidir".

Sıfatların varlığını kabul eden, fakat Allah'ın Arş'a yükselmesini, ihtiyarî fiillerin Allah'la kaim olmasını reddeden Sıfâtiyye'ye mensup pek çok kimse de aynı görüşü dile getirir. Onlar:

"Sıfatlar cisim olmayan şeylerde bulunabilirler, oysa âlemin üstünde (Arş'ın yukarısında) olmak (ulûvv) ancak cisim olan şey için mümkündür. Şayet Allah'ın âlemin üstünde olduğunu kabul edersek,

O'nun cisim olması gerekir. Cisimler birbirinin benzeri (mümasili) olduğuna göre, bu durumda teşbih kaçınılmaz olur" derler.

İşte bu sebeple, bu kimselerin semi (duyduğunu), basar (gördüğünü), kelâm (konuştuğunu) vb. hususları kabul edenlere teşbîhçi demezken (âlemin) üstünde olma (ulûvv) gibi hususları kabul eden kimselere teşbîhçi ismini verdiklerini görürsün. İrşâd'ın müellifi ve benzerleri buna örnektir.

(Sıfatiyye; Tabiîn, mezhep imamları ve büyük fukahâ ile muhaddislerin oluşturduğu "Ehl-i Sünnet-i hâssa" veya "Selefiyye", Allah Teâlâ'nın zatî, fiilî ve haberi sıfatlarının hepsini nasslarda varit olduğu gibi, te'vile tâbi tutmaksızın aynen kabul ettiği için bunlara Sıfâtiyye adı verilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan Ehl-i Sünnet kelâmcıları da Sıfâtiyye'den kabul edilmiştir. Kanaatimizce İbn Teymiyye'nin burada Sıfâtiyye ile kastettiği de bunlardır.)

(İrşâd'ın müellifi; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî (v. 478/1085); eserin tam adı el-İrşâd ilâ kavatı'i'l-editleti fî usüli'l-i'tikâd'dır.)

Cisimlerin birbirine benzediği (biribirlerinin mümasili) görüşünde, sıfatları ve (âlemin) üstünde olma vasfını "ulûvvu" kabul edenlerden Kadı Ebû Ya'lâ ve diğerleri de bunlara uyarlar.

(Kadı Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (v. 458/1066). Tanınmış Hanbelî hukukçusu, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessirdir. Kelâma dair eserleri arasında Kitâbil'r-rivâyeteyn ve'î-vecheyn'in bir cüzü ile el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy 'ani'l-munker, Mesâ'ilü'l-İmân ve Muhtasarü'l-mu'temed fî usûli'd-dîn sayılabilir. Âlemin hudûsu, Allah'ın varlığı ve nübüvvet konularında Selefin nassçı tutumundan uzaklaşıp kelâmcıların metodunu benimsemesi sebebiyle, burada da görüldüğü üzere, İbn Teymiyye kelâm problemlerini tahlil ederken O'nu Bâkıllânî ve Cüveyni gibi kelâmcılar arasında zikretmiştir.)

Şu kadarı var ki, Kadı Ebû Ya'lâ'nın ortaya koyduğu iki görüşten ilkinde olduğu gibi bunlar "(âlemin) üstünde olma" yı haberi sıfat olarak görürler. Dolayısıyla bu konudaki ("ulûvv" konusundaki) hüküm, "vech" hakkında söylenenlerle aynı olur.

Bazen de, kabul ettikleri hususların, diğer sıfatlar için olduğu gibi cisim olmaya aykırı olmadığını söylerler. Ancak akıl sahibi kimse durup düşündüğünde, kabul ve reddettikleri hususlar arasında bir fark olmadığını görür.

Sıfatları reddedenlerin tamamının söylediklerinin özü şudur:

Sıfatları isbat etmek tecsîmi (Allah'a cisim atfetmeyi, O'nu cisimleştirmeyi) gerektirir; cisimler de birbirinin benzeridir.

Sıfatları kabul edenler buna bazen birinci öncülü, bazen ikincisini, bazen her ikisini reddederek, bazen de iki hususu birbirinden ayırarak cevap verirler.

Cisimlerin birbirine benzediği şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğu şüphe götürmez. Cismi ister burada işaret olunan şekilde, ister kendi kendine kaim olan, ister var olan ve isterse heyûlâ ve suretten mürekkeb şey olarak açıklasınlar, bu böyledir. Şayet cismi, -bunların birbirine benzer olması sebebiyle- cevher-i ferdlerden mürekkeb olarak açıklama yoluna giderlerse, bu da bu görüşün doğru olmasına, cevher-i ferdin varlığının ve bunların birbirinin benzeri olduğunun isbatına bağlıdır. Akıl sahiplerinin pek çoğu bu konuda onlardan farklı düşünmektedir.

Bununla kastedilen şudur:

Onlar cisimlerin birbirine benzemesine binaen (cisimlerin mütemâsil olduğundan hareketle) tecsîm olduğuna inandıkları şeye **teşbih** adını vermektedirler. Sıfatları isbat (kabul) edenler ise onların bu inancına karşı çıkmaktadır.

(Onların bunu tecsim olarak değerlendirmeleri ve sonuçta muhaliflerini teşbih'le suçlamaları Rafizîlerin şu değerlendirmelerine benzer) **Râfızîler** Hz, Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i -Allah ikisinden de razı olsun- seven kimselerin Hz. Ali'yi (r.a.) sevmediği, O'nu sevmeyen kimsenin de "**nâsıbî**" olduğuna dayanarak, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost bilen kimselere "nasb" adını vermişlerdir.

Ehl-i Sünnet ise onların birinci öncülüne karşı çıkmaktadır. Bu sebeple (sıfatları inkâr edenler) "Bu iki durum bir yönüyle birbirine benzerken **diğer** yönlerden **farklıdır**" derler. Akıl sahiplerinin büyük çoğunluğu ise aksi kanaattedir.

Bu konuyu başka yerlerde geniş biçimde ele aldık; orada, cisimlerin birbirine benzediğini (biribirlerinin mümasili olduğunu) savunanlarla buna karşı çıkanların delillerini ve benzediğini savunanların görüşlerinin yanlışlığını (görüşlerindeki tutarsızlığı) açıkladık.

Ayrıca (belirtmek gerekir ki), teşbihin reddi konusunda bunları dayanak almak (teşbihi reddetmek için bu yola başvurmak) da yanlıştır. Şöyle ki, şayet cisimlerin birbirine benzer olduğu sabit olursa bunu ancak cismi de reddedecekleri bir delil ile reddedebilirler.

Bunun cismi gerektirdiği, cismin de (mümtenî) imkânsız olduğu ortaya çıkarsa bu durum cisimlerin birbirine benzer oluşunun reddi için tek başına yeterli olur. Bunun reddi için "teşbih" denilen şeyin reddi gerekmez. Ancak tecsîmin reddi, bu teşbihin reddine bağlı olur. Bu şöyle demek suretiyle olur:

"Onun şu şu özelliklere sahip olduğu sabit olursa, o cisimdir; cisimler de birbirinin benzeridir (biribirine mümasildir.)".

Bu durumda her ikisi için vâcib, caiz ve mümteni' olan hususlar aynı olmalıdır; bu ise imkânsızdır.

Bu yolu takip eden kimse, teşbihin reddi noktasında tecsîmin reddine dayanmıştır ve dolayısıyla bu reddin özü de cismin reddi olur. Bu ise daha sonra üzerinde duracağımız bir başka görüştür.

Bununla kastedilen şudur:

Reddedilen şeyi reddetmek için sadece teşbihin reddini dayanak olarak almak bir fayda sağlamaz. Çünkü bu ikisi belli yönlerden birbirine benzediği gibi başka bazı yönlerden de birbirlerinden farklıdırlar. Allah Teâlâ'nın münezzeh olduğu eksiklik, ayıplılık gibi hususları dayanak alma durumu ise daha farklıdır. Bu doğru bir yoldur.

Aynı şekilde, Allah için kemal sıfatlarını isbat (kabul) eder ve bu sıfatlar açısından başkalarının O'na benzemesi ihtimalini reddederse bu, Allah'ın hakkı olan hususlarda başkalarının O'na benzemesinin reddi olur; bu ise hakikî tevhîddir.

"Tevhîd" ise: herhangi bir şeyin Allah'a mahsus olan hususlarda O'na ortak olmamasıdır. (Allah'ın hususiyetlerinden olan bir şeyde herhangi bir şeyi O'na ortak koşmamaktır.)

Allah, başka hiçbir kimse bu hususta kendisine benzemeyecek (hiç kimsenin denk olamıyacağı) şekilde tüm kemal sıfatları ile muttasıftır.

İşte bu sebeple ümmetin selefi ve imamlarının yolu, Allah'ın kendisini tavsif ettiği (vasıflandırdığı) sıfatları isbat (kabul etmek) ve O'nun yaratılmışlardan herhangi birine benzemesini (mümâseleti) reddetmektir.

Eğer: "Bir şey bir başkasına bir yönden benzer olduğunda, bu yönüyle birine caiz olan diğerine de caiz, birisi için vâcib olan diğeri için de vâcib, birisi için mümteni' olan diğeri için de mümteni' olmaz mı?" denirse, şöyle denir:

Farz edelim ki böyle olsun. Ancak şayet bu müşterek manâ Allah Teâlâ için mümteni' olan bir hususun isbatını ve O'na lâyık olan bir hususun reddini (nefyini) gerektirmiyorsa, bu durum imkânsız (mümtenî') değildir.

Nitekim Allah bazı kullarını hayy, semi', alîm, basîr şeklinde isimlendirmişken, O'nun da hayy, semî', alîm, basîr bir varlık olduğu söylenmez mi?

Bu müşterek manânın getirdiği durum Allah Teâlâ hakkında mümteni' değildir; zira bu, hadis, mümkin, eksik olmayı veya ulûhiyyet sıfatlarına aykırı herhangi bir başka şeyi gerektirmez.

Şöyle ki, müşterek olan manâ, vücud veya mevcud, hayat veya hayy, ilim veya alîm, sem' ve basar veya semî' ve basîr, kudret veya kadîr mefhumlarıdır. Müşterek olan manâ, diğerini dışarıda bırakacak biçimde herhangi birine mahsus olmayan küllî bir mutlaktır. Dolayısıyla, ne mümkin ve hadis ne de vâcib ve kadîm olan varlığa mahsus olan bir manâda ortaklık söz konusudur. Bunlardan birine mahsus olan herhangi bir manâda ise müşterek olmaları (mümtenîdir) imkânsızdır.

Müşterek oldukları manâ, vücud, hayat, ilim ve kudret gibi bir kemal sıfatı ise ve bunlarda yaratılmışlara da Yaratıcı'ya da mahsus bir özelliğe delâlet eden bir işaret yoksa, bunun isbat edilmesinde kesinlikle bir mahzur bulunmamaktadır. Hattâ bunun isbat edilmesi varlığın gereklerindendir. Her iki varlık arasında böyle bir müştereklik olmalıdır; bunu reddeden kimsenin tüm varlıkların varlığını da iptal etmesi gerekir.

İşte bu sebeple imamlar, Cehmiyye'nin görüşünün özünün bu olduğunu gördüklerinde onlara muattıla (iptalciler) ismini vermişlerdir. Cehm Allah'ın "şey" olarak isimlendirilmesini reddetmekteydi. Cehmiyye muhtemelen "O şeyler gibi olmayan bir şeydir" de demektedir. Müşterek manâyı mutlak olarak reddettiklerinde genel bir iptal (ta'til) de ortaya çıkar.

Rabb Teâlâ'nın vasıflandığı hayat, ilim, kudret ve hattâ vücud, sübut ve hakikat gibi manâlar kendilerine bağlı olan hususları zorunlu kılar. Zira bir şeyin bağlı olduğu hususun varlığı, kendisinin de varlığını gerektirir.

Allah'ın tenzih edilmesi zorunlu olan yaratılmışlara mahsus sıfatlar ise kesinlikle (Allah'ın varlığının) gereği olan hususlar değildir. Bilâkis bunlar yaratılmışa mahsus olan vücud, hayat, ilim vb.nîn gerekleridir.

Allah Sübhânehû ise yaratılmışlara mahsus olan sıfatlardan ve bu sıfatları gerektiren hususlardan münezzehtir.

Kim bu durumu iyice anlar ve üzerinde dikkatlice düşünürse, tüm şüpheleri zail olur (ortadan kalkar) ve pek çok akıl sahibi kimsenin bu konudaki hatalarını görür. Bu pek çok yerde geniş biçimde ele alınmış ve şunlar açıklanmıştır:

Küllî olan müşterek manâ ancak zihinde vardır. Zihnin dışında ise ancak (muayyen) belirlenmiş ve kayıtlanmış (mukayyed) biçimde varlığı söz konusudur. Varlıkların herhangi bir hususta müşterek olmalarının anlamı, bu yönden birbirlerine benzer olmalarıdır. Bu genel manâ her ikisi için de kullanılır, çünkü zihnin dışındaki varlıkların biri bir diğerine onun sahip olduğu bir özellikte ortak olamaz. Aksine her varlık zâtı, sıfatları ve fiilleri ile diğerlerinden ayrılır. Durum böyle olunca, pek çok kimse bu konuda çelişkiye düşmüş olur.

Bazen bu müşterek manânın isbatının bâtıl bir teşbih ortaya çıkardığını zanneder ve teşbihe düşmemek için, reddedildiğini düşündüğü sıfatlar konusunda bunu delil olarak alır. Bazen de bunun bir şekilde isbat edilmesi gerektiğini anlar ve bununla isbat ettiği sıfatlar konusunda kendisine karşı delil getiren retçilere cevap verir.

Bu konuda zihnî karışıklık çok fazla olduğu için, Allah'ın varlığının mahiyetinin aynı mı yoksa mahiyetinin üzerine zaid mi olduğu; "varlık" lâfzının müşterek bir lâfız (şeklen aynı, fakat manâsı farklı) olarak mı, mütevâtı' (şekil ve manâ itibariyle bir ve aynı) bir lâfız olarak mı yoksa her ikisine de muhtemel biçimde mi kullanıldığı noktasında şüpheler varit olmuştur.

Benzer şekilde, ahvâlin isbatı (kabul) ve reddi, "ma'dûmun" "şey" olup olmadığı, varlıkların varlığının (mevcudatın vücûdunun) mahiyetleri üzerine zaid olup olmadığı konularında da karmaşa söz konusudur. (karışıklık ve şüpheler de ortaya çıkmıştır.)

(Mu'tezile kelâmcısı Ebû Hâşim el-Cübbâi'nin (v. 321/933), Allah'ın sıfatlarının hem zihinde hem de zihin dışında zât ve mâhiyet olarak gerçek bir varlığa sahip olduğu şeklindeki Sıfâtiyye görüşü ile ilâhî sıfatlan varlık mefhumu taşımayan isimler olarak gören Mu'tezile ve felsefecilerin kanaatleri arasında bir orta yol olarak görülebilecek teorisidir. Buna göre, cevherle araz, varlıkla (vücûd) yokluk (adem) arasında üçüncü bir kavram vardır ki bu da cevhere çok yakından bağlı bulunan, ondan ayrı olarak var olamayan, kendi başına bir gerçekliği bulunmayan ve cevherin var oluş biçimi demek olan ahvâldir.)

Mezhep imamlarının bu konularda ihtilâf ve çelişkileri çoktur. Bazen birisi birbiriyle çelişkili iki görüşü dile getirir ve insanların görüşlerini

nakleder. Bazen de şüphe ve tereddütte kalır. Bu konuda sözü uzattık. Kelâmcı ve filozofların bu konuda içine düştükleri karmaşa, hata ve tereddütleri anlatmaya bu özet ifadeler yetmez. Ancak doğrunun şu olduğunu ifade ettik:

Her şeyin zihin dışındaki varlığı, onun zihin dışındaki mahiyetidir; zihindeki mahiyet ise zihin dışında var olan varlıktan ayrıdır. "Zât", "şey", "mahiyet" ve "hakikat" lâfızları birbirinin yerine kullanılan lâfızlardır. "Manâları ayrı olduğu için bunlar şüphelidir" denirse şüpheli lâfız da birbiri yerine kullanılan lâfızların bir türüdür ki kullanıldıkları yerde manâ ister birbirinden ayrı isterse aynı olsun bunlarda lâfzın müşterek manâya delâleti gözetilir.

Yine ifade ettik ki, ma'dûm bilgi açısından ve zihinde bir "şey" dir, zihnin dışında ise "şey" değildir. Sabit olma (sübût) ile var olma (vücud) arasında fark yoktur; ancak (bir şeyin) zihindeki varlığı (vücud-i ilmî) ile hariçteki reel varlığı (vücud-i aynî) arasında fark vardır.

Maamâfih, ilimde olan (bilinen) şey var olan hakikat değildir, var olan şeyle kaim olan bilgiye tâbi ilimdir. Benzer şekilde, varlıkların birbirine benzediği veya birbirinden ayrıldığı hallerin ancak zihinde varlığı söz konusudur. Görünür âlemde (a'yân) ise sadece var olan aynlar ve bunların kendileriyle kaim olan belirli sıfatları vardır ki bu sıfatlarla birbirine benzer veya birbirlerinden ayrılırlar.

(Ayn, kelâm terminolojisinde "boşlukta kendi başına yer tutan mümkin varlık veya cevher"i ifade eder. İbn Teymiyye burada "ayn" "zihnî (mücerred) varlığın mukabili olarak duyularla idrâk edilen haricî (müşahhas) varlık" şeklindeki felsefî anlamında kullanıyor görünmektedir.)

Bu özlü ifadelerden maksat, anlayan kimsenin ne kadar faydalı olduğunu göreceği, kendisine hidayet kapısının açılıp, dalâlet kapısını kapatmaya muktedir olacağı özlü ve şümullü ifadelere dikkat çekmektir. Bunları geniş biçimde ele almanın ve açıklamanın yeri ise başkadır. Zira her makamda söylenecek söz farklıdır.

Sözün özü, pek çok müellifin yaptığı gibi, Allah Teâlâ hakkında reddedilecek ve O'nun tenzih-edileceği hususlarda böyle bir delili dayanak almak, dikkatlice düşünen kimseler için bir hatadır. Bu, hatalı nefiy usûllerinden biridir.

Allah'ı Tenzih Yolları:

Bundan daha kötüsü, sıfatları reddedenlerin, Allah'ı tenzîh edilmesi gereken hususlardan tenzih edeceğiz derken, meselâ O'nu hüzün ve ağlamaktan tenzih ederken içine düştükleri "en büyük küfürdür." Onlar:

"Allah Tufan'a öyle ağladı ki gözleri şişti; O'nu melekler iyileştirdi" diyen Yahudîler'i veya bir insanın ilâhlığını iddia edip onun Allah olduğunu söyleyen kimseleri reddetme arzusundadırlar.

Pek çok kimse bunlara karşı tecsîm ve yer kaplamanın (tehayyüz) reddiyle delil getirerek, "şayet Allah bu eksiklikler ve âfetlerle muttasıf olsaydı, cisim ve yer kaplayan bir varlık olurdu" derler. Bu ise imkânsızdır. Onların tuttuğu bu yol sebebiyle isim ve sıfatları inkâr eden mülhidler onlara üstünlük sağlar. Bu yolla birkaç yönden maksat hâsıl olmaz:

1.Birincisi:Allah'ın bu eksiklik ve âfetlerle tavsif edilmesinin (sıfatlanmasının) aklen ve dinen yanlışlığı, yer kaplama ve tecsîmin reddinden çok daha açıktır. Zira ikincisinde olan karışıklık, ihtilâf ve kapalılık birincisinde yoktur. Bu görüşe sahip olan (Allah hakkında bu tür eksik sıfatları kabul eden) kimsenin İslâm Dini'nden çıktığı da zorunlu olarak bilinir. Delil, medlulü (delâlet ettiği şeyi) belirginleştirici ve açıklayıcıdır; daha açık ve net olan bir şeye daha kapalı olanı delil getirmek uygun değildir. Nitekim tanımda da (tariflerde de) bu yapılmaz.

2. İkincisi: Allah'ı bu sıfatlarla tavsif edenlerin:

"Sıfatları isbat edip tecsîmi reddedenler gibi biz de (Allah'ın) cisim olduğu ve yer kapladığı kanaatinde değiliz" demesi mümkündür. Bu durumda, onların delili, kelâmı ve kemal sıfatlarını isbat edenlerin delili gibi olur ve Allah'ı kemal sıfatlarıyla tavsif edenler (niteleyenler) ile eksiklik sıfatlarıyla tavsif edenlerin (niteleyenlerin) görüşü bir hale gelir. Sıfatları reddedenlerin bu iki gruba verdiği cevap da aynı olur ki, bu son derece yanlıştır. (Yâni, hem kemâl sıfatlarını kabul edenler, hem de eksik sıfatları kabul edenler reddedilirken aynı yol takip edilmiş olmaktadır ki, bunun geçersizliği ortadadır.)

3. Üçüncüsü: Bunlar kemal sıfatlarını buna benzer bir yolla reddetmektedir. Allah'ın kemal sıfatlarıyla vasıflanması ise aklen ve dinen sabit ve vâcibdir. Bu da bu yolun yanlışlığının bir delilidir. (İşte bu durum bile onların izledikleri yolun bozukluğunun açık bir göstergesidir.)

4. Dördüncüsü: Bu yolu tutanlar çelişki içindedirler. Şöyle ki, bunlardan her kim bir şeyi isbat (kabul) ederse, isbat yönünden buna uyan bir başka şeyin de isbatı, yine aynı şekilde her kim de bir şeyi reddederse, ret yönünden buna uyan bir başka şeyin de reddi gerekir.

Mu'tezile gibi sıfatları inkâr edenler, -hayat, ilim, kudret, kelâm, sem' ve basar gibi- sıfatları isbat (kabul) edenlere:

"Bu tecsîmdir; çünkü mezkûr sıfatlar arazdır, araz da ancak bir cisimle birlikte var olur" veya

"Çünkü biz cisim dışında sıfatlarla mevsuf olan bir şey bilmiyoruz" derlerse, onlar da (sıfatları kabul edenler) şu cevabı verirler:

"Siz dediniz ki, Allah hayy, alîm ve kadirdir ve O cisim değildir. Oysa siz cisim dışında hayy, âlim ve kadir olan bir varlık bilmiyorsunuz. Öyleyse bildiğinizin dışında bir şeyi isbat ediyorsunuz. Biz de öyleyiz".

(Sizler de, Allah diridir, alîm ve kadirdir, diyor ve bununla birlikte cisim olmadığını söylüyorsunuz. Oysa aynı şekilde mevcûd, alîm ve kadîr olduğu halde cisim olmayan birini gösteremiyorsunuz. O halde siz de tanık olmadığınız bir şekilde Allah'ı kabul ediyorsunuz. Sonuçta aramızda bir fark kalmıyor.)

Yine derler ki:

"Siz hayat, ilim ve kudreti olmayan bir hayy, âlim ve kadir isbat ettiniz. Bu ise aklen zorunlu olarak bilinen bir çelişkidir".

Sıfatları isbat (kabul) eden bu kimseler, Allah'ın hoşnut olduğu ve gazaplandığını (öfkelendiğini), sevdiği ve buğz ettiğini kabul edenlere veya Allah'ı istiva, nüzul, mecî ile ya da vech, yed vb. ile tavsif edenlere:

"Bu tecsîmi gerektirir; çünkü cisim olanlar dışında bunlarla muttasıf bir şey bilmiyoruz" derlerse, bunları (sıfatları kabul) isbat edenler onlara:

"Siz Allah'ı hayat, ilim, kudret, sem' basar ve kelâmla tavsif ettiniz (nitelendirdiniz); bu nitelendirmeler de diğeri gibidir. Şayet bizim söylediklerimizle sadece cisim muttasıf oluyorsa, diğerleri için de aynı şey geçerlidir. Eğer bunlardan biriyle cisim olmayan şeyin tavsif edilmesi mümkünse diğerleriyle tavsif edilmesi de mümkündür, ikisini birbirinden ayırmak, birbirine denk olan iki şeyi birbirinden ayrı tutmak demektir."

Dolayısıyla, Allah'ı eksikliklerle tavsif edenleri bu şekilde reddetmek yanlış bir yol olduğu için, selef ve imamlardan hiç kimse bu yolu takip etmemiş, hiçbiri Allah hakkında -ne isbat ne de ret için- cisim, cevher, tehayyüz vb. tabirleri kullanmamıştır. Çünkü bunlar ne bir doğruyu ortaya koyan ne de bir yanlışı bertaraf eden mücmel ifadelerdir. (bu tür sözler bilinmez şeyler olup ne bir hakkı güçlendirir ve ne de bir yanlışı ortadan kaldırırlar.)

Bu sebeple Allah Teâlâ Kitab'ında Yahudîler'i ve diğer kâfirleri reddederken bu türden lâfızları zikretmemiştir. Bunlar, selef ve imamların reddettiği bid'at ifadelerdir.

Allah'ın Sıfatlarını İsbat Yolları

Allah'ın sıfatlarını isbat yollarına gelince: isbat için sadece teşbihi (benzetmeyi) reddetmenin yeterli olmadığı malûmdur. Şayet isbat için sadece teşbihi reddetmek yeterli olsaydı, Allah Teâlâ'nın -teşbih reddedilmiş olmakla birlikte- kendisi için mümteni' olan sayısız uzuv ve fiil ile ve kendisi hakkında caiz olmayan eksikliklerle tavsif edilmesi mümkün olurdu.

Meselâ Allah'a iftirada bulunan (müfteri) bir kimse teşbihi reddedip, Allah'ı ağlama, hüzün, açlık ve susuzlukla tavsif etse ve:

"Allah yer ama kulların yediği gibi değil, içer ama kullarınki gibi değil, ağlar ve üzülür ama kulların ağlama ve üzülmesi gibi değil, güler fakat onların gülmesi gibi değil, sevinir ama onların sevinmesi gibi değil, konuşur fakat kulların konuşması gibi değil" dese:

"O'nun kullarınki gibi olmayan pek çok uzvu vardır; Allah'ın yüzü ve iki eli vardır ama kulların yüzü ve elleri gibi değil" denmesi, hattâ işin mide, bağırsaklar ve erkeklik organı gibi Allah'ın münezzeh olduğu pek çok şeye kadar vardırılması mümkün olurdu. Allah, zalimlerin söylediklerinden son derece yüce ve münezzehtir.

Haberi sıfatlar ve diğerlerini isbat (kabul) edip bunları reddeden kimseye:

"Teşbihi reddedip, isbat konusunda sadece teşbihin reddini yeterli gördüğüne göre bunlarla senin isbat ettiklerin arasında ne fark vardır?" diye sorulur. Aslında bunlar arasında bir farkın ortaya konulması gerekir. (İşin temelinde bir farkın bulunduğunu isbat etmek kaçınılmazdır.)

Eğer: "Bu ayırım noktasında dayanak vahiydir (nakildir); vahiy neyi bildirmişse bunları isbat edip diğerlerini etmedim" derse, ona ilk olarak şu söylenir:

Vahiy, doğru olanın (peygamber), hakikatte vâki olan şey hakkında verdiği haberdir. Peygamber, isbat (kabul) veya red şeklinde neyi haber vermişse o haktır, doğrudur. Haber, haber verilen şeye delâlet eder. In'ikâs-ı edille söz konusu değildir. (In'ikâs-ı edille; Bir şeyi isbat eden delil bâtıl ve çürük olursa, isbat ettiği hususun (medlul, netice) da bâtıl olacağı düşüncesi.)

Delil bulunmaması, delâlet olunan (delil olduğu) şeyin de yok olmasını gerektirmez. Vahyin bildirmediği bir şeyin -eğer varlığını red de

etmiyorsa- aslında var olması mümkündür. Vahyin bu hususları özellikle isimlerini zikrederek reddetmediği de malûmdur. Bunları reddeden vahyin (naklin) zikredilmesi gereklidir; aksi takdirde bunları var kabul etmek caiz olmadığı gibi var olduğunu reddetmek de caiz değildir.

Ayrıca, Allah hakkında isbat (kabul) ve reddedilen şeyler arasında (özde) bir fark bulunması gerekir. Caiz, zorunlu veya imkânsız olma açısından birbirine denk olan şeylerden birini bırakıp diğerine cevaz, vücub veya imtina' hükmünü vermek mümkün değildir. Reddedilen hususun, isbat (kabul) edilenden red gerekçesiyle, isbat (kabul) edilenin de reddedilenden isbat (kabul) gerekçesiyle ayırt edilmesi gerekir.

Bu, husus şu şekilde de ifade edilebilir:

Allah hakkında reddedilmesi gereken şeyin reddini, O'nun hakkında sabit olduğu bilinen hususun da isbatını zorunlu kılan bir husus bulunmalıdır. Şayet vahiy (nakil) yeterli ise, hakikatte vâki olan durumu haber vermektedir. Peki esasen bu ikisi arasındaki fark nedir?

Denilir ki: Allah, kendisi hakkında sabit olan kemal sıfatlarına aykırı olan her şeyden münezzehtir; zira iki zıt husustan birinin varlığı diğerinin reddedilmesini gerekli kılar, imdi, Allah'ın, varlığı zâtı gereği zorunlu olan bir varlık olduğu ve zorunlu olarak kadîm olduğu bilinince, O'nun hakkında yokluk ve hudûsun (fena bulma ve sonradan meydana gelmenin) imkânsız olduğu ve kendisi dışındaki her şeyden müstağni olduğu (başkalarına muhtaç olmadığı) da malûm olur.

Zira zâtı için ihtiyaç duyduğu bazı hususlarda kendisinden başka bir varlığa muhtaç olan şey zâtı gereği mevcut (zâtıyla kâim bir varlık) olamaz, bilâkis onun varlığı hem zâtı hem de ihtiyaç duyduğu hususu ona sağlayan şey iledir; dolayısıyla o olmadan var olamaz.

Allah Teâlâ kendisi dışındaki her şeyden müstağnidir. (Kendinden başka hiç kimseye muhtaç değildir.Bu sebeple O, bu ihtiyaçsızlığıyla çelişen herşeyden münezzehtir.) Kudret ve kuvvetine aykırı olan her şeyden de münezzehtir. Allah hayy ve kayyûmdur; hayy ve kayyûm oluşuna aykırı olan her şeyden münezzehtir.

Özetle, vahiy (nakil), Allah Teâlâ hakkında kendisinde varit olan esmâ-i hüsnâyı ve kemal sıfatlarını isbat etmiş, Allah'ın benzeri (misl) ve dengi (küfüv) bulunmasını reddetmesi örneğinde olduğu gibi bunlarla tezat teşkil eden hususları ise reddetmiştir.

Zira bir şeyin isbatı, onun zıddının ve bu zıddın gerektirdiği hususların reddi anlamına gelir. Akıl, zıtlarının varlığını bildiği gibi (bu eksiklik

sıfatlarının da) reddedildiğini bilir. Zira iki zıt husustan birinin isbatı, diğerinin ve bunun gerektirdiği şeylerin reddi demektir.

Rabb Teâlâ'nın münezzeh olduğu şeylerin reddini (tenzih edildiği şeyleri nefyetmeyi) bilme yolları, çelişkiye düşerek ve birbirine benzer olan hususları birbirinden ayrı tutarak bu işi eksik ve hatalı yapanlarda olduğu gibi sadece teşbih ve tecsîmin reddiyle sınırlı kalmaya ihtiyaç göstermeyecek kadar çoktur. Öyle ki, herhangi bir şeyi isbat (kabul) eden kimseye, bunu reddeden, yaptığının teşbihi gerektirdiği şeklinde delil getirmektedir.

Meselâ Karmatîler tüm bu hususların reddi hususunda delil getirerek, hattâ reddi bile reddederek demişlerdir ki:

"Allah ne mevcuttur, ne de mevcut değildir; O ne hayydır (diridir) ne de hayy (diri) değildir, denilemez. Çünkü bu mevcuda veya ma'dûma (yok olana) benzetmektir".

Bu durumda iki zıt hususun da reddi gerekir ki bunun tutarsızlığı, imkânsızlığı son derece açıktır.

Üstelik, Allah'ı ma'dûmlara, imkânsız (mümtenî) veya cansız olan şeylere (cemadâta) benzetmekle, kaçınmakta oldukları kemal sahibi dirilere benzetmekten daha kötü bir şey onları bağlamaktadır. Allah'ın münezzeh olduğu hususlardan tenzih edilmesinin yolları, buna ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur.

Allah'ın kendisi hakkında reddettiği şeylerin reddinin, hem isbatı hem de reddi içinde barındıran bir red olduğu daha önce geçmişti. Zira salt redde ne bir medih (övgü) ne de kemal söz konusudur.

Nitekim ma'dûm red ile (nefyedilmekle) tavsif olunur ve var olanlara benzemez, ancak bu onun için bir medih (övme) değildir. Zira Allah'ın herhangi bir sıfatı açısından yaratılmışlara benzemesi, O'nun münezzeh olduğu teşbih ve temsili ifade ettiği gibi eksiklik sıfatları açısından eksik olan bir şeye benzemek de mutlak eksikliktir. Eksiklik ise kemalin zıddıdır. (Rabb Tebâreke ve Teâlâ bunların hepsinden münezzehtir.)

Meselâ, uyku ve uyuklama tam anlamıyla hayat sahibi olmanın zıddıdır, zira uyku ölümün kardeşidir. Aynı şekilde, bitkinlik kudret ve kuvvet açısından bir eksikliktir. Yeme, içme vb. şeylerde kendisinden başka bir varlığa muhtaç olma söz konusudur. Keza, başkasından yardım dilemek ve ondan destek almanın zımnında ona muhtaç olma vardır. Varlığı ve fiilleri konusunda kendisine destek olacak ve yardım edecek birine ihtiyaç duyan herkes ona muhtaçtır ve ondan müstağni

değildir; hal böyleyken yiyip içen kimse nasıl olsun? (Allah Tebâreke ve Teâlâ bu gibi şeylerin hepsinden münezzehtir.)

Yiyip içenin içi boştur, içinde boşluk olmayan (samed) ise yiyip içenden daha tam ve eksiksizdir. Bu sebeple meleklerin içi boş değildir, yiyip içmezler.

Daha önce, Allah'ın yaratılmışlar hakkında sabit olan her kemal sıfatına daha lâyık olduğu ve yaratılmışların münezzeh olduğu her türlü eksiklikten Yaratıcı'nın tenzih edilmesinin daha da Öncelikli olduğu da söylenmişti. Vahiy (nasslar) bunu "Allah Samed'dir" âyetinde reddetmiştir. "Samed", boşluğu olmayan, yiyip içmeyen demektir.

("Samed"in bir anlamı bu olmakla birlikte. Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir defa Allah'a sıfat olarak geçen bu kelimeye tefsirlerde şu anlamlar da verilmiştir: Kendisinden üstün bir kimse bulunmayan, yaratılmışların ihtiyaç ve isteklerinde kendisine yöneldikleri seyyid, yücelikte nihayet derecesinde olan, mâ fevki olmayan, kendisi olmadan hüküm verilmeyen, yaratılmışlardan sonra bakî olan.)

Bu sûre Rahmân'ın nesebi veya bu konunun özüdür. (İhlâs sûresi bu konuda temeldir. Başka bir ifadeyle Allah'ın kimliği mesabesindedir.)

Allah Teâlâ Hz. İsa ve annesi hakkında:

"Meryem oğlu Mesih ancak bir resuldür. O'ndan önce de (bir çok) resuller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi." (Mâide 5/75) buyurmuş ve bunu O'nun İlahlığının reddine bir delil olarak göstermiştir.

Bu, Allah'ın daha öncelikli ve evlâ olarak bunlardan tenzih edilmesine delâlet eder. Karaciğer, dalak ve benzeri organlar yeme içme ile ilgili uzuvlardır. Yeme içmeden müstağni ve münezzeh olan kimse yeme içme uzuvlarından da münezzehtir.

"El" için ise durum farklıdır; el fiil ve amelde bulunmak içindir, Allah Teâlâ da fiil ve amel ile tavsif edilir; çünkü bunlar kemal sıfatlarındandır. Fiilde bulunmaya gücü olan kimse böyle olmayandan daha tam ve eksiksizdir. (iş yapabilen, yapamayandan daha mükemmeldir.)

Allah Teâlâ eş ve çocuk sahibi olmaktan ve buna dair uzuvlardan münezzehtir. Kemal sıfatlarından olan sevinme ve gazaplanmanın aksine, Allah'ın münezzeh olduğu zayıflık ve aczin gereği olan hüzün ve ağlama için de aynı şey geçerlidir. (Allah ise, zayıf olmaktan da, âciz olmaktan da münezzehtir.)

Allah tıpkı kudret, ilim, hayat, işitme, görme ve konuşma ile tavsif edilip (bunların zıddı olan) aciz, cehalet, ölüm, sağırlık, körlük ve dilsizlikle

tavsif edilmediği gibi, sevinme ve gülme ile tavsif edilir, fakat hüzün ve ağlama ile tavsif edilmez. (vasıflanmaz)

Naklin isbat ettiği, Allah'ın dengi ve benzeri olmadığı hususu aklen de sabittir. O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O'nun hakikatinin yaratılmışlardan birinin hakikati gibi veya sıfatlarından birinin hakikatinin yaratılmışların sıfatlarından birinin hakikati gibi olması mümkün değildir. O'nun yaratılmışlar, melekler, semavî varlıklar, yıldızlar, hava, su veya yeryüzü, insanoğlu, insan bedeni veya ruhu vs. türünden bir şey olmadığı kesin olarak bilinir. O'nun hakikatinin, yaratılmışlardan birinin hakikatine benzemekten uzak olduğu ve bunlardan birine benzemesinin bir yaratılmışın hakikatinin bir başka yaratılmışın hakikatine benzemesinden daha imkânsız olduğu da malûmdur.

Zira iki hakikat birbirinin benzeri ise bunlardan biri için caiz olan şey diğeri için de caiz, vâcib olan şey diğeri için de vâcib olur. Bu durumda, muhdes olan (sonradan meydana gelen) yaratılmış varlık için caiz olan yokluk ve ihtiyaç duyma gibi hususların zâtı gereği zorunlu ve kadîm olan Yaratıcı hakkında da caiz olması ve birisi için söz konusu olan zorunluluk ve sonluluğun diğeri için de söz konusu olması gerekir. Bu durumda tek bir varlık hem zâtı gereği zorunlu hem de zâtı gereği zorunlu değil, hem var hem de yok olur. Bu ise iki zıttın bir araya gelmesidir.

Bu da "benim görmem gibi bir görüş, benim elim gibi bir el vb." diyen Müşebbihe'nin görüşünün yanlışlığını ortaya koyan hususlardan biridir. Allah onların söylediklerinden kesinlikle yüce ve münezzehtir.

(Müşebbihe; Allah'ın zâtını insana veya sıfatlarını insanın sıfatlarına benzeten (teşbih) fırkalara genel olarak Müsebbibe ismi verilir. Birinci gruba dahil olanlar daha ziyade Sebeiyye, Beyâniyye, Mugîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye vb. gibi aşırı Şiî (Ğulât) fırkalarıdır. Mukâtil b. Süleyman el-Belhî (v. 150/767), Kehmes b. Hasen et-Temîmî (v. 139/756) gibi teşbîhçi hadîsçiler ile Ebû Abdullah Muhammed b, Kerrâm es-Sicistânî'nin (v. 255/869) taraftarları olan Kerrâmiyye fırkası ise ikinci gruba örnek teşkil eder.)

Burada amaçlanan, Allah hakkında sabit olan ya da O'nun münezzeh olduğu (tenzih edilmesi gereken) şeyleri veya bunun yollarını etraflı biçimde ortaya koymak değildir; çünkü başka yerlerde bunlar geniş biçimde açıklanmıştır.

Burada maksat, genel olarak bu ve yolları hakkında bilgi vermektir.

Vahyin isbat (kabul) veya red şeklinde bir ifadede bulunmadığı, aklen de kendisini isbat (kabul) veya reddeden bir delilin olmadığı hususlarda sükût ederiz; bunu ne isbat (kabul) ne de reddederiz.

Varlığını bildiğimiz hususları isbat (kabul) eder, olmadığını (nefyedildiğini) bildiğimiz hususları reddeder, isbat veya reddi (nefyi) konusunda bilgimiz olmayan hususlarda ise susarız.

Allah herşeyi daha iyi bilir.

3.7. Naklin Bildirdiği Pek Çok Şey Akılla da Bilinir

Yedinci Kural:

Yedinci kaide: Naklin delâlet ettiği hususların pek çoğu akılla bilinebilir; Kur'ân da, aklın istidlal yoluyla ulaştığı hususları açıklar(beyân eder), bunlara yönlendirir (rehberlik eder) ve dikkat çeker. Allah Teâlâ (Kitab'ında) pek çok yerde bu hususu ifade etmektedir.

Nitekim O, kulları kendisini bulmaya sevk eden, O'nun zâtı, birliği, kudreti, ilmi vb.ne dair işaret(ayet)leri, ayrıca peygamberlerin peygamber oluşları, âhiret hayatı ve bunun imkân dahilinde bulunduğu hususundaki delilleri (Kitab'ında) serdetmiştir. Bütün bu hususlar iki açıdan dinî (nitelikte)dir:

Birincisi: Din vaz' edicisinin (Şâri'in) bunları haber vermiş olmasıdır.

İkincisi: Bu hakikatlere kendileri vasıtasıyla ulaşılan aklî delilleri dile getirmesidir. Başka yerlerde geniş biçimde açıklandığı üzere Kur'ân'da verilen misaller, aklî mikyaslardır.

(Söz konusu hususlar) akılla da bilinmesi yönünden ise aklî (nitelikte)dir. Kelâmcılardan pek çoğu ancak akılla bilineceğine inandıkları için bunlara "aklî esaslar" adını verirler. Nakil, doğru olanın (peygamberin) haber vermesinden ibarettir. Doğru olan peygamberin verdiği haberin doğru olduğu ise ancak bu esasların akılla bilinmesinden sonra bilinebilir.

(Kelâmcılar), peygamberliğin isbatının dayandığı esaslar konusunda ise ihtilâfa düşmüşlerdir.

Bunlardan bir grup: aklın güzel veya çirkin görmesinin (tahsin ve takbih) bu esaslar arasında olduğunu, bu olmadan peygamberliğin isbatının mümkün olmadığını ileri sürer ve kaderin inkârını aklın reddettiği hususlardan biri olarak görür.

Bir başka grubun iddiası ise şudur:

Âlemin hudûsu (sonradan yaratılmış olması) bu esaslardandır. Yaratıcı'nın (varlığını) bilmek ancak âlemin sonradan yaratılmışlığının

isbatı, onun hudûsunun isbatı cisimlerin hudûsunun, cisimlerin hudûsu da ya sıfatların ya da cisimle kaim olan fiillerin yaratılmışlığının isbatı ile mümkündür.

Bunlar, Allah'ın fiilleri ve sıfatlarının reddini, peygamberliğin isbatının ancak kendisi vasıtasıyla mümkün olduğu esaslardan biri olarak değerlendirirler. Kitap ve Sünnet'ten görüşlerinin aksi istikamette bir delil getirilmesini de kabul etmezler; zira onlara göre -asıl durumunda olan- akıl nakille çelişki arz etmektedir ve naklin önüne geçirilmesi gerekir. Bu durumda nakil ise ya te'vil edilir ya da (nazar-ı itibara alınmaksızın) olduğu gibi bırakılır. Aslına bakılırsa bu kimseler, az önce zikredilen sebeple, Kitap ve Sünnet'ten görüşlerine uygun deliller getirilmesini de kabul etmezler.

Bunlar, birkaç yönden sapıktırlar, hataya düşmektedirler:

a - Naklin yalnızca haber yoluyla (delil) olduğunu zannetmeleri. Oysa durum böyle değildir. Bilâkis Kur'ân -kendileri vasıtasıyla dinî hususların bilindiği- ve önde gelen kelâmcılarda benzerine rastlanmayan bir takım aklî deliller ortaya koymaktadır. Binaenaleyh, bu hususlar (şer'î) dinî-aklî hususlar vasfını kazanmaktadır.

b - Peygamberin doğruluğunun ancak kendi takip ettikleri usûl ile (metodla) bilineceğini düşünmeleri. Peygamberin doğruluğunun tespitini kendi usûllerine mahsus kılmaları (sadece kendi metodlârını geçerli sanmaları) yönüyle kesinlikle hatalıdırlar; zira başka yerlerde geniş biçimde açıklandığı üzere peygamberin doğruluğunu bilmenin pek çok yolu vardır.

c - Takip ettikleri yolun doğru olduğunu zannetmeleri. Oysa bazen bu usûl yanlış (bâtıl) olabilmektedir.

d - Nakle itirazda bulundukları şeylerin akılla bilinen hususlar olduğunu zannetmeleri ki bu hususta da hata içindedirler. Zira bu hususlar sıhhatli bir ölçüye vurulduğunda, bunların akılla bilinen meselelerden değil (gayba ait) bilinemez hususlardan olduğu görülür. Bu konuda başka yerlerde geniş açıklama yapılmıştır.

Burada kastedilen ise şudur:

"Allah'ın sıfatları" arasında meselâ O'nun alîm (bilen), kadir (kudret sahibi), hayy (diri) olmasının bilindiği gibi akılla bilinebilecek olanlar vardır.

Nitekim Allah Teâlâ'nın:

"Yaratan bilmez mi" (Mülk 67/14) ifadesi de buna işaret etmektedir.

Sıfatları isbat (kabul) eden (bunların varlığını kabul eden) kelâmcılar, Allah'ın hayy, alîm, kadir, mürîd olduğunun, aynı zamanda sem', basar ve kelâm ve hattâ mahabbet, rıza ve gazap (sıfatlarının) varlığının tahkik ehlince akılla bilineceği konusunda ittifak etmişlerdir. Allah'ın yaratılmışların üstünde ve onlardan ayrı oluşu da, Ahmed b. Hanbel, Abdülâlî el-Mekkî, Abdullah b. Sa'îd b. Küllâb ve diğer bazı imamların ortaya koyduğu gibi akılla ispat edilebilir.

(Abdülâlî el-Mekkî; Siyer ve tabakat kitaplarında Abdülâlî el-Mekkî ismine rastlayamadık. Kanaatimizce sözü edilen, Ebü'l-Hasen Abdülazîz b. Yahya b. Abdülaziz b. Müslim b. Meymûn el-Kinânî el-Mekkî (v. 240/854) olmalıdır. Esasen fakîh olan bu zat İmam Şâfi'î'nin (v. 204/820) öğrencisi, Mihne döneminde Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) yakın destekçisi ve İbn Küllâb'ın (v. 240/854) çağdaşıdır. Mu'tezile'ye karşı mücadele vermiştir. Halife Me'mûn'un sarayında Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ile bir münazarada bulunmuş ve O'nun halku'l-Kur'ân konusundaki görüşlerini red sadedinde el-Hayde ve'l-i'tizâr fi'r-redd 'alâ men kale bi halkı'l-Kur'ân isimli eseri yazmıştır.)

Aynı şekilde Allah'ın görülmesinin (rü'yetin) mümkün oluşu da akılla ispat edilebilir. (Yâni o da akılla bilinen mes'elelerdendir.)

Ancak bazıları, var olan her şeyin görülmesinin mümkün oluşundan hareketle bunu ispat ederken, diğer bazıları da kendi başına kaim olan her şeyin görülebileceğini temel alarak ispat yoluna gider, ki bu yol diğerine göre daha sağlıklı görünmektedir.

Allah'ın görülmesinin (ru'yetullah) mümkün oluşu, bu iki yol dışında (varlığın) kabulü ve reddi şeklindeki ayırımla da ispat edilebilir. Nitekim denir ki:

Görülmek (rü'yet) esas itibariyle var olmaya bağlı bir husustur. Temelde var olmaya bağlı olan bir hususta da, vâcib ve kadîm olan varlık, mümkin ve muhdes olan varlıktan daha önceliklidir. Bu meseleler üzerinde başka yerlerde geniş biçimde durulmuştur.

Burada ise anlatmak istediğimiz şudur:

İmamlar ve onları takip eden Ehl-i Sünnet kelâmcılarının bu konuda izlediği metodlardan birisi şudur:

Şayet Allah Teâlâ birbirinin zıddı olan iki sıfattan biri ile muttasıf değilse, diğer sıfatı taşıması gerekir. Binaenaleyh "hayat" ile muttasıf değilse (vasıflanmadığı takdirde) "ölüm" sıfatını taşımalı, "kudret" ile tavsif edilmiyorsa "acz" ile nitelenmelidir. "Sem', basar ve kelâm" sıfatlarına sahip değilse, sağırlık, körlük ve dilsizlikle vasıflanmalıdır.

Aynı şekilde, âlemden ayrı olmakla vasıflanmıyorsa, onun içinde olur. Birbirine zıt olan iki sıfattan birinin Allah'ta bulunmaması, diğerinin varlığını (isbatını) gerekli kılar. Bu (isbat edilen karşıt sıfat), yaratılmış varlıklar arasında kâmil olanların bile münezzeh olduğu bir eksiklik sıfatıdır. O halde Yaratıcı'nın bundan tenzih edilmesi çok daha önceliklidir.

Bu yol, "bunlar yaratılmış (varlığın) kendisiyle vasıflandığı kemal sıfatlarıdır, Yaratıcı ise bunlarla vasıflanmaya daha lâyıktır" görüşümüzden farklıdır. Zira bizzat kemal sıfatlarını isbat etme yolu, bunların zıtlarını reddetmek (nefyetmek) suretiyle isbat yolundan farklıdır.

Sıfatları inkâr (red) edenlerden bir grup, bu (isbat) yoluna meşhur bir itirazda bulunmuş ve insanların zihninde karışıklığa sebep olmuşlardır. Öyle ki, sıfatları isbat edenlerden pek çoğu bunun doğru olduğunu zanneder hale gelmiş ve kelâmcılardan bir kısmında görüldüğü gibi (sıfatları) isbat gayreti zayıflamıştır. Halbuki bu, Bâtınî Karmatîler ve onların Cehmiyye gibi benzerlerinin görüşüdür. Onlar demişlerdir ki:

Allah'ın, diri olmakla birlikte, sem', basar, kelâm gibi sıfatlarla muttasıf olmadığını söylemek, bunların mukabili olan sıfatları taşıdığı anlamına gelir.

Bu meselenin anlaşılması, birbirine mukabil olan şeylerin aslının ve kısımlarının açıklanmasına bağlıdır. Binaenaleyh deriz ki:

Birbirine mukabil olan iki şey, bir şeyde aynı yönden bir araya gelemez. Meselâ birbirine mukabil iki (ifadenin) aynı anda ikisinin de doğru veya ikisinin de yalan olması mümkün değildir; (bir hüküm) ancak birbirine mukabil iki taraftan biri için geçerlidir. Çünkü bunlar selb ve îcâb (olumlama ve olumsuzlama) karşıtlığıyla birbirinin mukabilidir; bu ise bir zıtlık mütekabiliyetidir. Zıtlık ise, iki önermenin, durumun özü gereği her ikisi de doğru veya her ikisi de yalan olamayacak biçimde, selb-îcâb suretiyle birbirinden farklı olmasıdır. "Zeyd hayvandır" ve "Zeyd hayvan değildir" önermeleri gibi.

Birbirine mukabil olan iki hususun, aynı anda her ikisinin de doğru veya yalan olmasının imkânsızlığının bir özelliği de, bu iki taraf arasında bir bağ bulunmaması ve iki taraftan herhangi biri bir yönüyle değişip de bu suretle her iki tarafın aynı anda doğru veya yalan hale gelmesinin imkânsız oluşudur. Zira bir varlığın bizatihi vâcib veya bizatihi mümkin olması (özelliği) bir arada bulunmaz ve bu iki özelliğin birden aynı anda varlıkta bulunmaması da söz konusu olamaz.

İmdi, "ikisi bir arada bulunmayan ve aynı anda ikisinin birden yokluğu söz konusu olmayan iki zıt husus" ayırımı esas alınırsa, -bu iki husus, bir arada bulunamayan ve aynı anda ikisinin de yokluğu söz konusu olmayan hususlar olduğu ve aralarındaki karşıtlık bir selb ve îcâb (red ve kabul) karşıtlığı olmadığı için- mezkûr iki husustan birini bırakıp diğeri hakkında kabul veya red hükmü verilemez. Bu durumda da, bir arada bulunamayan ama aynı anda ikisinin birden yokluğu da söz konusu olmayan iki vasıf veya hususun varlığı kabul edilmiş olur. Buna göre bu, dört kısmın dışında kalan bir şeydir.

Meselâ, ölüme varlık anlamı veren bir kimse, "bir şey ya diri ya da ölüdür" derse, bu sözü bu kabildendir, ilim ve bilgisizlik, sağırlık, dilsizlik vb. hususlar da bunun gibidir.

İkinci vecih: böyle bir ayırımın kısımlarının birbirinin içine girdiğinin söylenmesidir. Zira adem ve meleke (yok olma ve var olma), selb ve icâbın (red ve kabulün) kapsamına girmektedir ve sonuçta onun bir türü demektir. Mütezâyif iki husus da birbirine zıt olan şeyler kapsamındadır ve (sonuç itibariyle) bir nevi zıtlığı ifade eder.

(Mütezâyif, birbiriyle karşılıklı ilintisi bulunan ve bu ilinti her birinin konumu / vasfı için sebep teşkil eden karşıtlar anlamına gelmektedir. Babalık-oğulluk gibi.)

Şayet, (muhatap) "ben selb ve îcâbı (red ve kabulü) kastediyorum; bunlar da adem ve meleke kapsamına girmez. Bu, herhangi bir şey hakkında, taşımaya elverişli olmadığı bir hususu reddetmektir" der ve taraflardan herhangi birisinin değişime uğramasının imkânsızlığını bunun özelliklerinden birisi olarak değerlendirirse, ona şöyle denir:

Sana verilecek iki cevap vardır:

1 - Söylediğin şey, sonuç olarak reddin (selbin) iki tür olduğu anlamına gelir.

Birincisi: Bir şeyin vasıflanması mümkün olan hususun (sıfatının) reddedilmesi,

İkincisi ise: Bir şeyin vasıflanması mümkün olmayan bir hususun (sıfatın) reddedilmesidir.

Bu durumda denir ki:

Birincisi: Bir şeyin vasıflanması mümkün olan, fakat vâcib olmayan hususun reddedilmesi,

İkincisi ise: bir şeyin vasıflanması vâcib olan hususun isbat (varlığının kabul) edilmesidir. Dolayısıyla bununla kastedilen, mümteni' (imkânsız) olan hususun red ve vâcib olan hususun isbatı demektir.

Meselâ "Zeyd canlıdır" sözü vâcib olan hususun isbatı, "Zeyd taş değildir" sözü de mümteni' olan hususun reddidir. Buna göre varlık veya yokluk vasfını taşımaya elverişli mümkinler -"üçgen ya vardır ya yoktur" sözü gibi- adem ve meleke (yok veya var olma) kapsamına girer ki durum böyle değildir. Zira bu kısımda, tek bir vasıflanan varlık, birbirinin mukabili olan iki vasfı da taşımamaktadır; oysa mümkin olan bir şey ya var ya da yok olmalıdır.

Yine buna göre -Allah'ın tüm sıfatları vâcib olmakla birlikte- "O ya hayy, alîm, semi', basîr ve mütekellimdir ya da değildir" denildiğinde bu, "O ya mevcuttur ya da değildir" sözü gibi olur. Bunlar selb ve îcâb suretiyle birbirinin karşıtıdır; diğerleri de buna benzer hale gelir ki bununla da maksat hâsıl olur.

Şayet "bu sıfatları taşımasının mümkün olduğu bilinmeden bu doğru olmaz" denilirse, (denir ki):

Bu ikisi yalnızca "canlı" kelimesi gibi var olması da var olmaması da mümkün olan hususlarda müşterektirler. Allah Teâlâ'ya gelince, O'nun sıfatlarının var olduğu kabul edildiği takdirde, bunlar zorunlu olarak vâcib sıfatlardır. Dolayısıyla, akıl sahiplerinin ittifak ettiği üzere, Allah Teâlâ'nın, bu sıfatların hem var olması hem de yok olmasıyla vasıflanması mümkün değildir. Çünkü bu, Allah'ın bazen diri bazen ölü, bazen sağır bazen işitici olmasını gerektirir ki bu da O'nun eksikliklerle vasıflanmasını gerekli kılar. (Allah'ın) eksikliklerle vasıflanması ise kesinlikle reddedilir. Bu sıfatları reddeden ve Allah'ın bu eksiklik sıfatlarını taşımasının mümkün olmadığını zannederek, sıfatların reddinin bir eksiklik teşkil etmediğini söyleyen kimse açısından ise durum farklıdır.

Sıfatlara inanan kimsenin, Allah'ın bu sıfatları taşıması mümkün olmakla birlikte bunları reddetmenin bir eksiklik olmadığını ileri sürmesi muhaldir. (mümkün değildir.) Zira bunun yanlışlığı zorunlu olarak bilinmektedir.

Yine bu kimseye denilir ki:

Selb ve îcâb karşıtlığı olması için iki tarafın da (varlığı ve yokluğunun) mümkün olduğunun bilinmesini şart koşarsan:

"vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu olan) ya vardır ya yoktur; mümteni'u'l-vücûd (varlığı imkânsız olan) ya vardır ya yoktur"

diyemezsin. Çünkü burada iki taraftan birinin var olduğu, diğerinin ise var olmasının imkânsızlığı bilinmektedir.

Bir tarafın (varlığı ve yokluğunun) mümkün olduğunun bilinmesini şart koşarsan, o takdirde:

"(Allah) diridir veya değildir; O işitici ve görücüdür veya değildir" demen mümkün olur. Zira ancak nefiy mümkün ise taksim doğru olur; nefiy imkânsız (mümtenî) ise isbat (vâcib) zorunlu demektir ki bu durumda maksat hâsıl olmaktadır.

Şayet "bu (söylenenler), bu te'vilin selb ve îcâba mukabil olduğu anlamına gelmektedir ki biz de itirazda sözü geçtiği üzere bunu kabul ediyoruz. Fakat bununla kastedilen, 'Allah ya semî'dir veya değildir, ya basîrdir veya değildir; karşı taraf nefyi tercih etmektedir" denirse, cevaben denir ki:

Bu takdirde isbat edilen husus vâcib, reddedilen ise mümteni'dir. Bu sıfatlar Allah için ya vâcib ya da mümteni'dir. Mümteni' olduğunu söylemek imkânsızdır, çünkü buna dair herhangi bir delil mevcut değildir. Bilâkis denilebilir ki:

Mümteni' oluşun imkânsızlığını zorunlu olarak biliyoruz. Bunun mümteni' oluşuna, ancak sıfatların aslının iptali konusunda dayanak gösterilen şey delil getirilebilir. Bunun yanlışlığı ise bilinmektedir. O halde bu sıfatların Allah için vâcib olduğunu söylemek zorunludur.

Bilinmelidir ki:

Burada zikredilenler, Allah'ın kemal sıfatlarının isbatı konusunda başlı başına bir metod olarak görülebilir. Şöyle ki, bu sıfatlar Allah hakkında ya vâcib ya da mümteni'dir; ikinci ihtimal bâtıl olduğuna göre birincinin doğru olduğu ortaya çıkar. Zira Allah'ın, bu sıfatları taşımaya kabil iken bunlarla muttasıf olmaması, O'nun mümkin bir (varlık) olmasını gerektirir; Allah'ın mümkin olması ise imkân ve ihtimal dışıdır. Bu zikrettiklerimiz, bu yolu takip eden kelâmcılar nezdinde meşhur bir (isbat) yoludur.

2 - İkinci cevap ise şudur:

Buna göre:

"Zeyd ya akıllıdır ya değildir; ya âlimdir ya değildir; ya diridir ya değildir; ya konuşandır ya değildir vs." sözlerinde olduğu gibi kendisini taşımaya kabil olan bir şeyden bir sıfatın nefyedilmesi, selb ve îcâb karşıtlığı kapsamında değildir.

Bunun, zorunlu olarak bilinen hususlara, akıl sahiplerinin üzerinde ittifak ettiği hakikatlere ve mantık ilminde zikredilen (ilkelere) aykırı olduğu da bilinmektedir. Ayrıca bu gibi hükümlerin, birisinin doğru olması diğerinin yanlış olmasını gerekli kılacak tarzda selb ve îcâb açısından bir tenakuz teşkil ettikleri de malûmdur. Dolayısıyla ikisi aynı anda doğru veya yanlış olamazlar, işte bu çelişki (tenakuz) şartları bu hususlarda mevcuttur.

(Söylediklerinin) farklı olduğu hususunda nihaî olarak şunu diyebilirler:

"O ya görendir ya değildir' dediğimizde bu, îcâb ve selb (kabul ve red) olur; 'O ya görendir ya kördür' dediğimizde ise bu, meleke ve adem (söz konusu sıfatların varlığı ve yokluğu) olur."

Bu söyledikleri bir kelime oyunundan ibarettir (lâfzî bir safsata olmaktan öteye geçmez). Zira her ikisinde de çıkan manâ aynıdır.

Bu şekilde bunun bir tür selb ve îcâb karşıtlığı olduğu anlaşılır. Bu ise, onların selb ve îcâb karşıtlığını tanımlarken kullandıkları "iki taraftan birinin diğerine dönüşmesinin imkânsızlığı" ifadesini çürütmektedir. Zira, meselâ "körlük" lâfzının kullanımında görüldüğü gibi burada dönüşme mümkündür.

Üçüncü vecih:

Alternatifi olmayan taksim için, birbirinin mukabili olan iki şey selb ve îcâb yönünden ya birbirinden farklı olurlar ya da olmazlar ki bu durumda her ikisi de îcâb veya selb ifade eder, denilmesidir.

Bunların birincisi, birbirinin zıddı olan, birbiriyle çelişen iki hususu (nakizân) ifade eder.

İkincisi ise, bir mahallin her iki husustan da hâlî olmasının mümkün olması ya da olmamasıdır. Bunların da ilki siyah ve beyaz gibi birbirine zıt iki husustur. İkincisi ise, vücûb ve imkân, hudûs ve kıdem, kendi başına (kıyam binefsihî) veya başka bir şeyle kaim olma (kıyam bigayrih), ayrılık veya bir aradalık vs. gibi her ikisi de varlık ifade etseler bile birbirine zıt (çelişik) iki durumu (nakizân) ifade eder.

Hayat, ölüm, sağırlık, dilsizlik ve işitme gibi sıfatların, mevsûfta (birbirine zıt olan söz konusu iki sıfattan hiçbiri bulunmadığında), -siyah veya beyaz olmayan şeyin kırmızı olabildiği gibi- (mevsûfun) bu ikisi arasında üçüncü bir sıfata sahip olabileceği vasıflardan olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla mevsûf söz konusu sıfatlardan birini muhakkak taşımalıdır; birisi yok ise diğerinin varlığı sabit olur.

Dördüncü vecih:

Hayat, ilim, kudret, kelâm vb. ile vasıflanmaya elverişli olmayan varlık, bu sıfatlan taşıması mümkün olup da kendisinde bunların herhangi biri bulunmayan varlıktan daha eksiklidir. Bu sebeple taş ve benzeri şeyler, kör olan canlı varlıktan daha eksiklidir.

Şu halde, Allah Teâlâ bu sıfatları taşımaya elverişli iken kendisinden bu sıfatların nefyedilmesinden münezzeh ise, bu sıfatları taşımasının imkânsız oluşunun reddedilmesi çok daha elzem ve önceliklidir. Zira, O'nun bu sıfatları taşımaya elverişli olduğunun kabulü halinde, birbirinin mukabili olan hususların O'ndan nefyedilmesi imkânsızdır. Allah'ın eksiklik sıfatlarıyla vasıflanması da mümkün değildir. Buna binaen O'nun kemal sıfatlarıyla vasıflanması vâcib olur.

Allah'ın bu sıfatları taşımaya elverişli olmadığının kabulü halinde ise, O ne kemal sıfatlarıyla ne de eksiklik sıfatlarıyla vasıflanabilir. Bu ise diğerinden daha ziyade imkânsızlık ifade eder. Dolayısıyla Allah'ın bu sıfatlarla vasıflanmasının mümkün olduğu ve bu sıfatların O'nun için vâcib olduğu hususu kesinlik kazanır. Zaten anlatılmak istenen de budur ve bu gayet isabetli bir hükümdür.

Beşinci vecih şöyle denilmesidir:

Siz adem ve meleke karşıtlığını, "var olmak" la vasıflanması mümkün olan hususlarla ilgili gördünüz. Mümkün olma ile görünür âlemdeki imkânı (imkân-ı haricî) -ki bu, bir şeyin görünür âlemde var oluşunun bilinmesi demektir- kastediyorsanız, bu iki yönden yanlıştır:

Birincisi: bu takdirde cansız varlıkların "ne diri ne de ölü", "ne konuşan ne de konuşmayan" olmakla vasıflanması gerekir ki, sizin görüşünüz budur. -Maamâfih bu tamamen dil ile alâkalı bir husustur.- Eğer öyle değilse, bu cansız varlıkları ölüm ve konuşmamakla nitelemiş olursunuz ki Kur'ân da bunu ifade etmektedir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah'ı bırakıp da taptıkları (putlar), hiçbir şey yaratamazlar. Çünkü onlar kendileri yaratılmışlardır. Onlar diriler değil ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler." (Nahl 16/20-21).

Bu âyetler "putlar" hakkındadır. Bunlar ise cansız varlıklardandır (cemadâttandırlar) ve ölü olmakla nitelenmişlerdir.

Nitekim Araplar da: yeryüzünü ölüler ve diriler olmak üzere iki kısma ayırırlar.

Dilciler, Ölümün, diri olmanın zıddı olduğunu söylemişlerdir.

Nitekim denir ki:

"Ölüleri satın al, fakat dirileri satın alma"; yani tarlaları ve evleri al, fakat köle ve hayvanları alma.

Yine demişlerdir ki:

(الموت ما لا روح فيه)

Ölüler, canı olmayan şeylerdir".

Şayet, toprağın ihya ve imar edilmesi anlamındaki "hayat" a bağlı olarak bunlara "ölü" denmiştir, denirse şu cevap verilir:

Bu, hayatın, canlı varlıkların hayatından daha geniş bir anlamı olmasını ve ekilip biçilmeye ve imar edilmeye elverişli olması halinde cansız varlıkların da hayat ile vasıflanmasını gerektirir.

Dilsizlik de konuşmanın zıddıdır.

Araplar, " kapta ses çıkarmayan katılaşmış, kesilmiş süt" anlamında

(لبن أخرس)

"dilsiz süt",

"gök gürlemesi, şimşek çakması olmayan" anlamında

(سحابة خرساء)

"dilsiz bulut",

"gönderde sesi sedası duyulmayan sancak" anlamında

(علم أخرس)

"dilsiz bayrak" derler.

Aynı şekilde

(كتيبة خرساء)

"dilsiz bölük" denir ve Ebû Ubeyde'nin belirttiği gibi, bununla zırhlarının çokluğu sebebiyle sesi duyulmayan ordu kastedilir.

(Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî (110-208 veya 210 / 728-823 veya 825); Yahudi bir aileye mensup, Teym kabilesinin azadlılarından bîr dil ve nahiv âlimidir. Hâricîler'in Sufriyye fırkasına mensuptur. Câhız, O'nun tüm ilimlere hakkıyla vâkıf olduğunu ifade eder.)

Sessizlik ve sükût ise dilsiz olmaktan farklıdır. Konuşma yetisine sahip kimse konuşmadığı zaman sessizlik ve sükût ile vasıflanır. Bundan farklı olarak dilsizlik ise konuşmaktan âciz olmaktır.

Maamâfih Araplar:

(مَا لَهُ صَامِتٌ وَلاَ نَاطِقٌ)

"Onun ne susanı (sâmit), ne konuşanı (nâtık) vardır" derler.

"Susan", altın ve gümüş, "konuşan" ise deve ve koyun anlamındadır. Nitekim süt için "sâmit" denildiğinde kesilmiş süt kastedilir. (Kelime olarak "konuşmayan, sessiz" anlamına gelen) "samût" ise sesi duyulmayan zırh demektir.

Konuşmayan ve tabiatı gereği konuşması imkân dahilinde bulunmayan hayvana:

(دابة عجماء وخرساء)

"dilsiz hayvan " denir.

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in:

"Hayvan(ın sebep olduğu mağduriyet) hederdir." sözü de bu kabildendir.

(Sahibi tarafından bağlanan veya bir yere kapatılan hayvanın, kurtulup bir zarara, yaralanma veya ölüme sebebiyet vermesi halinde hayvan sahibinin diyetle yükümlü olmadığını ifade eden hadîsin tam metni şu şekildedir:

"Hayvan (ın sebep olduğu mağduriyet) hederdir. Maden (in sebep olduğu mağduriyet) hederdir. Defineye humus (beşte bir nispetinde zekât) vardır." Bk. Buhârî, "Zekât", 66; "Şirb", 3, "Diyât", 28, 39; Müslim, "Hudûd", 45; Muvatta', "Zekât", 9; Tirmizî, "Zekât", 16; "Ahkâm", 37; Ebû Dâvûd, "imaret", 40; Nesâ'i, "Zekât", 28; İbn Mâce, "Diyât", 27.)

"Körlük" için de benzer kullanımlar söz konusudur. Araplar, dalga taşıdığı çer çöp ve cürufu kenara attığı zaman:

(عَمَى الْـمَوْجُ)

"dalga köreldi" derler.

(الاعميان)

"iki kör" ise sel ve kudurmuş deve anlamına gelir.

(Sözlüklerde, sel ve kudurmuş deve ya da sel ve yangın için "iki kör" tabiri kullanılmaktadır. Bunların, kontrol edilemez ve ne yapacakları kestirilemez olmaları yönüyle nereye gittiğini bilmeyen köre benzetildiği ifade edilmektedir.)

Bir durum karmaşık, anlaşılmaz hale geldiğinde "vaziyet körl**eş**ti" denir.

Allah Teâlâ'nın:

((فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنبَاء يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءلُونَ))

"**İş**te o gün onlara bütün haberler körl**eş**mi**ş**tir (delilleri tükenmiş, söyleyecek sözleri kalmamıştır); onlar birbirlerine de soramayacaklardır." (Kasas 28/66) kavli de bu kabildendir.

Bu örneklerden bir kısmı için, -meselâ ses gibi- varlığın taşıması mümkün olan bir sıfatın yokluğunu ifade ettiği söylenebilir; ama (bunlar arasında) "putların ölü olması" gibi varlığın vasıflanması söz konusu olmayan sıfatlar da vardır.

İkincisi: Cansızların (Cemadâtın) da bu sıfatlarla vasıflanması mümkündür.

Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın asasını, ipleri ve asaları yutan bir yılan haline getirmesinde olduğu gibi, cansız varlıklarda canlılık yaratmaya kadirdir. Adetullah açısından bu mümkün olduğuna göre, tevatür yoluyla da bilinen hususlardan biri haline gelir. Siz de pek çok yerde bunu kabul etmektesiniz. Cansız varlıkların (Cemadâtın) hayat ve hayata bağlı hususlarla vasıflanması mümkün ise, tüm varlıkların da bunlarla vasıflanmasının mümkün olduğu ortaya çıkar. Şu halde, mümkün olma ile zihnî imkânı -yani imkânsız oluşuna dair bir bilginin bulunmamasını- kastetseniz bile, Yaratıcı hakkında bu evleviyetle mümkündür. Allah Teâlâ hakkında bu geçerlidir, çünkü O'nun sem', basar ve kelâm ile vasıflanmasının imkânsız oluşu hakkında bir bilgi söz konusu değildir.

Altıncı vecih şöyle denilmesidir:

Diyelim ki dış âlemdeki imkânın (imkân-ı haricî) bilinmesi gereklidir. Bir şeyin bir vasfı taşımasının mümkün olması, bazen bu vasfın o şeyde bulunması, bazen o şeyin bir benzerinde bulunması, bazen de kendisinin bu vasfı taşıması ondan daha öncelikli olan bir başka şeyde bulunmasıyla bilinir.

Hayat, ilim, kudret, sem', basar ve kelâmın, yaratılmış varlıklarda bulunduğu ve bunlar için mümkün olduğu da bilinmektedir. Allah'ın bu vasıfları taşımasının mümkün olması ise daha elzem ve önceliklidir, zira bunlar kemal sıfatlarıdır. Allah bu sıfatlarla vasıflanmaya elverişlidir. Bunların zıtlarıyla vasıflanması sebebiyle bu sıfatları taşımasa bile, bu sıfatlar Allah hakkında mümkün sıfatlar konumundadır. (Ayrıca bu sıfatlar Allah hakkında mümkün olduklarına göre onlarla muttasıf değilse, zıtlarıyla muttasıf olur.)

Yedinci vecih şöyle denilmesidir:

İster kör, sağır ve dilsiz olarak isimlendirilsin ve ister isimlendirilmesin, yalnızca bu sıfatları nefyetmek (selbetmek) Allah'ın zâtı için bir eksikliktir. Bu zorunlu olarak bilinen bir husustur.

Zira birisi işiten, gören, konuşan, diğeri ise böyle olmayan iki varlık farz ettiğimizde, bunların birincisi ikincisinden daha kâmil ve eksiksiz olacaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ bu sıfatlara sahip olmayan şeylere tapanları kınamış ve İbrahim'in (a.s.) dilinden buyurmuştur ki:

"Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?" (Meryem 19/42).

Yine İbrahim -aleyhisselâm- kıssasında:

"Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa! dedi" (Enbiyâ 21/63);

"İbrahim: Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı? Şöyle cevap verdiler: Hayır, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk. İbrahim dedi ki: İyi ama, ister sizin, ister önceki atalarınızın, neye taptığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü? iyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)" (Şuarâ 26/72-77) buyurmuştur.

Musa -aleyhisselâm- kıssasında buzağı hakkında da şöyle buyurmaktadır:

"Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor. Onu (ilah olarak) benimsediler ve zalimler oldular." (A'râf 7/148).

Yine Allah Teâlâ:

"Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?" (Nahl 16/76)

Buyurarak, dilsiz ve âciz olan kimse ile; adaleti emreden ve doğru yolda yürüyen kimseyi birbiriyle mukayese etmektedir. (karşılaştırma yapmaktadır.)

ŞERİAT -ŞER'- VE KADERE İMAN BAHSİ

İBADETLERDE TEVHİD

İbadetlerde Tevhid

Giriş

İkinci esasa gelince -ki bu, şer' (dini emir) ve kadere toptan imanı da içine alan ibadetlerde tevhîddir- bu konuda şunları söyleriz:

Allah'ın yaratma ve emrine iman etmek gereklidir.

Binaenaleyh, Allah'ın her şeyin yaratıcısı, Rabbi ve Meliki (hakimi) olduğuna, her şeye kadir olduğuna, O'nun dilediği her şeyin olup dilemediklerinin ise olmayacağına, kuvvet ve kudretin ancak O'na ait olduğuna, olacak şeyleri vukuundan önce bildiğine, her şeyi kader olarak takdir edip, dilediği şekilde yazdığına iman etmek vaciptir.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Bilmez misin ki, Allah, yerde ve gökte ne varsa bilir. Bu, bir kitapta (levh-i mahfuzda) mevcuttur. Bu (eşya ve olayların bilgisine sahip olmak) Allah için çok kolaydır." (Hacc 22/70),

Bir sahîh hadîste de Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-:

"Allah, yaratılmışların kaderini gökleri ve yeri yaratmadan elli bin yıl önce, Arşı su üstünde iken takdir eylemiştir." buyurmuşlardır. (Müslim, "Kader", 16; Tirmizî, "Kader", 18; Ahmed b. Hanbel, II, 169.)

Allah'ın Ne Öncekilerden, Ne Sonrakilerden Din Olarak Başkasını Kabul Etmeyeceği Din İslâm Dinidir

Allah'ın, ortak koşulmaksızın yalnızca kendisine ibadet edilmesini emrettiğine de iman etmek gerekir.

Nitekim O, cinleri ve insanları kendisine ibadet etmeleri için yaratmış, bu sebeple peygamberler gönderip (onlar vasıtasıyla) kitaplar indirmiştir.

(Şunu da bilelim ki:)

O'na ibadet etmek, O'na tam manâsıyla boyun eğme ve O'nu (tam manâsıyla) sevmeyi de zımnında (içerisinde) barındırır; bu ise O'na (Hz. Peygamber'e) tam olarak itaati içine alır. (en mükemmel şekilde itaat etmeyi gerektirir.)

Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur " (Nisa 4/80);

"Biz her peygamberi -Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik " (Nisa 4/68);

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın" (Âl-i İmrân 3/31);

"Senden Önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! Rahmân'dan başka tapılacak (kulluk yapıp, ibadet edilecek) ilahlar (edinin diye) emretmiş miyiz? " (Zuhruf 43/45);

"Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: 'Benden başka ibadete layık ilâh yoktur; şu halde bana kulluk edin diye vahyetmiş olmayalım" (Enbiyâ 21/25);

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve isa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din / teşri (kanun) kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak/şirk koşanlara (müşriklere) ağır geldi." (Şûra 42/13);

"Ey Rasuller! Temiz olan şeylerden yeyin; güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim. Şüphesiz bu (insanlar) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbiniz'im. Öyle ise benden sakının (denildi)" (Mü'minûn 23/51-52).

Yüce Allah âyette resullere, dini ayakta tutmalarını ve onda ayrılığa / tefrikaya düşmemelerini emrediyor. İşte bu sebebledir ki Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sahih rivayetle nakledilen hadîste şöyle buyuruyor:

"Biz peygamberler topluluğunun dini birdir. Nebiler baba bir anaları ayrı kardeşlerdir. Meryem'in oğluna insanların en yakını benim; zira benimle O'nun arasında başka peygamber yoktur." (Buhâri", "Enbiyâ", 48; Ahmed b. Hanbel, II, 406, 437.)

Bu din, Allah'ın ne öncekilerden ne de sonrakilerden, din olarak başkasını kabul etmediği İslâm Dini'dir.

Zira tüm peygamberler İslâm Dini üzeredir.

Allah Teâlâ, Nuh -aleyhisselâm- hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Onlara Nuh'un haberini oku: Hani O kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra

işiniz başınıza dert olmasın. Bundan sonra (vereceğiniz) hükmü, bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin. Eğer yüz çeviriyorsanız, zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir ve bana Müslümanlar'dan olmam emrolundu. " (Yûnus 10/71-72);

İbrahim -aleyhisselâm- hakkında da şöyle buyurmaktadır:

"Nefsini küçük düşürenden başkası İbrahim'in milletinden (dininden) yüzçevirmez. Andolsun ki gerçekte biz onu (İbrahim'i) dünyada (resul olarak) seçtik. O ahiret gününde de salihlerden (kazananlardan) olacaktır.

Hani Rabbi ona (İbrahim'e): "teslim ol (kalb ve amellerinle bana boyun eğ)" deyince o: "Ben Alemlerin Rabbine teslim oldum (kalb ve hareketlerimle boyun eğdim)" demişti.

İbrahim oğullarına da (İslam'ı defalarca) tavsiye etmişti. Yakub da (oğullarına defalarca tavsiye etmişti). (Onlara şöyle vasiyet etmişlerdi): "Ey oğullarım! Allah size (kendisine bağlanıp uymanız için) tek bir din seçti. (Bu sebeple) sizler ancak müslümanlar olarak ölünüz." (Bakara 2/130-132);

Musa -aleyhisselâm- hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Musa dedi ki: Ey kavmim! Eğer Allah'a inandıysanız ve O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın" (Yûnus 10/84);

İsa'nın havarileri hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Hani havarilere: 'Bana ve rasulüme iman edin' diye ilham etmiştim. Onlar (da) 'İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olduğumuza sen de şahit ol' demişlerdi." (Mâide 5/111);

Daha önce geçmiş peygamberler hakkında:

Teslim (Müslüman) olmuş peygamberler, yahudilere onunla -Tevrat'la- hükmederlerdi. (Mâide 5/44) buyurmuş ve Belkıs'ın da:

"Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum." (Neml 27/44) dediğini belirtmiştir.

Müslüman olmanın zımnında, yalnızca Allah'a teslim olmak vardır. (İslâm dini sadece Allah'a teslim olmayı içerir.)

Hem Allah'a hem de O'ndan bir başkasına teslim olan kimse müşriktir.

O'na teslim olmayan kimse ise O'na ibadet hususunda tekebbür göstermiş (kibirlenip ibadetten yüz çevirmiş) tir.

O'na ortak/şirk koşan ve ibadeti hususunda tekebbür gösteren (kibirlenip ibadetten yüz çeviren) kimse kâfirdir.

Yalnızca O'na teslim olmak, yalnızca O'na ibadet ve itaat etmeyi de içinde barındırır.

İşte Allah'ın başka bir dini kabul etmediği İslâm Dini budur.

Teslim olup müslüman olma, Allah'ın emrettiği her şeyi emrettiği zaman zarfında / diliminde yapmak suretiyle (emrettiği şekilde) itaat etmekle gerçekleşir.

Dolayısıyla Allah önceleri Mescid-i Aksâ'yı kıble edinmeyi emretmişse, (Mescid-i Aksâ yönelmek), daha sonra ise Kabe'yi kıble edinmemizi buyurmuşsa, (Kabe'ye yönelmek İslâm'dır.) Bu her (iki emir de) iki fiil de Allah'ın emrettiği zaman zarfında (dönemde) İslâm'a dahildir.

Binaenaleyh din; her iki fiilde de Allah'a itaat ve ibadet etmektir. fiilin / davranışın şeklî bir unsuru farklı olsa da -ki bu namaz kılınan yöndür- (yâni namaz kılanın yönü değişmiştir.)

Aynı şekilde, peygamberlerin şeriat, yol, yön ve ibadet şekilleri değişse de bu, dinin tek olmasına engel değildir (bütün peygamberlerin dini birdir). Kaldı ki, bu (değişiklik) tek bir peygamberin şeriati içinde de mümkündür. (ama peygamberin dini aynı din olarak devam etmektedir.)

Allah Teâlâ, peygamberlerin ilkinin sonuncusunu müjdelemesini ve ona iman etmesini, sonuncusunun da ilkini tasdik edip ona iman etmesini onların dininin bir parçası kılmıştır.

Allah Teâlâ, buyurmuştur ki:

"Allah nebilerden şöyle bir misak (yeminle destekleyerek verdikleri söz) almıştı: "Size, ne kadar kitap ve hikmet versem de, ardınızdan size verdiğimi tasdik edici bir rasul geldiği zaman ona iman edin ve yardımınızla destekleyin. (Allah) dedi ki: "Bunu ikrar edip kabul ettiniz mi?" (Nebiler) dediler ki: "İkrar (kabul) ettik." (Allah) dedi ki: "(Kabul ettiğinize dair birbirinize) şahit olun. Ben de sizinle beraber şahid olanlardanım." (Al-i İmrân 3/81).

İbn-i Abbâs (r.a.) da:

"Allah hiçbir peygamber göndermemiştir ki, ondan, o hayatta iken Hz. Muhammed'i gönderirse O'na iman edip yardımda bulunacağına dair söz almış olmasın." demiştir. (Müslim, "İmân", 80; Nesa'î, "Bey'at", 32; Tirmizi, "Zühd", 39.)

Allah, bu peygambere, kendileri hayatta iken Hz. Muhammed'i gönderirse O'na iman edip yardımda bulunacaklarına dair ümmetinden söz almasını da emretmiştir. Allah Teâlâ:

"Sana da kitabı (Kur'ân'ı), daha önce gelen kitabı doğrulayıcı ve ona şahit olarak hakla indirdik. Onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet! Sana hak geldikten sonra onların hevalarına/arzularına uyma! (Ey ümmetler!) Sizden her birinize bir şeriat ve bir yol kıldık." (Mâide 5/48) buyurarak bu peygamberlere imanı birbirine bağlı kılmıştır.

Bunların birine iman edip diğerini inkâr ettiğini söyleyen kimse kâfir olur. Zira Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip 'Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız' diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçekten kâfirler bunlardır." (Nisa 4/150-151);

"... Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık, kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir." (Bakara 2/85).

(Görüldüğü gibi âyette Yüce Allah, imanı bir bütün olarak ele almış ve Kur'an'ın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanı kâfir saymıştır.)

Bize hitaben:

"Biz Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk, deyin. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir" (Bakara 2/136-137) buyurarak;

"Bunların tamamına iman ettik ve onlara teslim olduk" dememizi emretmiştir.

Her Dinin Mensubuna "Müslüman" Denir mi?

Kime, Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'in mesajı (risaleti) ulaştığı halde onun getirdiklerine inanmazsa, o ne müslüman ne de mümin olur. Aksine müslüman veya mümin olduğunu zannetse bile kâfirdir.

Nitekim rivayet edilir ki, Allah Teâlâ:

"Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır." (Al-i İmrân 3/85) âyetini indirdiğinde Yahudi ve Hristiyanlar:

"Öyleyse biz müslümanız" demişler, bunun üzerine Allah:

"Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." (Âl-i imrân 3/97) âyetini inzal etmiştir. Bunun üzerine onlar (Yahudilerle Hıristiyanlar):

"Biz haccetmeyiz" deyince Allah Teâlâ (bu tutumlarına karşı):

"Kim inkâr ederse, (bilsin ki) doğrusu Allah alemlerden müstağnidir." (Âl-i imrân 3/97) buyurmuştur.

Böylece Allah'a teslimiyet, O'nun kulları üzerindeki hakkı olan Kabe'ye haccı (gibi emirlerini) kabul etmeden gerçekleşmiş olmaz.

Nitekim Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- de:

"İslâm beş husus üzerine bina edilmiştir:

- "Lâ ilâhe İllallah Muhammedu'r Rasûlullah'a" -Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna- şehadet etmek,

- Namaz kılmak,

- Zekât vermek,

- Ramazan orucunu tutmak ve

- Kabe'yi / Beyt'i haccetmek" buyurmuştur. (Buhârî, "İmân", 1, 2; "Tefsîru sûre 2", 30; Müslim, "İmân", 19, 22; Tirmizf, "İmân", 3; Nesâ'î, "İmân", 13.)

Buna binaen, Hz. Peygamber Arafat'ta vakfeye durduğu sırada Allah Teâlâ:

"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Size din olarak İslam'dan razı oldum." (Mâide 5/3) âyetini inzal etmiştir.

İnsanlar, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın ümmetlerine mensup geçmiş kimselerin durumu hakkında ihtilâf etmişlerdir:

Onlar müslüman mıdır, yoksa değil midir?

Bu lâfzı bir ihtilâftır.

Zira, Allah Teâlâ'nın kendisiyle Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderdiği ve Kur'ân şeriatini tezammun eden (içeren) "özel" İslâm'a sadece Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmeti mensuptur. Günümüzde İslâm (kayda tâbi tutulmadan) mutlak olarak kullanıldığında bunu içine alır. ("İslâm" denildiğinde bu İslâm anlaşılır.)

Allah'ın peygamber gönderdiği her şeriatı kapsamına alan "genel" İslâm'a gelince, bu, peygamberlerden herhangi birine tâbi olan her ümmetin teslimiyetine şamildir. (her ümmetin İslâm'ını ihtiva eder.)

Bütün Nebilerin, Rasullerin Kendisiyle Gönderildiği Esas

Mutlak olarak (Hiç şüphesiz) İslâm'ın baş unsuru / temeli:

"Allah'tan başka ibadete layık ilâh bulunmadığına" şehadet etmektir."; ve tüm peygamberler bununla, bu esas üzere gönderilmiştir.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Andolsun ki biz, 'Allah'a kulluk/ibadet edin ve Tâğut'tan sakının' diye (emretmeleri için) her ümmete bir rasul gönderdik." (Nahl 16/36);

"Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: 'Benden başka ibadete layık ilâh yoktur; şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım." (Enbiyâ 21/25);

İbrahim -aleyhisselâm- hakkında:

"Hani İbrahim babasına ve kendi kavmine demişti ki: Hiç tartışmasız ben, sizin tapmakta olduklarınızdan (ibadet ettiklerinizden) uzağım."

"(Ancak) Beni yaratan başka. İşte O beni hidayete (doğru yola) yöneltip-iletecektir."

"Ve bunu (bu tevhid inancını) onun ardında (kendi soyunda) kalıcı bir kelime olarak kılıp bıraktı ki belki (Allah'a) dönerler diye." (Zuhruf 43/26-28);

Yine O'nun ağzından:

"İyi ama, ister sizin, ister Önceki atalarınızın; neye taptığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü? iyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)" (Şuarâ 26/75-77);

"İbrahim'de ve O'nunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine:

"Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan (ibadet ettiklerinizden) uzağız (beriyiz). Sizi inkar ediyoruz. Yalnız Allah'a iman edinceye kadar bizimle, sizin aranızda ebedî düşmanlık ve öfke belirmiştir. Yalnız İbrahim babasına:

"Andolsun ki senin için bağışlanma dileyeceğim. Ancak, Allah'tan sana gelecek -herhangi- bir-şeyi önleme gücüne malik değilim" demesi (bundan) müstesnaydı.. (İbrahim ve beraberinde olanlar): Rabbimiz, sana güvendik, sana yöneldik ve sanadır dönüş." (Mümtehine 60/4) ve

"Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! Rahmân'dan başka tapılacak (kulluk yapıp, ibadet edilecek) ilahlar (edinin diye) emretmiş miyiz?" (Zuhruf 43/45) buyurmuştur.

Yine Allah Teâlâ Nuh, Hud, Salih ve diğer resullerinin kavimlerine:

"Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka kulluk edilmeye layık bir ilahınız yoktur" dediklerini ifade etmiştir. (A'râf 7/59, 65, 73, 85; Hûd 11/50, 61, 84)

Ashab-ı kehf hakkında:

"... hakikaten onlar, Rableri'ne inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık. Onların kalplerini metîn kıldık. O yiğitler (o yerin hükümdarı karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbi'dir. Biz, O'ndan başkasına ilah demeyiz. Yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz. Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka ilahlar edindiler. Bari bu ilahlar konusunda açık bir delil getirseler. (Ne mümkün!) Öyle ise Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi var mı?" (Kehf 18/13-15) buyurmuştur.

Şirk'in Aslı ve Çeşitleri:

Allah Teâlâ:

"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar." (Nisa 4/48) buyurarak, bunu Kitab'ında iki ayrı yerde zikretmiştir.

Allah Teâlâ Kitab'ında (Kur'an'da), melekleri O'na ortak koşmayı, peygamberleri ortak koşmayı, yıldızları ortak koşmayı, putları ortak koşmayı anlatarak - ki şirkin aslı, şeytanı Allah'a ortak koşmaktır-, Hristiyanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar da) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i (İsa) rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilâha kulluk/ibadet etmeleri emrolundu. O'ndan

başka ibadete layık ilah yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden münezzehtir/uzaktır." (Tevbe 9/31);

"Hani Allah: "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, "Allah'ı bırakıp beni ve anamı iki ilah edinin" diye söyledin?" dediğinde o dedi ki: "Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan birşeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer böyle söylemişsem, sen onu bilirsin. Sen, benim nefsimde olanları bilirsin. Ben ise senin nefsindekileri bilemem. Muhakkak ki sen, gaybleri en iyi bilensin."

"Ben onlara, senin bana emrettiğinden başka birşey söylemedim. (Sadece şunu dedim) : "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk/ibadet edin!." Ve ben, onların arasında bulunduğum müddetçe onlara şahid idim. Fakat sen beni vefat ettirince, onlar üzerine sen gözetleyici oldun. Sen, herşeye şahidsin." (Mâide 5/116-117);

"Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve nübüvvet verdiği insanoğlunun: "Allah'ı bırakıp da bana kul olun" demesi düşünülemez. Fakat kitabı öğrettiğinize ve okuduğunuza göre: "Rabbaniler (Rabb'e hâlis kullar) olun" der.

(Hiçbir rasul) melekleri ve nebileri rabler edinmenizi size emretmez. Sizler müslüman olduktan sonra, kafir olmanızı mı emredecek(ler)?" (Âl-i İmrân 3/79-80)

Bu suretle (görüldüğü gibi) Allah Teâlâ, (hahamları, rahipleri) melekleri ve nebileri / peygamberleri rabb edinmenin küfür olduğunu beyan etmiştir.

Şurası bilinen bir vakıadır ki:

Yaratılmışlardan hiçbiri, peygamberlerin, âlimlerin / hahamların, rahiplerin ve Meryem'in oğlu İsa'nın, göklerin ve yerin yaratılması konusunda Allah'a ortak olduğunu iddia etmemiştir; hattâ hiç kimse, âlemin, sıfatları ve fiilleri bakımından birbirine denk iki yaratıcısı olduğu iddiasında bulunmamıştır.

Yine hiçbir âdemoğlu, tüm sıfatlarıyla Allah'a eşit olan bir ilâhın varlığını isbat etmemiştir.

Allah'a şirk koşanların/müşriklerin tamamı; Allah'ın ortağının kendisine denk olmadığını, hattâ ister hükümdar, ister nebî, ister yıldız ve isterse put olsun, bu ortağın Allah'ın hükmü altında olduğunu kabul etmişlerdir.

Nitekim müşrik Araplar telbiyelerinde:

"Buyur, senin kendi hükmün altında olandan başka ortağın yoktur; ona ve onun sahip olduklarına sen hükmedersin" demekteydiler.

Resûlullah ise tevhidi seslendirerek:

"lebbeyk Allâhümme lebbeyk, lebbeyk lâ şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülke lâ şerike leke" = "Buyur Allahım, emret; senin ortağın yoktur; buyur; hamd, nimet ve hükümranlık sana mahsustur; senin ortağın yoktur" buyurmuştur.

(Telbiye, kelime anlamı itibariyle "(çağrıya, isteğe, davete) karşılık verme, boyun eğme, itaat etme" demektir. Istılahta ise "hacda, "lebbeyk Allâhümme lebbeyk, lebbeyk lâ şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülke lâ şerike leke" diyerek ilâhî çağrıya icabette bulunmak" anlamında kullanılır.)

Mezhepler tarihi (din ve mezheblerle felsefi ekollerin görüşlerini içeren "Makalât" isimli eserlerin) müellifleri, gelmiş geçmiş dinî cemaat, inanç, görüş ve din mensuplarının görüşlerini zikretmişler;

Fakat hiç kimsenin (müşrikin), tüm yaratıkların yaratılışında Allah'a ortaklık eden bir ortağın, veya tüm sıfatlarında O'na benzer/denk olan bir varlığın varlığını isbat ettiğini nakletmemiş (mevcudiyetinden bahsetmemişler) dir.

Bu konuda naklettikleri en aşırı görüş, "nur" ve "zulmet" şeklinde iki aslın varlığını öne süren ve nurun iyiliği, zulmetin ise kötülüğü yarattığını söyleyen Seneviyye'nin (düalistler) görüşüdür.

Bunların zulmet/karanlık hakkında iki farklı görüşe sahip olduklarını söylemişlerdir:

- Birincisi, zulmetin muhdes (yaratılmış) olduğudur ki bu durumda o, Allah'ın yarattığı varlıklardan olur.

- İkincisi, onun kadîm olduğu, fakat sadece kötülüğü işlediği görüşüdür. Bu durumda da, zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından nurdan eksik olur.

Nitekim Allah Teâlâ,müşriklerin,kendisinin Kitab'ında beyan ettiği yaratıkların yaratıcısı olduğunu kabul/ikrar ettiklerini haber vermiştir.

Buyurmuştur ki:

"Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette 'Allah'tır' derler. De ki: Öyleyse bana söyler misiniz. Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun

bu rahmetini önleyebilirler mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar." (Zümer 39/38);

"(Resulüm!) de ki: Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? 'Allah'a aittir' diyecekler. Öyle ise siz hiç düşünüp taşınmaz mısınız, de.

Yedi kat göklerin Rabbi, azametli Arş'ın Rabbi kimdir, diye sor. '(Bunlar da) Allah'ındır' diyecekler. Şu halde siz Allah'tan korkmaz mısınız, de.

Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir, diye sor. '(Bunların hepsi) Allah'ındır' diyecekler. Öyle ise nasıl olup da büyüye kapılıyorsunuz, de.

Doğrusu biz onlara gerçeği getirdik; onlar ise hakikaten yalancılardır. Allah evlât edinmemiştir; O'nunla beraber ibadete layık hiçbir ilah da yoktur. Aksi takdirde her ilah kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah, onların (müşriklerin) yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir." (Mü'minûn 23/84-91);

"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler" (Yûsuf 12/106).

İşte bu ve benzeri âyetlerle (örneklerle), "tevhîd" in manâsı / amacı hususunda ortaya çıkan yanlışlıklar (düşülen hatalar) görülür.

Tevhidin Manâsı ve Amacı Konusunda Ortaya Çıkan Yanlışlıklar ve Düşülen Hatalar:

Kelâm ve felsefe, nazar kitaplarında tevhîdden bahseden kelâmcıların tamamının gayesi, tevhidi üç kısma ayırmaktır.

Buna binaen derler ki:

1 - Allah zâtı itibariyle birdir / tektir, kısımları yoktur (bölünme kabul etmez.);

2 - Sıfatları itibariyle birdir / tektir, benzeri yoktur;

3 - Fiilleri itibariyle birdir / tektir, ortağı yoktur.

Bu üç kısımdan, onlar nezdinde en meşhur olanı üçüncüsü, yani fiilde tevhîd (Rububiyyet Tevhidi) dir. Bu da âlemin yaratıcısının tek olması anlamına gelir. Onlar bu konuda temânu' delili ve benzeri deliller getirirler.

("Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti." (Enbiyâ 21/22) âyetinden hareketle ortaya konulan Allah'ın birliğine dair delildir. Delil kısaca şu şekilde ifade edilir: Alemde iki yaratıcı bulunması durumunda, birbirine zıt hususları irade ettiklerinde bunlar arasında bir irade çatışması ortaya çıkar. Her ikisinin de irade ettiği hususun aynı anda gerçekleşmesi, -birbirine zıt olan hususlar bir arada bulunamayacağı için- imkânsızdır. Birisinin diğerine boyun eğmesi onun âciz olduğu veya iradesinin başkasına tâbi olduğu anlamına gelir. Yaratıcı için böyle bir durum düşünülemeyeceğinden, Yaratıcı'nın bir ve tek olduğu sabit olur.)

Arzulanan tevhidin bu olduğunu zannederler ve "lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ibadete layık ilâh yoktur)" sözünün de bu anlama geldiğini zannederek "ilâhlığın / uluhiyyetin" anlamını "yaratma kudreti (yoktan yaratmaya güç yetirme)" olarak görürler.

Oysa, Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'in peygamber olarak kendilerine gönderildiği müşrik Araplar'ın bu konuda O'na muhalefet etmedikleri, bilâkis Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, hattâ kaderi kabul ettikleri, ancak buna (bu hususta onlardan farklı düşünmemelerine) rağmen müşrik oldukları bilinmektedir.

Dünyada bu şirkin hakikati/aslı konusunda kimsenin ihtilâf/muhalefet etmediği ortaya çıkmıştır.

Ancak son söz olarak denilebilir ki:

İnsanlar arasında Kaderiyye ve benzerleri gibi, varlıkların bazılarını Allah'tan başkasının yarattığı görüşünde olanlar vardır. Maamâfih bunlar, insanların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu söyleseler de, Allah'ın, kulların ve onların kudretlerinin yaratıcısı olduğunu kabul ederler.

Benzer şekilde, felsefeciler, naturalistler / tabiatçılar ve müneccimler / nücûm ehli, bazı yaratılmışları bazı şeylerin yaratıcısı sayarlar. Bunlar, Yaratıcı'nın varlığını kabul etmekle, söz konusu failleri yaratılmış ve var edilmiş (sonradan meydana getirilmiş) olarak görürler, "Bunlar Yaratıcı'dan müstağnidir; yaratma konusunda O'na ortaktır" demezler. Firavun'un ortaya koyduğu görüş gibi, Yaratıcıyı inkâr eden ise, Yaratıcı'yı yok sayan kâfirin ta kendisidir. (O, münkirdir ve yaratıcıyı ta'til etmektedir.)

Allah'a ortak koşan, fakat O'nun varlığını kabul eden müşrikler hakkında söylenecek söz ise şudur:

Onların (kelâmcıların) ortaya koyduğu (yaratmaya hasrettikleri) bu tevhide bu müşrikler karşı çıkmaz; bilâkis kabul ederler. Bununla birlikte, Kitap (Kur'an) Sünnet ve icmâ' ile sabit olduğu ve İslâm Dini için zorunlu olarak bilindiği üzere bunlar gene de müşriktir. (müşrik oldukları sabittir.)

İkinci kısım (tevhîd), yani "O'nun (Allah'ın) sıfatları hususunda bir benzeri yoktur" sözleri için de aynı şey geçerlidir. Zira, hiçbir ümmette, istiva konusunda O'nun benzeri olan bir kadîm varlığı isbat edip, "Bu varlık istiva konusunda Allah'a ortaktır" veya "O'nun fiili yoktur" diyen birisi çıkmamıştır. Yarattıklarından birini Allah'a benzeten kimse, bazı hususlarda onu Allah'a benzetmektedir.

Allah'ın, yaratıkları arasında, kendisi hakkında vâcib, caiz veya mümteni' olan herhangi bir hususta O'na ortak olan bir denginin bulunmasının imkânsız olduğu aklen bilinir. Zira bu, daha önce zikri geçtiği üzere, birbirine zıt iki hususun bir arada bulunmasını gerektirir.

Kendi başına kaim olan iki varlığın, ikisi için de "varlığın" aynı anlamı ifade etmesi, kendi başlarına kaim olmaları, (kıyam binefsihi) zâtları vb. gibi ortak bir özelliklerinin (müşterek bir ölçünün) bulunması gerektiği, (Böyle bir uyuşma olmadığı takdirde tam anlamıyla ta'til söz konusu olur.) bunu reddetmenin ise bu varlıkların mutlak inkârını gerektirdiği ve ilâhlığa / uluhiyyete mahsus sıfatların isbatının gerekli olduğu da akıl yoluyla bilinir. Bu konudan da daha önce bahsedilmiştir.

Mu'tezile'den Cehmiyye ve diğer bazıları, sıfatların reddini/nefyini bu kapsama (tevhid muhtevasının kapsamına) sokmuşlar ve "Allah'ın ilmi ve kudreti vardır; O görülür veya Kur'ân Allah'ın yaratılmamış kelâmıdır" diyen kimsenin tevhîdci / muvahhid değil teşbîhçi / müşebbihe olduğunu söylemişlerdir.

Aşırı giden felsefeciler ile Karmatîler daha ileri gitmiş ve Allah'ın esmâ-i hüsnâsını inkâr etmişlerdir. "Allah alîm, kadîr, azîz ve hakimdir" diyen kimse tevhîdci / muvahhid değil teşbîhçi / müşebbihe dir, demişlerdir.

Aşırı Karmatîler ise "Allah ne nefiy ne de isbat ile tavsîf olunabilir; çünkü bunların her birinde teşbih söz konusudur" diyerek işi iyice ileri götürmüşlerdir.

Bunların (bu grubların) tamamı, kaçındıklarından daha kötü bir teşbihin içine düşmüşlerdir.Zira, Allah'ı -kendi iddialarına göre- yaşayan

varlıklara benzetmekten kaçınmak için, O'nu mümtenî (varlığı imkânsız), ma'dûm (yok) veya cemadâta / cansız olan varlıklara benzetmişlerdir.

Bilinmektedir ki, bu sıfatlar Allah hakkında, kesinlikle yaratılmış bir varlık için isbat edildiği tarzda (yaratılmışların sıfatlarıyla eşit ve benzer) isbat edilmez.

Ne zâtı, ne sıfatları ne de fiilleri hususunda Allah Teâlâ'nın benzeri olan bir şey söz konusudur.

Zâtın isbatı ile sıfatların isbatı arasında bir fark yoktur. Zâtın isbatında, başka zâtların O'nun zâtına benzerliğinin isbatı söz konusu değilse, sıfatların isbatında da, sıfatlar konusunda O'na benzeyen bir varlığın isbatı söz konusu değildir.

Oysa sıfatları iptal eden Cehmiyye (muattile), bu (yaptıklarını) tevhîd, bunun tersini ise teşbîh / müşebbihe olarak görmekte ve kendilerini tevhîdciler / muvahhid olarak isimlendirmektedir.

Üçüncü kısım (tevhîd), yani "O tektir, O'nun zâtının kısmı, cüz'ü, parçası yoktur" sözleri de bunun benzeridir. Bu mücmel (kapalı) bir ifadedir.

Allah Teâlâ, bir ve sameddir, doğurmamış ve doğmamıştır; O'nun hiçbir dengi yoktur. O'nun kısımlara ayrılması (mümteni'dir), yer kaplaması veya parçaların birleşmesiyle (cüzlerden terkib edilmesiyle) oluşması muhaldir.

Ancak onlar bu ifade ile Allah'ın Arşı'nın üzerinde olması, yarattıklarından ayrı ve farklı olması gibi nefyi gereken manâların reddini kastederek bunu tevhidin bir parçası olarak görmektedirler.

Onların "tevhîd" dedikleri şeyde hem doğru hem de yanlış hususlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Velev ki tamamı doğru olsun. Müşrikler bunların tamamını (Rububiyyet Tevhidini) kabul etmelerine rağmen, Allah'ın Kur'ân'da kendilerini tavsif ettiği /nitelediği şirkten / müşrik olmaktan çıkamamışlardır ve buna dayanarak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onlarla savaşmıştır.

Onların müşriklikten kurtulmaları için, Allah'tan başka ibadete layık ilâh bulunmadığına (Ulûhiyyet Tevhidine) iman etmeleri gereklidir.

İlâh'ın Anlamı

Önde gelen kelâmcıların zannettiği gibi, "ilâh" ile kastedilen yaratma kudretine sahip olan varlık değildir. Onlar, ilâhlığın / ulûhiyyetin "yaratma kudreti (yoktan yaratmaya güç yetirme)" olduğunu,

dolayısıyla "yalnızca Allah'ın yaratma (yoktan var etmeye) kudretine sahip bulunduğunu" kabul / ikrar eden kimsenin, "Allah'tan başka ibadete layık ilâh olmadığına" şehadet ettiğini zannetmişlerdir.

Oysa müşrikler, daha önce açıklandığı gibi, müşrik olmalarına rağmen bunu (Allah'ın yaratma kudretini) kabul etmekteydiler.

Oysa gerçek "ilâh", tapılmaya / kendisine kulluk edilmeye lâyık olandır / İbadeti hak edendir.

Dolayısıyla O, "yaratıcı ilâh (âlih)" değil, "ma'bûd (me'lûh)" anlamında ilâhtır. (O ilâhlık eden anlamında değil, ilâh edinilen anlamında ilâhtır. (İbadet ettirten değil, ibadet edilendir.)

Tevhîd; (başkasını O'na) ortak koşmaksızın yalnızca Allah'a kulluk / ibadet etmektir.

Şirk / ortak koşma ise; Allah ile birlikte bir başka ilâh ortaya koymaktır / başka bir ilâh kabul etmektir.

Müşriklerin Kabul Ettiği Tevhidin Anlamı

Kaderi isbat eden Ehl-i Sünnet'e mensup bu düşünürlerin (kelâmcıların kendilerine çizdikleri nihaî sınır) ortaya koydukları görüşün varacağı son nokta, "tevhîd-i rubûbiyyet (Rububiyyet Tevhidi)" ve Allah'ın her şeyin Rabbi olduğudur. Bununla birlikte, müşrikler de müşrik olmalarına rağmen bunu (rubûbiyyet tevhidini) kabul / ikrar etmekteydiler.

Benzer şekilde, mutasavvıflardan bazıları ile marifet, tahkîk ve tevhîd yolunu tutanlara göre tevhidin son noktası şühûdî tevhîd, Allah'ın her şeyin Rabbi, Meliki (hâkimi) ve yaratıcısı olduğunu görmektir.

Özellikle arif bulduğu şey ile varlıktan (mevcuduna dalarak kendi vücudundan), gördüğü şey ile görmesinden (meşhuduna dalarak kendi şühûdundan) ve bildiği şey ile bilmesinden (mar'ûfuna dalarak kendi ma'rifetinden) "gaib olup", -aslında var olmayan şey fena bulacak ve ezelî olan varlık da bakî kalacak biçimde- tevhîd-i rubûbiyyette (Rububiyyet Tevhidinde) "fena" bulduğunda, onlara göre bu, daha ötesi olmayan, varılacak son noktadır.

Müşriklerin kabul ettiği tevhidin anlamının da bu olduğu bilinmektedir. Kişi, salt bu tevhîd (Rububiyyet Tevhidi) ile Allah'ın velîsi veya evliyanın önde gelenlerinden olmak bir yana, Müslüman bile olmaz / olamaz.

Tasavvuf ve marifet ehlinden bazı gruplar, sıfatları da isbat ederek bu tür tevhidi ortaya koyarlar ve böylelikle âlemin, yarattıklarından ayrı

bir Yaratıcı'sının varlığını isbat etmekle birlikte "Rububiyyet Tevhidinde" fena bulurlar.

Başka bir grup ise buna sıfatların inkârını da eklerler ve sıfatları iptal edenlerden olurlar (sıfatları nefyederek ta'tile saparlar). Bu (bunların durumu) ise, müşriklerin pek çoğunun durumundan daha kötüdür.

(Rubûbiyyet Tevhîdi: Tevhidin bu türü, Allah'ı fiillerinde birlemektir. Yüce Allah'ın Rabb olması, yaratması, yetiştirmesi ve imkan vermesi bakımından tekliğidir. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemindeki müşrikler tevhidin bu türünü kabul ediyorlar, bunu inkara kalkışmıyorlardı. Fakat tevhidin bu çeşidini kabul etmeleri, onların İslam'a girmeleri için yeterli değildi. İşte bu yüzden Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), döneminin müşrikleriyle savaşmış, onların canlarını ve mallarını helal kabul etmiştir.)

Bazı Fırkaların **İ**man ve Kader Hakkındaki Görü**ş**leri

Cehm b. Safvân, sıfatları inkâr ediyor ve cebr görüşünü ileri sürüyordu. Cehm'in görüşünün özü budur. Ancak emir ve nehyin, sevap (mükâfat) ve cezanın varlığını kabul etmekle O, müşriklerden ayrılmıştır. Şu da var ki, Cehm ve O'na tâbi olanlar irca (İmanla birlikte insana ma'siyetin zararı yoktur) görüşünü benimsiyordu ve onlar nezdinde emir ve nehyin, sevap (mükâfat) ve cezanın önemi azalıyordu.

Neccâriyye, Dırâriyye ve diğerleri, sıfatların inkârı konusunda O'na yaklaştıkları gibi, kader ve imana dair meselelerde de Cehm'e yakınlık arz ederler.

(Cehm, b. Safvân ,(128/745): Cehmiye mezhebinin kurucusudur. Sapık görüşlerinden dolayı öldürülmüştür. (ez-Zirikli, el-A'lâm, 2/138)

(Neccâriyye: Ebû Abdullah Hüseyn b. Muhammed en-Neccâr'ın (v. 220/835) kurucusu olduğu mezhep. Kendi içinde Bergûsiyye, Za'ferâniyye ve Müstedrike kollarına ayrılır, sıfatları nefyederler.)

(Dırâriyye: Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerinden Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî'nin (v. 200/815 [?]) görüşlerini benimseyenlere verilen ad.)

Küllâbiyye ve E**ş**'ariyye ise sıfatlar konusunda bunlardan daha iyidir; zira onlar Allah'ın fiilî sıfatlarının varlığını kabul ederler. Bunların imamları, başka bir yerde görüşlerini ayrıntılı biçimde anlattığım gibi, haberi sıfatları da isbat ederler. Kader ve isim ve hükümlere dair bahislerde ise görüşleri birbirine yakındır. (İman ve küfür ile ilgili konularda kişiye iman durumuna göre verilecek isim ve hakkında verilecek hükümler.)

Küllâbiyye, Eş'arî'nin de izinden gittiği Ebû Muhammed Abdillâh b. Sa'îd b. Küllâb'a tâbi olanlardır. İbn Küllâb'ın, Haris el-Muhâsibî ve Ebü'l-Abbâs el-Kalânisî gibi taraftarları ise sözü geçen meselelerde Eş'ariyye'den daha iyidir.

(Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî (v. 243/858) ve Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim b. Abdillâh el-Kalânisî (v. IV./X. yy. başları [?]), Mu'tezile karşısında zayıf kalan Selef akaidini kelâmı delillerle teyit etmeye başlayan ilk Sünnî kelâmcı olarak bilinen Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'îd b. Küllâb el-Kattân el-Basrî (v. 240/854 [?]) ile birlikte Selef anlayışı ile Ehl-i Sünnet kelâmı arasında geçiş dönemini temsil eden şahsiyetlerdir.)

Kişi, selef ve imamlara ne kadar yakın olursa, görüşü de o kadar üstün ve efdal olur.

Kerrâmiyye'nin iman konusundaki görüşü ise, herkesi geride bırakacak tarzda bir inkarcı (münker) görüştür. Onlar imanı, kalbin tasdiki bulunmasa bile dilin ikrar etmesi olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla münafığın mü'min olduğu fakat ebedî olarak Cehennem'de kalacağı görüşündedirler. Bu şekilde, hüküm hususunda değil, fakat sadece isim hususunda Cemaat'ten ayrılmışlardır. Sıfatlar, kader ve va'îd konularında ise, görüşleri itibariyle Sünnet'e muhalif / aykırı düşen pek çok kelâmcı grubuna benzerler.

Mu'tezile'ye gelince, onlar sıfatları inkâr/nefy ederek Cehm'in görüşüne yaklaşırlar. Ancak (Cehm'in aksine) kaderi de inkâr ederler. Bunlar -emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ile va'd ve va'îd konularına fazla önem verip aşırı gitmekle birlikte- kaderi yalanlarlar; dolayısıyla bu konuda onlarda bir tür şirk söz konusudur.

Hemen şunu da belirtelim ki:

Kaderi inkâr edip emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ile va'd ve va'îdi kabul etmek, bunları inkâr edip kaderi kabul etmekten daha iyidir.

Bu sebeple sahabe ve tabiîn zamanında emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ile va'd ve va'îdi inkâr eden kimse çıkmamıştır. Ancak bunların zamanında Haricîler (Harûriyye) gibi Kaderiyye de ortaya çıkmıştır.

Bid'atlerin ilk ortaya çıkanı en gizli olanıdır. (Önce, bid'atlerin daha gizli olanları ortaya çıkar) Nübüvvet nuruna dayanan kimseler zayıfladıkça bid'at güçlenir.

Kevnî hakikati görüp emir ve nehye sırt çeviren mezkûr mutasavvıflar, kaderi inkâr eden Mu'tezile ve benzerlerinden daha kötüdür. Bunlar (Mu'tezile) Mecûsîler'e, onlar (mutasavvıflar) da:

"Şayet Allah dileseydi, biz ve babalarımız / atalarımız şirk koşmazdık ve hiçbir şeyi de haram kılmazdık." (En'âm 6/148) diyen müşriklere benzerler.

Müşrikler ise Mecûsîler'den daha kötüdür.

İslâm'ın Temeli / Aslı

İşte bu, Müslüman'ın bilmesi gereken önemli bir esastır.

Bu, iman ehli mü'minlerin küfür ehli kâfirlerden ayrıldığı İslâm'ın özüdür / temelidir. Bu (iki esas):

1 - "Tevhid / Allah'ın birliğine" ve

2 - "Risalete" imandır.

Yani:

1 - "La ilahe illallah" "Allah'tan başka ibadete layık ilâh bulunmadığına"

2 - "Muhammedun Rasulullah" ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehadet etmektir. (şehadetini şartlarıyla / gerekleriyle yerine getirmektir.)"

Pek çok insan, bu iki esasın / aslın veya birisinin gerçek anlamını saptırma (hatasına) düşmüş, fakat yine de tahkik, tevhîd, ilim ve marifetin son noktasında olduğunu zannetmiştir. (ama bu iki temelin / aslın veya birinin hakikatini zedeleyen tavırlar içerisindeler.)

Müşrikin, Allah'ın her şeyin Rabbi, Meliki (Hâkimi) ve yaratıcısı olduğunu ikrar etmesi, onu Allah'ın azabından kurtarmaz.

Kurtulması için:

1 - Allah'tan başka ibadete layık ilâhın bulunmadığını, O'ndan başka kimsenin kulluk / ibadet etmeye lâyık olmadığını,

2 - Hz. Muhammed'in O'nun Resulü olduğunu ve haber verdiği hususlarda O'nu tasdik edip, emrettiği hususlarda da O'na itaat etmenin mecburî olduğunu kabul / ikrar etmesi gerekiyor.

Dolayısıyla, (öneminden dolayı) bu iki esas / temel hakkında bir şeyler söylemek gerekir.

Kelime-i Şehâdet

Birinci temel / esas: Ulûhiyyet Tevhîdidir.

(Tevhîd-i iradî, Tevhîd-i amelî, Tevhîd-i ma'bûdiyyet isimleriyle de anılan Ulûhiyyet Tevhîdi: Kulların yaptıkları fiillerde yüce Allah'ı tek olarak tanıma, bilme ve inanmaları anlamındaki tevhiddir. Allah'ı ibadete layık yegane ilah olarak tanırken, başkasını asla ona ortak koşmamaktır.)

Daha önce geçtiği üzere, Allah Teâlâ müşriklerin, kendisinin izni olmaksızın, O'nunla kendileri arasında, dua ettikleri ve şefaatçi edindikleri bir takım aracıların varlığını kabul ettiklerini haber vermiştir.

Allah Teâlâ buyurur ki:

"Onlar; Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de yarar veremeyen şeylere ibadet ediyorlar ve: 'Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir' diyorlar. De ki: 'Allah'ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz?' O, onların koştukları ortaklardan uzak/münezzeh ve yücedir." (Yûnus 10/18) ;

Allah Teâlâ bu âyette onları şefaatçi edinen bu kimselerin müşrik olduklarını haber vermektedir.

Yüce Allah,Yâsîn sûresinde sözü edilen mü'min kişiden nakille şöyle buyurmaktadır:

"Bana ne olmuş ki, beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! Halbuki, hepiniz O'na döndürüleceksiniz. O'ndan başka ilahlar mı edineyim? O çok esirgeyici Allah, eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefaati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar. İşte o zaman ben apaçık bir sapıklığın içine gömülmüş olurum. Şüphesiz ben, Rabbiniz'e inandım, beni dinleyin." (Yâsîn 36/22-25);

Yine şöyle buyurmaktadır:

"Elbette ki sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz ve (dünyada iken) size verdiklerimizi arkanızda bıraktınız. Ve içinizde gerçekten ortaklar olduklarını iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de (şimdi) beraberinizde göremiyoruz. Böylece (onlarla) aranız açılmış ve iddia etmiş olduklarınız sizden ayrılmışlardır" (En;âm 6/94);

Allah Teâlâ, bu âyetlerde onların şefaatçılarının kendileri hakkında ortaklar olduğunu sandıklarını haber vermektedir.

Allah Teâlâ yine şöyle buyuruyor:

"Yoksa onlar Allah'tan başkasını şefaatçiler mi edindiler? De ki: Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (şefaatçi edineceksiniz)? De ki: Bütün şefaat Allah'ındır. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz." (Zümer 39/43-44);

"... O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatçiniz vardır." (Secde 32/4);

"Rableri'nin huzurunda toplanacaklarından korkanları O'nunla (Kur'ân ile) uyar. Onlar için Rableri'nden başka ne bir dost ne de bir aracı vardır." (En'âm 6/51);

"... İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?" (Bakara 2/255);

"Rahman (olan Allah, melekleri) evlât edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilâkis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. O'ndan (emir almazdan) önce konuşmazlar; onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler. Allah, onların önlerindekini de, arkalarındakini de (yaptıklarını da, yapacaklarını da) bilir. Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaat etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler!" (Enbiyâ 21/26-28);

"(Müşriklere) de ki: Allah'tan başka ilah saydığınız şeyleri çağırın! Onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığınca bir şeye sahiptirler. Onların buralarda hiçbir ortaklığı yoktur, Allah'ın onlardan bir yardımcısı da yoktu. Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez." (Sebe' 34/22-23);

"(Resulüm!) De ki: Allah'ı bırakıp da (ilâh olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir, ne de değiştirebilirler. Onların yalvardıkları bu varlıklar Rableri'ne -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbin'in azabı, sakınılacak bir azaptır." (İsrâ 17/56-57).

Seleften bir grup der ki:

Bunlar Uzeyr'e, Mesih'e ve meleklere dua eden bir kavimdi. (Bunların bu tavırları üzerine) Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi. Bu âyette, meleklerin ve peygamberlerin kendilerinin, Allah'a yakın olmaya çalıştıklarını, O'nun rahmetini umup, azabından korktuklarını beyan etti.

Şunun bilinmesi de (gerçek) tevhidin hakikatinden, gereklerindendir:

Allah Teâlâ, kendisi için, başka hiçbir yaratılmışın bunlarda kendisine ortak olmadığı; ibadet, tevekkül, havf ve takva gibi bir takım hakların varlığını (isbat etmiş) bildirmiştir.

Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Allah ile beraber başka bir ilâh edinme, yoksa kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın." (İsrâ 17/22);

"(Resulüm!) Şüphesiz ki Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak yalnız O'na kulluk et" (Zümer 39/2);

"De ki: Bana, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk/ibadet etmem emredildi" (Zümer 39/11)

"De ki: Ey câhiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz? (Resulüm!) Şüphesiz sana da senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur ki: Andolsun (bilfarz) Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun! Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol." (Zümer 39/64-66).

Nitekim Peygamberlerin her biri de kendi kavmine şöyle duyurdu:

"Sadece Allah'a ibadet edin Ondan başka ibadete layık ilahınız yoktur." (Meselâ bk: A'râf 7/59, 65, 73, 85)

Allah Teâlâ tevekkül hakkında şöyle buyurmaktadır:

"... Eğer mü'minler iseniz ancak Allah'a güvenin." (Mâide 5/23);

"... Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler." (İbrahim 14/11);

"... De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar." (Zümer 39/38) ve

"Eğer onlar Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olup, 'Allah bize yeter (hasbünallâh), yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz' deselerdi (daha iyi olurdu)" (Tevbe 9/59)

Allah Teâlâ bu son âyette: Verme hususunda:

"Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine" ifadesini kullanırken / buyururken,

Tevekkül için:

"Allah bize yeter" buyurmuş, "Allah ve Resulü (bize yeter)" dememiştir.

Çünkü verme, şer'î olarak (şeriatın tanıdığı) vermektir. Bu ise Resûlüllah'ın tebliğ ettiği mubah veya helâl kılınan hususları da içine alır.

"Helâl", Resûlüllah'ın helâl kıldığı,

"Haram", O'nun haram kıldığı,

"Din" de O'nun teşri kıldığı/ şeriat olarak ortaya koyduğu şeydir.

Allah Teâlâ buyurur ki:

"Resul size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının." (Haşr 59/7).

Âyette (Tevbe 9/59): " حَسْبُنَا اللّٰهُ (hasbünallâh)" buyurulmaktadır.

" الحسب Hasb", yeterli olan demektedir. Kul için yalnız başına yeterli olan sadece Allah'tır.

Nitekim O, şöyle buyurmaktadır:

"Bir kısım insanlar, mü'minlere: 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker/ordu topladılar; aman sakının onlardan!' dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve 'Allah bize yeter; O ne güzel vekildir' dediler." (Âl-i İmrân 3/173)

Yani tek başına Allah, onlara yeter.

Yine buyurmuştur ki:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

"Ey Peygamber! Sana ve sana tâbi olan/uyan mü'minlere Allah yeter" (Enfâl 7/64).

Yani sana ve sana tâbi olan/uyan mü'minlere yeten, Allah'tır; O sizin hepinize yeter.

Kastedilen, hataya düşen bazı kimselerin zannettiği gibi: "Allah ve mü'minler sana yeter" şeklinde değildir;

Zira O, peygamberine tek başına yeter. O'nun yanında, O'nunla beraber Peygamber'e yetecek kimse yoktur. (kendisiyle birlikte başkasına bir ihtiyaç yoktur.)

Âyetin bu kullanışı Arab dilinde yaygındır.

Dilde bu, şairin: "Sana ve ed-Dahhâk'a Hint kılıcı yeter (فحسبك والضحاك سيف مهند)" ifadesinde olduğu şekilde kullanılır.

Araplar da der ki:

"Sana ve Zeyd'e bir dirhem yeter (حسبك وزيداً درهم)"; yani Zeyd'le sana, ikinize bir dirhem kâfidir.

Allah Teâlâ, "havf, haşyet ve takva" hakkında:

"Her kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, Allah'a saygı duyar (haşyet) ve O'ndan sakınırsa (takva), işte asıl bunlar mutluluğa/kurtuluşa erenlerdir." (Nûr 24/52) buyurarak;

"İtaatin" kendisi ve Resûlü'ne, "haşyet" ve "takvanın" ise yalnız kendisine yönelik olduğunu bildirmiştir.

Nuh (a.s.) da:

"Ey kavmim! Şüpheniz olmasın ki, ben sizi 'Allah'a kulluk/ibadet edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki,...' diyerek apaçık uyaran bir kimseyim." (Nuh 71/2-3)

Diyerek kulluk/ibadet ve takvayı yalnızca Allah'a, itaati ise kendisine (Resül'e) yönelik olarak göstermiştir.(ait kılmıştır)

Zira Resül'e itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur.

Yine Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"... Şu halde insanlardan korkmayın, benden korkun" (Mâide 5/44);

"... Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun" (Âl-i İmrân 3/175).

Hz. İbrahim (a.s.) :

"Hem siz Allah'ın, ilâh oldukları hakkında hiç bir delil indirmemiş olduğu şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden nasıl olur da korkarım? Şimdi biliyorsanız, söyleyin bakalım, Allah'a iman edenler mi, yoksa O'na ortak koşanlar mı, güven içinde olmaya daha lâyıktırlar? (En'âm 6/81) demiştir.

Yine Allah Teâlâ:

"Hiç şüphesiz iman edenler ve imanlarına her hangi bir zulümle gölgelememiş olanlar (imanlarına zulüm karıştırmayanlar) yok mu? İşte asıl güven içinde olanlar onlardır ve hidayete ermişler de onlardır." (En'âm 6/82) buyurmuştur.

Sahîhayn'da (Buhâri ve Müslim'de) İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilir:

Bu âyet indiğinde, Resûlüllah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabına ağır geldi ve:

"Hangimiz kendi nefsine zulüm (haksızlık) etmez ki?" dediler.

Bunun üzerine Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"Sözü edilen zulümden maksat şirktir. Siz sâlih kulun:

"Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman 31/13) sözünü ve Allah Teâlâ'nın:

"...Yalnızca benden korkun" (Bakara 2/40) ve

"... Yalnız benden sakının" (Bakara 2/41) buyruklarını işitmediniz mi?" buyurdu. (Buhârî, "İmân", 23; "Tefsîru sûre 6", 3.)

Bununla ilgili olarak (şu da söylenebilir ki):

Resûlüllah -sallallahu aleyhi ve sellem-, hutbesinde:

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuş olur; her kim de onlara karşı çıkarsa, bunun zararı ancak kendisine dokunur; Allah'a hiçbir zarar gelmez" (Müslim, "Cum'a", 48; Ebû Dâvûd, "Salât", 223; "Nikâh", 32; Ahmed b. Hanbel, IV, 256, 379.);

"Allah ve Muhammed diledi de (bu iş oldu) demeyin; (önce) Allah, sonra da Muhammed ne diledi deyin" buyurmuştur. (Dârimî, "İsti'zân", 63; İbn Mâce, "Keffârât", 13; Ahmed b. Hanbel, V, 72, 393.)

Bu şekilde, itaat konusunda Peygamber'in ismini Allah'ın ismine "ve (و)" harfi / edatı ile bağlamış; irade / dileme (meşîet) konusunda ise bunun "sonra (ثم) " ifadesiyle yapılmasını emretmiştir.

Bunun sebebi şudur:

Peygamber'e itaat etmek, Allah'a itaat etmektir; her kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.

İrade/dileme (meşîet) konusunun aksine,Allah'a itaat etmek de Peygamber'e itaat etmek demektir.

Zira kullardan hiçbirinin iradesi / dilemesi, Allah'ın iradesi / dilemesi değildir ve Allah'ın iradesi / dilemesi de kulların iradesi / dilemesine bağlı olan bir şey değildir. Bilâkis, Allah neyi dilerse -insanlar bunu istemese bile- olur ve kullar neyi dilerse dilesin, Allah dilemeyince olmaz.

Peygamberlerin Üzerimizdeki Hakkı

Peygamberlerin üzerimizdeki hakkı: (İkinci temel / esas:)

Bizim üzerimize düşen:

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'e:

- İman ve itaat etmek,
- O'na tâbi olmak
- O'ndan razı olmak,

- O'nu sevmek,

- O'nun verdiği hükümlere teslim olmak ve benzeri hususlardır.

Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (Nisa 4/80);

"... Eğer mü'min iseler Allah'ı ve Resûlü'nü razı etmeleri daha uygundur." (Tevbe 9/62);

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin." (Tevbe 9/24);

"Hayır, Rabbin'e andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisa 4/65);

"(Resulüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin" (Âl-i İmrân 3/31).

Bunlar anlaşıldığına göre (anlattıklarımız kabul edildikten sonra), artık, Allah'ın yaratma ve emrine, kaza ve şeriatine iman etmenin vacip olduğu malûmdur.

Allah'ın Emir ve Nehyine ve Kadere İman Etme Konusunda Dalâlet Ehli

Kader konusuna düşüncesizce dalan dalâlet ehli, kendi içinde üç kısma ayrılır:

1 - Mecûsiyye,

2 - Müşrikiyye ve

3 - İblîsiyye.

1. Mecûsiyye: Allah'ın emir ve nehyine iman etseler de kaderi inkâr edenlerdir. Bunların aşırıları, ilim ve kitabı (levh-i mahfuz) inkâr eder. Ilımlı olanları ise Allah'ın iradesi / dilemesini (meşietini), yaratması ve kudretinin kapsamlılığını inkâr ederler ki bunlar Mu'tezile ve onlara uyanlardır.

2. İkinci grup (Müşrikiyye): Kaza ve kaderi kabul edip, emir ve nehyi inkâr eden müşriklerdir.

Allah Teâlâ:

"Müşrikler diyecekler ki: Allah isteseydi/dileseydi ne biz ne de babalarımız/atalarımız ortak koşardık, ne de bir şeyi de haram yapmazdık/kılmazdık." (En'âm 6/148) buyurmuştur.

Binaenaleyh, emir ve nehyin iptali noktasında kaderi delil getiren kimse bunlardandır. Bu durum, hakikat iddiasında bulunan mutasavvıflarda çokça görülür.

3. Üçüncü grup (İblîsiyye): emir ve nehyi (kader ve şer' emirlerini) kabul etmekle birlikte, -bunların öncüsü olan İblîs hakkında mezhepler tarihi müelliflerinin ve Ehl-i Kitab'ın naklettiği üzere- bunu Allah Teâlâ'nın bir çelişkisi olarak gören ve O'nun hikmet ve adaletine dil uzatan İblîsiyye'dir.

Kastedilen şudur:

Bunlar, dalâlet ehlinin (emir ve nehiyle kader hakkında) safsatalarıdır.

Allah'ın Emir ve Nehyine ve Kadere İman Etme Konusunda Hidayet ve Kurtuluşa Erenler

Hidayet ve kurtuluşa erenler ise; bunların tamamına (Allah'ın emir ve nehyine inandıkları gibi kadere de) iman ederler. Allah'ın her şeyin yaratıcısı, Rabbi ve Meliki olduğuna, O'nun dilediği şeyin olup, dilemediğinin olmayacağına, her şeye kadir (gücü yeter) olduğuna, ilminin her şeyi kuşattığına ve O'nun her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuzda) sayıp yazdığına inanırlar.

Bu esas, imanın temel kaidelerinden olan; Allah'ın ilmi'nin, kudretinin, iradesinin (meşietinin), birliği ve Rablığının, her şeyin yaratıcısı, Rabbi ve Meliki olduğunun isbatını da içinde barındırır.

Bununla birlikte, kendileriyle sonuçların ortaya çıktığı, Allah'ın yarattığı sebepleri de inkâr etmezler. (Bu sebebler vasıtasıyla müsebbebâtı (bir sebeple olanı) yarattığını bilirler.)

Nitekim Allah Teâlâ:

"Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız." (A'râf 7/57);

"Allah, rızasına uyanları onunla selamet yollarına iletir, kendi izniyle onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları dosdoğru yola sevkeder" (Mâide 5/16);

"Allah onunla bir çoklarını saptırır, bir çoklarını da doğru yola iletir." (Bakara 2/26) buyurmuş ve sebepler vasıtasıyla fiilde bulunduğunu haber vermiştir.

"Allah bu sebepler vasıtasıyla değil, bunlarla eşzamanlı olarak fiilde bulunur. (sebebleri yarattığı esnada müsebbebâtı (bir sebeple olanı) yaratıyor)" diyen kimse, Kur'ân'ın getirdiğine muhalefet etmiş ve Allah'ın yarattığı kuvvet ve tabiatları inkâr etmiş olur.

Bu, Allah'ın canlıda yarattığı ve canlının kendisiyle fiilde bulunduğu, meselâ insanın kudreti gibi kuvvetlerin (güç yetirmenin) inkârına benzer. Bu kuvvetleri, söz konusu fiillerin yaratıcısı olarak gören kimse de Allah'a şirk koşmuş ve O'nun fiilini O'ndan başka birine izafe etmiştir.

Bunun açıklaması şudur:

Hiçbir sebep yoktur ki, sonucunun meydana gelmesi için bir başka sebebe muhtaç olmasın. Ayrıca, şayet Allah engellememiş ise, sonucun ortaya çıkmasını engelleyecek bir maniin de olmaması gerekir. Zira, Allah haricinde, istediği şeyi yapabilecek bir "tek varlık" söz konusu değildir. (Varlıkta yalnız başına ve her şeyden bağımsız olarak bir şey yapan bir varlık yoktur. Ancak Allah'tır dilediğini yapabilen ve yaptığını bağımsız olarak yapan.)

Allah Teâlâ:

"Her şeyden de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız." (Zâriyât 51/49), yani:

"çiftlerin yaratıcısının tek olduğunu bilesiniz" buyurmuştur.

Binaenaleyh, Allah'tan ancak tek olan şey sâdır olur -zira tek olandan ancak tek çıkar- diyen kimse câhildir. Varlık âleminde, yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah dışında, tek başına kendisinden tek ya da çift herhangi bir şeyin sâdır olduğu bir tek varlık söz konusu değildir.

Allah'ın sıcaklık (özelliği) verdiği ateşin yakması, bu sıcaklık ve yanmaya elverişli bir malzeme olmaksızın gerçekleşmez. Dolayısıyla semender (Ateşi söndüren bir madde salgılayan ve bu nedenle ateşte yanmadığı iddia edilen küçük sürüngen.), yakut vb. şeylere temas ettiğinde bunları yakmaz. Cisimler, yanmasına engel olan bir şeyle de kaplanabilir.

Işınların geldiği (Işık saçan) güneş için, bu ışınların yansımasına elverişli bir cismin bulunması gerekir.

Bulut ya da çatı gibi bir engel bulunduğunda, bunların altında ışık olmaz. (ışık, onu aşıp arkasına yansımaz.)

Başka yerlerde bu konu geniş biçimde anlatılmıştır.

Burada esas gaye şudur:

Kadere iman etmek gerekir. Zira kadere iman; İbn-i Abbâs'ın:

"O, (kader) tevhidin nizamıdır" dediği gibi, tevhidin tamamlayıcısıdır. Her kim Allah'ın birliğine inanır ve kadere iman ederse, tevhidi tam olur. (Tevhidini tamamlamıştır.)

Ve her kim Allah'ın birliğine inanır fakat kaderi inkâr ederse, tevhidi eksik olur. (tevhidini bozmuş; onunla çelişkiye düşmüştür.)

Şeriate de İman Etmek Gereklidir:

Şeriate de iman etmek gereklidir / kaçınılmazdır.

Şeriata iman etmekten maksat:

"Allah'ın kendisi sebebiyle resullerini gönderip kitaplar indirdiği emir ve nehye, va'd (mükâfat) ve va'îde (cezaya) iman etmektir."

İnsan dünya hayatında bir şeriate (hayatını düzenleyen kurallara) muhtaçtır. Zira onun menfaat elde edeceği ve zararları kendisinden uzaklaştıracağı hareketlerde bulunması gerekir.

İşte şeriat; kendisi için yararlı ve zararlı olan davranışları ayırt eden şeydir. O, Allah'ın yarattıkları üzerindeki adaleti ve kulları arasındaki nurudur.

İnsanoğullarının, kendisiyle yapacakları ve terk edecekleri hususları birbirinden ayıracakları bir şeriat olmaksızın yaşamaları mümkün değildir.

Şeriatle kastedilen yalnızca insanların kendi aralarındaki ilişkilerinde /muamelelerinde adalet değildir.Ferd/birey olarak insanın da yapması ve terk etmesi gerekenler söz konusudur.Çünkü insan irade edip kesbedendir.

Nitekim Rasûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- de:

"İsimlerin en doğrusu, Haris (çift süren) ve Hemmam (gayret eden) isimleridir" buyurmuştur. (Ebû Dâvûd (5/237), Nesâî (7/252)

"İradelerle hareket eden" sözünün anlamı budur.

İnsanın iradesi varsa, buna göre hareket eder. Ayrıca ne istediğini; istediği şeyin de kendisine faydalı mı yoksa zararlı mı olduğunu, kendisini iyiye mi götüreceğini yoksa yozlaştıracağını mı bilmesi gerekir.

İnsan, yeme içmenin kendisine faydalı olduğunu ve zorunlu bilgi kabilinden şeyleri bilmesi gibi bir takım şeyleri yaratılışı (fıtratı) gereği bilir.

Bazıları ise bunları akıl yoluyla ulaştıkları istidlal vasıtasıyla bilirler.

Bazı kimseler ise, ancak peygamberlerin bildirmesi, açıklaması ve onlara doğruyu göstermesi ile bilebilirler.

Hüsn ve Kubh (Güzel ve Çirkin):

İnsanlar bu meyanda, fiillerin güzel ve çirkin (hasen ve kabîh) olanlarının akılla bilinip bilinmeyeceği konusunda görüş beyan etmişlerdir (tartışma konusu yapmışlardır.) Başka yerlerde bu mes'ele geniş biçimde ele alındı ve bu konuda ortaya çıkan kafa karışıklığını (nereden kaynaklandığını orada) açıkladık.

Onlar, fiilin / işin , fiili işleyen kimseye uygun veya ters oluşunun akılla bilineceği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu, fiilin, fiili işleyen kimsenin sevdiği ve haz / lezzet aldığı ya da sevmediği (nefret ettiği) ve kendisine rahatsızlık / eziyet veren bir şeye sebep olması durumudur ki, bazen akıl, bazen şeriat vasıtasıyla, bazen de her ikisiyle bilinir.

Ancak bunun ayrıntılı / tafsilâtlı biçimde bilinmesi ve fiillerin sonucu olan akıbetin -ahirette mutlu ya da kötü durumda olmanın- bilinmesi ancak şeriat / din ile mümkündür.

İnsanlar, -bu konularda genel hatlarıyla bilgi sahibi olsalar da- peygamberlerin, Allah'ın isim ve sıfatlarının tafsilâtına ilişkin bildirdikleri gibi, ahiret gününün ayrıntıları hakkında haber verdikleri ve şeriatlerin / dinin ayrıntı noktaları olarak emrettikleri şeyleri de akıllarıyla bilemezler.

İmanın kendisiyle gerçekleştiği ve Kitab'ın (Kur'an'ın) getirdiği bu ayrıntılar, Allah Teâlâ'nın şu sözlerinin işaret / delâlet ettiği hususlardır:

"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh (kalblere can veren bir Kitab) vahyettik. Sen Kitab nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu (vahyettiğimiz o Kitab'ı) bir nûr yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi onunla hidâyete / doğru yola iletiyoruz." (Şûra 42/52);

"De ki: Eğer (haktan) saparsam, kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer doğru yolu bulursam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği (Kur'ân) sayesindedir. Şüphesiz O, işitendir, yakındır." (Sebe' 34/50);

"De ki: Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum." (Enbiyâ 21/45).

Maamâfih, bir grup, güzellik ve çirkinliğin (hüsn ve kubh) bundan başka bir anlamı olduğunu vehmetmiştir.

Şeriatin bildirdiği hüsn ve kubhun bunun dışında olduğunu zanneden bir başka grup ise bunlara karşı durmuştur.

Aklî veya şer'î hüsn ve kubhu kabul eden ve bunun burada bahis konusu edilenden farklı gören her iki grup da hataya düşmüştür.

Allah Teâlâ'nın, ilâhî nassların bildirdiği ve aklî delillerin de desteklediği, muhabbet / sevgi, rıza, kızgınlık ve sevinç gibi şeylerle tavsif edilmesini / vasıflanmasını reddeden bu her iki grup, Allah'ın çirkin (kabîh) olan fiilleri işlemeyeceği konusunda ittifak ettikten sonra, bunun, Allah'ın kabîhe güç yetirmesinin düşünülemeyeceği ve O (kabîhi işlemekten) münezzeh olduğu için Allah'ın zâtı gereği mi imkânsız olduğu, yoksa sadece kendilerinin ortaya koyduğu aklî kubh sebebiyle mi Allah'ın bunu işlemeyeceği şeklinde iki farklı görüşe ayrılmışlardır.

Her iki görüş de bâtıllığı açısından daha önce geçen iki görüş gibidir.

Bunlar, Allah'ın, hidayet ve dalâleti, itaat ve isyanı, iyileri ve günahkârları, cennetlik ve cehennemlikleri, rahmet ve azabı yaratması ile bunları emretmesi arasında ayırıma gitmemişler, Allah'ı verdiği azap veya terk ettiği zulüm, vermediği ihsan ve nimet ya da terk ettiği cezalandırmadan dolayı övgüye lâyık görmemişlerdir.

Diğerleri ise ortaya koydukları aklî kubha -ki bunun aslı yoktur- dayanarak, Allah'ı bunlardan tenzih etmişler ve güzel ve çirkin olan hususlar açısından O'nu yarattıklarıyla aynı seviyeye getirmişlerdir; emrettiği veya yasakladığı hususlar açısından Allah'ı kullarına benzetmişlerdir.

Yalnızca kaderi düşünen ve rubûbiyyet tevhidinde fena bulmayı fazla önemseyen, aşırı giden ve kevnî hakikatin sınırında (kevnî hakikatler hususunda geri) duran kimse: ilim ile cehaleti, doğru ile yalanı, iyilikle günahkârlığı, adaletle zulmü, itaatle isyanı, hidayet ile dalâleti, doğru yolda olmak ile sapmışlığı, Allah'a dost ve düşman olanları, cennetlik ve cehennemlikleri birbirinden ayıramaz.

Bu kimseler, -Allah'ın Kitab'ına, dinine ve koyduğu hükümlere apaçık biçimde muhalif oldukları gibi- duyu ve idrâkin, akıl ve kıyasın zorunlu olarak ortaya koyduğu hususlara da muhalefet etmektedirler. Şöyle ki:

Bunlardan bir kimsenin, herhangi bir şeyden haz alması/ lezzet duyması ve herhangi bir şeyden de acı duyması/eziyet görmesi, yeyip içtiği ve yemeyip içmediği şeyler arasında, sıcak ve soğuktan hangisinin kendisini rahatsız edip hangisinin etmediği arasında bir ayırım yapması (temyiz etmesi) gerekir. İşte faydalı ve zararlı olan şeyler arasındaki bu ayırım, şer'î ve dinî hakikatin ta kendisidir.

İnsanın, bu iki farklı durumun (haz alması/ lezzet duyması ve acı duyması/eziyet görmesinin) daimî biçimde birbirine eşit olduğu bir noktaya ulaşacağını zanneden kimse, asılsız bir şey uydurmuş ve duyuların/hislerin zarurî olarak bildirdiği hususlara aykırı düşmüştür.

Maamâfih insana, bazen bazı şeyleri hissetmesine mâni olacak sarhoşluk ve baygınlık gibi bir hal arız olabilir. Hayatta olmasına rağmen duyularının tamamen ortadan kalkması ise imkânsızdır. Zira uyuyan kimse bile kendini hissetme kabiliyetini kaybetmez, bilâkis uykusunda zaman zaman kendisini üzen (sıkıntı veren) zaman zaman da sevindiren şeyleri görür.

Fena, sekr, istilâm vb. terimlerle ifade edilen haller ise bazı şeyleri hissedip bazılarını hissetmemekten kaynaklanır. Bunlar, -ayırt etme gücünün zayıflığı sebebiyle- bunları yaşayanın eksikli olmasına rağmen, temyîz / ayırdetme gücünün tamamen ortadan kalkacağı bir noktaya ulaşmaz.

Bu makamda temyizi (ayırdetme gücünü) tamamen reddeden ve bu makamı yücelten kimse, kader ve din açısından kevnî ve dinî hakikatler hususunda ve ayrıca Allah'ın yaratması ve emri hususunda hataya düşmüştür. Zira bu halin var ve kendisinin yok olduğunu, bu halin övülen bir durum olduğunu zannetmiştir. Temyîz (ayırdetme) gücünün olmaması, akıl ve bilginin bulunmamasında övülecek bir durum yoktur.

Bazen sûfîlerin:

"istememeyi istiyorum",

"arif için haz söz konusu değildir" veya

"ben ölü yıkayıcının önündeki meyyit gibiyim" dediklerini duyarsın.

Bu kimseler bu suretle, emre muhatap oldukları iradelerinin kendilerinden sakıt olmasıyla ve istemeleri emrolunmayan "haz almamak"la, dolayısıyla kendilerinden istemeleri emrolunmayan şeyi istemek ve uzaklaşmaları emrolunmayan şeyden uzaklaşmayı terk etmek sebebiyle ölü gibi olmakla övünmektedirler.

Bunu irade eden kimse iradesini tamamen ortadan kaldırır, hiçbir haz ve acıyı (lezzet ve elemi), faydalı veya zararlı hiçbir şeyi hissetmez.

Bu kişi, duyu ve aklın zarurî verilerine (zorunlu kıldığına) karşı kibirli bir muhaliftir. Bunu (böyle bir durumu) öven kimse de dinin ve aklın gereklerine (zorunlu kıldığına) muhalif düşmüştür.

Fena ve Fena Makamları

Fena ile üç şey kastedilir:

1. Birincisi: peygamberlerin getirdiği ve kitaplarda varit olan dinî ve şer'î olan fenadır ki bu:

- Allah'ın emrettiği şeyleri yapmakla emretmediği şeylerden fânî olmak (yâni onlardan uzak durmak),

- Allah'a kulluk / ibadet etmekle başkasına kulluktan / ibadetten fânî olmak,

- Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmekle Allah'tan başkasına itaatten fânî olmak,

- Allah'a tevekkül etmek suretiyle başkasına tevekkülden fânî olmak,

- Allah'ı ve Resûlü'nü sevmekle Allah'tan başkasını sevmekten fânî olmak ve

- Allah'tan korkarak başkasından korkmaktan fânî olmaktır.

Bu şekilde kul, Allah'ın hidayetini (gösterdiği yolu) bırakıp kendi isteklerine / hevasına uymaz / tâbi olmaz. ve Allah ile Resulü ona diğer her şeyden daha sevgili olur. (Allah ve Resulünün sevgisini her sevginin üstünde tutar.)

Nitekim Allah Teâlâ:

"De ki: E**ğ**er babalarınız, o**ğ**ullarınız, karde**ş**leriniz, e**ş**leriniz, hısım akrabanız, kazand**ığ**ınız mallar, kesada u**ğ**ramasından korktu**ğ**unuz ticaret, ho**ş**land**ığ**ınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin.(başınıza gelecekleri göreceksiniz)" (Tevbe 9/24) buyurmuştur.

Bütün bunlar, Allah ve Resûlü'nün emrettiği hususlardır.

2. Bazı sûfîlerin işaret ettiği ikinci tür fena: Allah dışındaki şeyleri görmekten (müşahede, etmekten) fânî olmak, yani kişinin ma'bûdu / ibadet ettiği şey ile ibadetinden, zikrettiği şey ile zikrinden, ma'rûfu / bildiği şey ile bilmesinden / marifetinden fânî olması ve dolayısıyla, nefsin Allah dışındaki şeyleri görmekten uzaklaşmasıdır. (Öyle ki, mâsivâ olduğundan dolayı kendini bile müşâhade etmez.)

Bu, tasavvufa intisab eden bazı kimselere ârız olan bir eksiklik halidir. Allah'a ulaşma yolunun vazgeçilmez bir unsuru değildir. Bu

sebeple, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) veya selef hakkında böyle bir şey bilinmemektedir. (böyle bir hâl söz konusu olmamıştır)

Bunu tasavvuf yolundakilerin varacağı son nokta olarak gören kimse açık bir sapkınlık içindedir. Yine bunu Allah'a ulaşma yolunun vazgeçilmez unsuru addeden kimse de büyük bir hataya düşmüştür.

Bilâkis bu, Allah'a ulaşma yolunda bazı kimselere ârız olan bir haldir ve tasavvuf yolunu tutan herkeste ortaya çıkan zorunlu bir durum değildir.

3. Üçüncü tür fena ise: Allah dışındaki her şeyin varlığından fânî olmak ve yaratılmışın varlığının Yaratıcı'nın varlığının aynısı ve bu iki varoluşun bizâtihî bir ve aynı (vâhid bi'l-ayn) olduğunu söylemektir. Bu, insanların en sapkını olan küfür ve ittihad ehlinin (vahdet-i vücûd taraftarları) görüşüdür.

Bu kimselerin akıl ve kıyasın zorunlu verilerine aykırı düşmeleri hususuna gelince:

Bunların herhangi birinin görüşünün tutarlı olması mümkün değildir. Şayet bu kimse, emredilen ve yasaklanan hususlar arasında bir ayırıma gitmeksizin kaderi müşahede etmekte ise, ona bunun gerektirdiği şekilde büyük acı ve rahatsızlıklarla sınanacak biçimde dövülmek ya da aç bırakılmak gibi şeylerle muamelede bulunulur. Eğer kendisine bunların yapılmasını kınar ve ayıplarsa, kendi görüşüyle çelişmiş ve tuttuğu yolun özünden sapmış olur. Ona:

"Onun sana yaptığı bu şeyler kaza ve kaderin sonucudur. Allah'ın yaratması, takdiri ve iradesi senin için de onun için de geçerlidir, ikinize de şamildir. Dolayısıyla kader senin için bir delil teşkil ediyorsa, bunun için de delildir; aksi takdirde ne senin için ne de onun için delil teşkil eder" denir.

Emredileni Yapma, Nehyedilenden Sakınma ve Sabır:

Kaderi nazar-ı itibara alıp emir ve nehyi dışarıda bırakan kimsenin görüşünün yanlışlığı;

Mü'minin emredilen şeyi yapmak ve yasaklanan şeyden sakınmakla ve kendisi hakkında takdir edilene sabır göstermekle emrolunduğu; aklen zarurî olarak ortaya çıkmıştır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur;

"Şayet sabreder ve (Allah'tan) sakınırsanız onların hilesi size hiçbir zarar veremez" (Âl-i İmrân 3/120);

"Çünkü kim (Allah'tan) korkar (takva) ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez " (Yûsuf 12/90).

Takva; Allah'ın emrettiklerini yapmak ve yasakladıklarını da sakınmak, terk etmektir.

İşte bu sebeple Allah Teâlâ:

"(Resulüm!) Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vaadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbin'i hamd ile tesbîh et." (Ğâfir 40/55)

Buyurarak Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) -istiğfarın yanı sıra- sabretmesini emretmiştir.

Zira gelmiş geçmiş (tüm) insanların günahlarının bağışlanmasını dilemesi gerekir. (mağfiret dilemeleri kaçınılmazdır.)

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir sahih hadîste şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Rabbiniz'e tevbe ediniz. Nefsim elinde olana andolsun ki, günde yetmişten fazla kere Allah'tan günahlarımın bağışlanmasını diliyor ve O'na tevbe ediyorum".

(Buhârî, "Da'avât", 3; Müslim, "Zikr", 42; Ebû Dâvûd, "Diyât", 3; İbn Mâce, "Edeb", 57; Ahmed b. Hanbel, IV, 211,260, 261, 410; V, 411.)

"Şüphesiz benim de kalbime arzular gelir; ben günde yüz kere Allah'tan günahlarımın bağışlanmasını diler ve O'na tevbe ederim".

(Müslim, "Zikr", 41; Ebû Dâvûd, "Vitr", 26.)

Yine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle derdi:

"Allahım, hatamı ve cehaletimi / bilgisizliğimi, haddi / sınırı aşmışlıklarımı, benim hakkımda benden iyi bildiğin şeyleri bağışla.

Allahım, hatayla veya kasten (bilerek ve bilmeyerek), şakayla veya cidden yaptıklarımı bağışla. Bunların hepsi bana aittir.

Allahım, yaptıklarımı ve yapmadıklarımı, gizlediklerimi ve açığa vurduklarımı (alenî olarak yaptığımı), benim hakkımda benden daha iyi bildiklerini bağışla. Mukaddim ve muahhir (İlk ve son) olan sensin".

(Buhârî, "Da'avât", 60, 61; 'Teheccüd", 1; "Tevhid", 8, 24, 35; Müslim, "Zikr", 70; "Müsâfirîn", 199, 200; Ebû Dâvûd, "Salât", 119; "Vitr", 25; Tirmizî, "Da'avât", 29; Nesâ'î, "Tatbik", 66; İbn Mâce, "İkâmet", 180; Dârimî, "Salât", 169; Muvatta', "Kur'ân", 34; Ahmed b. Hanbel, 1,95,103,298, 308,358,366; II, 173, 291, 514, 526; IV, 217, 391, 408, 417,438, 444; VI, 147.)

İnsanlığın atası Hz. Âdem'in, Rabbi'nden günahlarının bağışlanmasını dileyip O'na tevbe ettiği, Rabbi'nin de O'nu seçip tevbesini kabul ettiği ve hidayete erdirdiği, cinlerin atası olan İblîs'in - Allah lanet etsin - ise kader konusunda ısrarcı olduğu, Allah'ın da onu lanetleyip kendisinden uzaklaştırdığı zikrolunur.

Kim günah işleyip, sonra da tevbe eder ve pişman olursa, atasına (Hz. Âdem'e) benzer; atasına benzeyen kimse de zulmetmemiştir.

Allah Teâlâ buyurur ki:

"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok câhildir. (Allah bu emaneti insana vermek suretiyle), münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap edecek, mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların da tevbesini kabul buyuracaktır. Allah bağışlayandır, merhamet edendir " (Ahzâb 33/72-73).

Bu sebeple Allah Teâlâ başka âyetlerde (müteaddit) tevhîd ve günahların bağışlanmasını (mağfiret) dilemeyi bir arada zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Bil ki, Allah'tan başka ibadete layık ilâh yoktur. Hem kendinin, hem de mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! " (Muhammed 47/19);

"Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin" (Fussilet 41/6);

"Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır. (De ki: Bu Kitap) Allah'tan başkasına ibadet etmemeniz için (indirildi). Şüphesiz ki ben, O'nun tarafından size (gönderilmiş) bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim. Ve Rabbiniz'den mağfiret dilemeniz, sonra da O'na tevbe etmeniz için (indirildi. Eğer bu emrolunanları yaparsanız), Allah sizi, tayin edilmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır." (Hûd 11/1-3).

İbn-i Ebî Asım ve diğerlerinin rivayet ettiği bir hadîste şöyle buyurulur:

"Şeytan der ki:

Ben insanları günahlarla helake sürükledim. Onlar da "Lâ ilahe illallah" diyerek ve günahlarının bağışlanmasını dileyerek beni helak ettiler. Bunu görünce onların arasında nefsanî arzuları yaydım

(hevâlarını harekete geçirdim). Onlar günah işlerler ve tevbe etmezler. Çünkü güzel bir şey yaptıklarını zannederler".

(Aynı ifadelerle olmamakla birlikte, şeytanın insanlar arasında nefsanî arzuları yaydığına dair bir hadis için bk. Dârimî, "Mukaddime", 30.)

(İbn-i Ebî Asım; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (v. 287/900). Selefi anlayışa sahip muhaddis ve fakîhtir. Özellikle Kitâbü's-sünne isimli eseri itikadı konularla ilgili rivayetlerden meydana gelmiştir.)

Allah Teâlâ da Zünnûn (Yûnus) hakkında şöyle buyurmuştur:

"Nihayet karanlıklar içinde: "Senden başka ibadete layık hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum" diye niyaz etti. Bunun üzerine O'nun duasını kabul ettik ve O'nu kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarırız." (Enbiyâ 21/87-88).

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- de:

"Kardeşim Yûnus'un / Zünnûn'un duasını eden hiçbir kederli (sıkıntı sahibi) kimse yoktur ki, Allah onun kederini (sıkıntısını) dağıtmasın." (Tirmizî, "Da'avât", 81.) buyurmuştur.

Özetle, emir hususunda da, kader hususunda da iki şey gereklidir:

(Sonuç olarak kişi için emir konusunda da, kader konusunda da iki temel husus vardır)

- "Emir" hususunda: (kişinin) ilim ve amel olarak bu emre uymaya gayret göstermesi gerekir. Ki, Allah'ın emrettiği şeyleri bilmeye (öğrenmeye) ve bunları yerine getirmeye (onunla amel etmeye) gayret etmektedir.

Sonra da bu emirleri terk etmesi ve sınırları aşmasından dolayı bağışlanmasını dileyip tevbe etmesi gerekir. Bu sebeple her işi istiğfar ile bitirmek dinen gereklidir.

Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), namaz kıldığında üç kere istiğfar ederdi.

Allah Teâlâ:

"(Bu nimetler) ... seher vaktinde Allah'tan bağış dileyenler" (Âl-i Imrân 3/17)

Gece namaza kalkanlar ve sonunda istiğfar edenler (içindir) buyurmuştur.

Bir başka sûre de Allah Teâlâ'nın şu kavlidir:

"Allah'ın yardımı ve zaferi (fetih) gelip de insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit Rabbin'e hamdederek O'nu tesbîh et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir" (Nasr 110/1-3).

Hz. Aişe'den rivayet edilen bir sahîh hadîste de:

"Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- rükû ve secdelerinde, Kur'ân'ı te'vil ederek sıklıkla "Rabbimiz olan Allahım! Seni tesbîh ve sana hamdederim; Allahım beni bağışla, derdi" buyurulmuştur.

- "Kader" hususunda ise: Emrolunduğu şeyi yapmak için Allah'ın yardımını dilemesi, O'na tevekkül ve dua edip, O'ndan istemesi, korunmak için O'na sığınması, hayrı isteme (iyiliği yapma) ve şerden uzaklaşmada (kötülükten sakınmada) O'na muhtaç olması gerekir. (O'na muhtaç olduğunu hissetmelidir.)

Yine takdir olunana sabretmesi, başına gelen şeyin onu hataya düşürmek için, hataya düşüren şeyin de başına bir şey gelmesi için olmadığını (başına gelenin başına gelmemesinin mümkün olmadığını, başına gelmeyenin ise, başına gelmesinin / mümkün olmadığını) bilmesi gereklidir. İnsanlar ona eziyet ettiğinde, bunun onun kaderine yazılmış olduğunu bilir. (insanlardan kendisine gelen zararın takdir edilen bir zarar olduğunu bilmelidir.)

Âdem -aleyhisselâm- ve Musa -aleyhisselâm-'ın tartışması bu kabildendir.

Musa: "Ey Âdem, sen insanlığın atasısın. Allah seni eliyle yarattı, ve sana ruhundan üfledi; meleklerini sana secde ettirdi. Niçin bizi ve kendini Cennet'ten çıkarttırdın?" dediğinde Âdem:

"Sen, Allah'ın kendisiyle konuşmakla seçkin kıldığı Musa'sın. Ben sizin nezdinizde benim için önceden "Âdem Rabbi'ne âsî olup yolunu şaşırdı." (Tâhâ 20/121) yazılmış bulmadım mı? İşte böyle" demiş ve Musa'yı susturmuştur. (Buhârî, "Tevhîd", 37; "Enbiyâ", 3; "Tefsiru sûre 17", 5; Müslim, "İmân", 327; Tirmizî, "Kıyamet", 10; Ahmed b. Hanbel, 1,4.)

İmdi, Musa'nın Âdem'i kınaması günah işlemesi sebebiyle değil -zira Hz. Âdem bu günahından tevbe etmişti ve günahından tevbe eden kimse de günahı olmayan kimse gibidir-, bundan (Hz. Âdem'in yaptığından) dolayı başlarına gelen musibet sebebiyle idi.

Onlar, başlarına gelen musibetlerde kaderi teemmül etmek (iyice, etraflıca düşünmek) ve kusurlarının bağışlanmasını dilemekle emrolunmuşlardır.

Nitekim Allah Teâlâ:

"Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vaadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste" (Ğâfir 40/55) buyurmuştur.

Emri ve kaderi gözeten kimse; Allah'ın nimetler ihsan ettiği / verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlih kimselerle birlikte, Allah'a ibadet ve itaat eden, O'ndan yardım isteyen, O'na tevekkül eden bir kul olur. Bunlar da ne güzel dostlardır.

Allah Teâlâ başka yerlerde bu iki hususu bir arada zikretmiş ve buyurmuştur ki:

"(Rabbimiz!) Sadece sana kulluk / ibadet ederiz ve yalnız senden medet umarız / yardım dileriz. " (Fatiha 1/5);

"Öyle ise O'na kulluk / ibadet et ve O'na tevekkül et!" (Hûd 11/123);

"O'na tevekkül eder ve O'na yönelirim" (Şûra 42/10);

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızk verir. Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse) O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur" (Talâk 65/2-3).

İbadet yalnız Allah'a mahsustur ve ancak O'na sığınılır, O'ndan yardım dilenilir.

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- kurban keserken:

"Allahım, sendendir ve sanadır" derdi.

Allah'ın olmasını istemediği (Allah ile olmayan) hiçbir şey olmaz.

Güç ve kuvvet ancak O'ndandır.

Allah için olmayan işlerde ise yarar ve devamlılık yoktur. (Allah için olmayan şey fayda vermez ve sürekli olmaz.)

İbadette İki Temel:

İbadet hususunda (kişiye) iki şey gerekir. (İbadetlerde iki temel özelliğin bulunması mutlaka gereklidir.)

Birincisi: Dinde ihlâslı olmak, (İbadeti sırf Allah için yapmak)

İkincisi ise; Allah'ın peygamberleri ile gönderdiği emrine uygun olmaktır. (İbadeti Allah'ın emrettiği şekilde yapmak)

Bu sebeple Ömer b. Hattâb (r.a.) duasında:

"Allahım, tüm amellerimi sâlih kıl; senin zâtın (sırf senin rızan) için samimî davranışlar kıl ; amelimde başka hiç kimseye yönelik bir şey kılma (başkasının onda bir payı olmasın)" derdi.

Fudayl b. Iyâz da:

"O hanginizin daha güzel iş / amel yapacağınızı denemek için ölümü ve hayatı yarattı" (Mülk 67/2) âyeti hakkında:

"Amelin en ihlâslısı ve en doğrusu" demiştir.

Bunun üzerine dediler ki:

"Ey Ebû Ali! En ihlâslı ve en doğru olan amel nedir?" O da:

"Amel ihlâslı olup da doğru olmazsa kabul olunmaz; doğru olup ihlâslı olmayınca da kabul olunmaz. Yapılacak amelin kabul olunması/edilmesi için hem ihlâslı ve hem de doğru yapılmış olması gerekir."

- Amelin ihlâsla yapılması, sırf Allah için olması (yapılması) dır.

- Doğru olması ise, sünnete (şeriata) uygun yapılmasıdır". cevabını verdi.

Bu nedenle Allah Teâlâ Kur'ân'da müşrikleri, ortaklarının, Allah'tan başkasına kulluk/ibadet etmek ve kendisinin din olarak vaz' etmediği biçimde kendisine kulluk etmek şeklinde ortaya koydukları Allah'ın izin vermediği bir dine uymaları sebebiyle kınamış ve:

"Yoksa onların birtakım ortakları mı var ki, Allah'ın izin vermediği şeyleri, dinden kendilerine teşrî' ettiler (bir yasa ve şeriat kıldılar) ? Eğer o fasıl kelimesi olmasaydı, elbette aralarında hüküm (karar) verilirdi. Gerçekten zalimler için acıklı bir azap vardır." (Şûra 42/21) buyurmuştur.

Aynı şekilde, Allah'ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmaları sebebiyle de onları kınamıştır.

Gerçek / Hak din, Allah'ın haram kıldığından başka haram ve O'nun vaz' ettiğinden başka din olmamasıdır.

İnsanlar, Allah'a Kulluk Etme ve O'ndan Yardım Dileme Noktasında Dört Kısma/Gruba Ayrılır

1. Birinci grup:Takva sahibi / Müttakî mü'minler, O'na yönelir ve O'nun yanındadırlar; yalnızca O'na ibadet eder ve O'ndan yardım dilerler.

2. İkinci grup: Allah'tan yardım dilemeden ve sabır göstermeden O'na ibadet eder. Bunlardan olan kimsenin, (Allah'a ibadet) itaat, takva ve Sünnet'in gerekleri (sünnete tâbi olma) hususunda dikkatli olduğunu görürsün. Fakat bunlarda Allah'a tevekkül, Allah'tan yardım dileme ve sabır değil, bilâkis zayıflık ve sabırsızlık (acz ve sızlanış) söz konusudur.

3. Üçüncü grup: Emre tam mutabakat ve Sünnet'i takip etme (sünnete tâbi olma) olmasa da, Allah'tan yardım dileme, tevekkül ve sabır vardır. Bunlardan birine imkân bahşedilip içte veya zahirde bir hal sahibi olabilir. Birinci gruba verilmeyen bir mükâşefe ve etki verilir. Ancak bunun sonu yoktur; zira o takva sahibi / müttakîlerden değildir. Akıbet ancak takva iledir. (takvanındır.)

Bunların birincisinin (İkinci grubun) dini zayıftır, fakat kişi zayıflık ve sabırsızlıkla (sızlanış ve acz sebebiyle) dinini ifsad etmezse dini sürekli ve kalıcıdır.

Bunlardan (Üçüncü grubtan) olan kimsede bir hal ve kuvvet söz konusudur, ancak bu durum sadece emre uygun olduğu ve Sünnet'i takip ettiği müddetçe sürer.

4. Dördüncü grup: Bu gruplar içinde en kötüsü olan; Allah'a kulluk / ibadet etmeyen ve O'ndan yardım dilemeyenlerdir. Bunlar, fiillerinin Allah'a ait veya O'nunla olduğunu kabul etmez. Dolayısıyla, kaderi inkâr eden Kaderiyye'den Mu'tezile ve diğerleri, emir ve nehyi, va'd ve va'îdi önemseme noktasında şeriat, emir ve nehiyden yüz çeviren bu Kaderi Cebriyye'den iyidir.

Sûfîler ise kader ve rubûbiyyet tevhidini müşahede açısından Mu'tezile'den iyidir.

Ancak bunların arasında, bazı emir ve nehiylerden va'd ve va'îdden yüz çevirmek gibi bir bid'ati ortaya koyan, hattâ hedeflenen amacı rubûbiyyet tevhidini müşahede etmek ve bunda fena bulmak olarak gören kimseler mevcuttur. Bunlar da Müslüman (İslâm) cemaatinden ve bunların takip ettiği yoldan i'tizâl etmiş (ayrılmış) olurlar. Dolayısıyla bu açıdan mu'tezilîdirler. Bu şekilde onların içine düştüğü bid'at, diğer Mu'tezile'ninkinden daha kötü olur. Bu her iki grup da Basra'da ortaya çıkmıştır.

Allah'ın dini, O'nun peygamberleriyle gönderip, Kitaplar'da indirdiği (din) dir; doğru yol / sırât-ı müstakîmdir. Bu da, nesillerin en hayırlısı, ümmetlerin en faziletlisi ve Allah katında peygamberlerden sonra yaratılmışların en şereflisi olan, Resûlullah'ın ashabının yoludur.

Allah Teâlâ:

"(İslâm Dini'ne girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, **işte** Allah onlardan razı olmu**ş**tur, onlar da Allah'tan razı olmu**ş**lardır." (Tevbe 9/100)

Buyurmuş ve öne geçen ilk muhacirler ve ensardan mutlak olarak, onlara tâbi olanlardan ise onları güzellikle takip etmeleri sebebiyle razı olmuştur.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sahîh hadîslerde:

"Nesillerin en hayırlısı, benim içlerinde gönderildi**ğ**im nesil, sonra bunların ardından gelenler, sonra da onların ardından gelenlerdir" buyurmuştur. (Müslim, "Fedâ'ilü's-sahâbe", 21, 211, 212, 214, 215; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 9; Ahmed b. Hanbel, II, 328; V, 327; VI, 156.)

Abdullah b. Mes'ûd da:

"Sizden her kim bir yol tutmak (örnek edinmek) isterse, vefat etmiş olanların yolunu tutsun. Zira hayatta olanın fitnesinden emin olunmaz. (fitneye sapmayacağı konusunda güvence yoktur.) Bunlar (vefat etmiş olanlar), bu ümmetin en temiz kalplileri, en derin ilme sahip olanları, en samimîleri olan, Resûlullah'ın ashabıdır. Onlar, Allah'ın, Resûlune yoldaş olmak ve dinini tesis etmek için seçtiği topluluktur. Onların hakkını teslim edin (gözetin) ve onların gösterdiği yola dört elle sarılın. (onların yolundan gidin.) Zira onlar en doğru yol üzereydiler" derdi. (Ahmed b. Hanbel, III, 134.)

Huzeyfe b. Yemân (r.a.) da:

"Ey (Kur'ân) okuyanlar topluluğu! Dosdoğru olunuz ve sizden öncekilerin yolunu tutunuz (yolunu takip ediniz). Allah'a andolsun ki, şayet onlara tâbi olursanız, önde gidenlerden olursunuz (büyük bir başarı elde edersiniz.); Ama eğer sağa sola saparsanız, büyük bir sapkınlığa düşersiniz" demiştir.

(Huzeyfe b. Yemân; Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl b. Câbir el-Absî (v. 36/656). Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in sırdaşı olan sahâbîdir.)

Yine Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir:

Resûlullah bize bir çizgi çizdi, sonra onun sağına ve soluna çizgiler çekti/çizdi ve buyurdu ki:

"Bu (ilk çizdiğim çizgi) Allah'ın yoludur, Bunlar da ayrı yollar olup her birinin üzerinde bir **ş**eytan durmakta ve ona davet etmektedir." Sonra:

"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır." (En'âm 6/153) âyetini okudu. (Dârimî, "Mukaddime", 23; Ahmed b. Hanbel, I, 435, 465.)

Allah Teâlâ bize namazlarımızda:

"Bize doğru yolu göster. Kendilerine nimet verdiğin (lütuf ve ikramda bulunduğun) kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!" (Fatiha 1/5-7) dememizi emretmiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de:

"Yahudiler gazaba uğramışlar, Hristiyanlar ise sapmışlardır" buyurmuştur. (Tirmizî, "Tefsîru sûre 1", 2,40; Ahmed b. Hanbel, IV, 378.)

Zira:

- Yahudiler hakikati bilmelerine rağmen buna uymamışlar, (hakka tâbi olmamışlar.)

- Hristiyanlar ise bilgisizce (bir bilgiye dayanmaksızın) Allah'a kulluk / ibadet etmişlerdir.

İşte bu sebeple:

"Günahkâr/Fâcir âlim ile ibadet eden/âbid câhilden Allah'a sığının; zira bunların aldatması her aldanan için bir fitnedir" denilir.

Allah Teâlâ:

"Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de dar bir geçim vardır." (Tâhâ 20/123) buyurmuştur.

İbn-i Abbâs (r.a.):

"Allah Teâlâ Kur'ân'ı okuyan ve içindekilerle amel eden kimsenin dünyada sapmayacağını ve ahirette bedbaht olmayacağını garanti etmiştir" diyerek bu âyeti (Tâhâ 20/123) okumuştur.

Yine Allah Teâlâ:

"Elif. Lâm. Mîm. O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinkes inanırlar, İşte onlar, Rableri'nden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır " (Bakara 2/1-5)

Âyetlerinde de bu kimselerin hidayet üzere olanlar ve kurtuluşa erenler olduğunu haber vermiştir. Bu da gazaba uğramışlar ve sapmışların zıddıdır.

Allah'tan bizi ve kardeşlerimizi, doğru yoluna, kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlih kimselerin yoluna erdirmesini niyaz ederiz. Bunlar en güzel dostlardır.

Allah bize yeter; o ne güzel vekildir.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Allah, Efendimiz Hz. Muhammed'e, O'nun ailesi ve ashabına salât ü selâm eylesin.